

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor dr. Ladislav Dvonč, CSc.

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, CSc., dr. L. Dvonč, CSc., J. Holý, dr. G. Horák, CSc.,
dr. J. Horecký, DrSc., prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, CSc., doc. dr. P. Ondrus, CSc.,
univ. prof. dr. E. Pauliny, DrSc., dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, DrSc., dr. M. Ša-
lingová, CSc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27.

OBSAH

Horecký J., Prídavné mená s príponou <i>-teľný</i> v slovenčine	129
Smirnov L. N., Poznámka o prenesenom používaní tvarov préterita v spi- sovej slovenčine	137
Bajzíkova E., Prídavné mená v úlohe osamostatnených vetných členov . .	139
Mistrík J., K otázke štýlov, postupov a útvarov v systematike štylistiky . .	144
Ivanová-Šalingová M., K analýze štýlu drámy	151

Diskusie

Dvonč L., <i>Don</i> – dat.-lok. sg. <i>donu/donovi</i>	166
---	-----

Zprávy a posudky

B. Havránek, Studie o spisovném jazyce. J. Ružička	172
E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, Slovenská gramatika. E. Jóna	173
Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii. J. Ho- recký	176
Z jubilejních příspěvků. L. Dvonč	179

Rozličnosti

<i>Alžír</i> – <i>Alžírsko</i> . L. Dvonč	183
K pravopisu a výslovnosti slova <i>cowboy</i> . L. Dvonč	184
<i>Oxid, oxidácia</i> , nie „ <i>oxyd, oxydácia</i> “. I. Masár	185
<i>Človeče, nehnevaj sa?</i> L. Dvonč	186
Ženské podstatné meno <i>zoo</i> . L. Dvonč	187
<i>Desať deka</i> – <i>desať dekov</i> . L. Dvonč	188

Odpovede na listy

<i>Malcao pošilňuje</i> . G. Horák	189
<i>My sme tu cudzi</i> . G. Horák	189
<i>Hrešiť proti niečomu</i> – <i>hrešiť na čo</i> . J. Kačala	190
<i>Želať, priať a vinšovať</i> . G. Horák	191
<i>Inovať, hŕňava</i> . G. Horák	191

PRÍDAVNÉ MENÁ S PRÍPONOU *-teľný* V SLOVENČINE

Ján Horecký

Prídavné mená utvorené od slovíes príponou *-teľný* sú v slovenčine pomerne časté, tvoria sa veľmi ľahko temer od všetkých prechodných slovíes zakončených na *-ať*, *-ovať*, *-iť* a *-núť* a majú dosť jednoznačný význam, dajúci sa približne opísať výrazom „ktorý môže podliehať deju vyjadrenému slovesným slovotvorným základom“. Takéto tvorenie predstavuje teda vyhranený slovotvorný typ, a to pomerne nový, známy iba v češtine a slovenčine, ako ukázal svojho času B. Havránek,¹ v menšej miere v poľštine. V ruštine majú prídavné mená tohto typu iný význam.

Práve pre svoju produktívnosť si však uvedený slovotvorný typ, resp. prídavné mená tvorené podľa neho vyžadujú podrobnejší rozbor formálnej i významovej stránky.

Z formálneho hľadiska je tu predovšetkým otázka, či možno pokladať príponu *-teľný* za osobitnú, samostatnú príponu, alebo či by nebolo správnejšie vidieť v nej dve prípony: *-teľ-* a *-n-*, resp. *-ný*. V prospech tohto druhého riešenia by hovorila najmä okolnosť, že jestvuje slovotvorná prípona *-ný*, ktorou sa tvoria prídavné mená od slovíes, a že jestvuje i slovotvorná prípona *-teľ*, ktorou sa tvoria od slovíes názvy osôb. Pravda, pre vyčleňovanie dvoch slovotvorných prípon v útvare *-teľný* by bolo treba predpokladať, že slovotvorným základom skúmaných prídavných mien nie sú slovesá, ale podstatné mená na *-teľ*. Na takúto možnosť poukázal už F. Trávníček,² no uviedol iba jediný príklad, a to spojenie *spasiteľná činnosť*. Prídavné meno *spasiteľný*, ako ukážeme ďalej, nie je však typické pre dnešný slovotvorný typ s príponou *-teľný*, lebo vyjadruje vlastne aktívny dej (*spasiteľný* = prinášajúci spásu). Je, pravda, možné, že prídavných mien na *-teľný* s takýmto významom bolo v staršom jazyku viacej. Poukazujú na to napr. aj výklady A. Bernoláka³ o tom, že príponou *-teľný* sa tvorili prídavné mená s aktívnym významom, kým pre prídavné

¹ B. Havránek, *Príspevek k tvoření slov ve spisovných jazycích slovanských. Adjektiva s významem latinských adjektiv na -bilis*, Studie o spisovném jazyce, Praha 1963, 265–281 (predtým Slavia 7, 1928/29, 766–784).

² F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny I*, Praha 1951, 355–356.

³ A. Bernolák, *Etymologia vocum slavicarum*, Trnava 1791, 61.

mená s pasívnym významom sa mala používať prípona *-tedeľný*: *hojiteľná zelina* (salutifera herba) — *hojitedeľná nemoc* (curabilis infirmitas).

Dnešný význam prídavných mien na *-teľný* však jednoznačne ukazuje, že nejde o tvorenie od podstatných mien na *-teľ* (to sú zreteľne agentálne podstatné mená), teda že z hľadiska tvorenia slov treba pokladať príponu *-teľný* za jeden celok.

Pravda, z hľadiska morfológického členenia slov by sa dalo uvažovať o členení prípony *-teľný* na dve, resp. správnejšie na tri morfémy: *-teľ-n-ý*. Takéto členenie navrhuje napr. K. Nettebergová,⁴ pričom časť *-teľ-* pokladá za konektívny, spojovací afix. Treba však pripomenúť, že afix *-teľ-* sotva možno klásť na jednu rovinu so spojovacími morfémi v zložených slovách. Nebolo by odôvodnené pokladať *-teľ-* ani za interfingovanú morfu v našom chápaní,⁵ totiž za útvar, ktorý má antihiátovú funkciu (ako napr. *j* v prídavnom mene *kóre-j-sk-ý*).

Aj keby sme v prípone *-teľný* vyčlenili časť *-teľ-* ako osobitnú morfému, bude mať zrejmú významotvornú funkciu: bude ukazovať, že nasledujúca morféma *-n-* nepatrí k typu *prístavný*, teda nevyjadruje vzťah k podstatnému menu, ale že vyjadruje vzťah k slovesu, a to práve v tom slovtvornom type, ktorý tu skúmame.

Z hľadiska slovtvorného, o ktoré nám tu ide, treba príponu *-teľný* pokladať za jeden slovtvorný prvok, za jednu slovtvornú príponu, pretože iba ako celok dáva po pripojení k vhodným slovtvorným základom prídavné mená s jednoznačným významom.

Niekedy sa ako variant tejto slovtvornej prípony uvádza aj podoba *-iteľný*,⁶ ktorá sa objavuje v prídavných menách ako *znesiteľný*, *zrozumiteľný*, kde samohlásku *i* nemožno vysvetliť zo slovtvorného základu (*zniesť*, *zrozumieť*). Pretože však ide vcelku o okrajové a zriedkavé prípady, nepokladáme za účelné uvádzať tento variant *-iteľný*. Ľahšie bude vysvetliť podoby *znesiteľný*, *zrozumiteľný* tak, že pred príponou *-teľný* tu nastupuje tematický vokál *i*, aj keď neorganický, v danom prípade iba analogický.

Význam prídavných mien s príponou *-teľný* sa spravidla vymedzuje pre celý slovtvorný typ ako „význam možnosti (nemožnosti) spolu s trpným významom“ (Havránek—Jedlička) alebo „význam schopnosti, spôsobilosti“ (Trávníček). V *Slovenskej gramatike*⁷ sa prídavné mená na *-teľný* spolu

⁴ K. Netteberg, *O funkcji konektywnej przyrostków*, Scandoslavica VII, 1961, 286–299.

⁵ J. Horecký, *Morfemický a slovtvorný rozbor*, Slovenský jazyk a literatúra v škole VIII, 1962, 3–6.

⁶ Napr. F. Trávníček, c. d., 355; B. Havránek—A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1963, 180–181.

⁷ E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 196.

s prídavnými menami na *-avý, -lavý, -livý, -čivý, -nlivý, -cí, -ací, -úci* a *-utý* zahrnujú do veľkej skupiny prídavných mien s významom „schopnosti, náchylnosti konať činnosť vyjadrenú v slovesnom základe“, v Letzovej *Gramatike*⁸ sa tieto prídavné mená vôbec neuvádzajú. V *Slovotvornej sústave slovenčiny*⁹ sa iba všeobecne pripomína, že ide o pasívny význam.

Rozbor prídavných mien s príponou *-teľný* v súčasnej slovenčine, najmä tých, ktoré sú zachytené v *Slovníku slovenského jazyka*,¹⁰ ukazuje, že tu možno vydeliť niekoľko významových skupín.

Najprv však treba upozorniť, že úplne bokom stoja také prídavné mená ako *smrteľný, prezreteľný, vodnateľný*,¹¹ *potuteľný*, ktorých slovotvorná štruktúra je nezreteľná, a ani ich význam nemožno vysvetliť zo vzťahu slovotvornej prípony *-teľný* k slovotvornému základu. Nepatria teda k skúmanému slovotvornému typu.

Osihotene stojí aj prídavné meno *potešiteľný*, ktoré má zreteľnú slovotvornú štruktúru, ale význam má zrejme aktívny. Preto sa v *Slovníku slovenského jazyka* správne vysvetľuje „ktorý spôsobuje potešenie, radosť, uspokojenie, tešiaci“ a dokladá spojeniami *potešiteľná skutočnosť, potešiteľný zjav, potešiteľný pokrok*.

Významnú, i keď menej rozsiahlu skupinu tvoria prídavné mená vyjadrujúce jednoducho možnosť: *viditeľný, badateľný, citeľný* (s nepravidelnou slovotvornou štruktúrou namiesto očakávaného *cítiteľný*). Ku všetkým jestvuje záporná podoba. Ich význam možno vysvetliť formulkou

ktorý (ne)vidieť.

Vzťah medzi touto formulkou a príslušným prídavným menom možno vyjadriť ako vzťah odvodenosti, ale i súčasného jestvovania dvoch štruktúr:¹²

$$X + P_{\text{rel}}^4 + (\text{ne}) + V_{\text{inf}}' + Y \rightarrow X + (\text{ne}) + V_z' + \text{teIn} + R + Y.$$

⁸ B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950.

⁹ J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 159–170.

¹⁰ *Slovník slovenského jazyka* I, 1959, II, 1960, III, 1963, IV a V v rukopise.

¹¹ Prídavné meno *vodnateľný* zrejme nesúvisí so slovesným slovotvorným základom, ba nejde v ňom ani o príponu *-teľný*. V. Machek, *Vývoj praslovanské slovní zásoby*, Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha 1963, 101, upozorňuje, že slovotvorným základom je tu vlastne staročeský názov akéhosi červa a zároveň i choroby – *vodné tele*, a uvádza aj germánske paralely: *vatnkalf* v starej nórčine, *wazzar kalb* v starej hornej nemčine a *waterkalf* v strednej dolnej nemčine.

¹² Používané symboly majú tento význam: P_{rel}^1 = vzťažné zámeno v nominatíve, P_{rel}^4 = vzťažné zámeno v akuzatíve, V_{inf}' = neurčitok, N^7 = podstatné meno v inštrumentáli, V_z = slovesný slovotvorný základ, R = relačná morféma (za ktorú možno do-

Prídavné mená v tejto skupine možno označiť ako akostné, lebo od všetkých možno utvoriť druhý i tretí stupeň, príslovky i podstatné mená na -osť.

Do osobitnej skupiny možno zaradiť prídavné mená vyjadrujúce možnosť, potenciálnosť, bez odtienku pasívnosti. Ich význam možno vysvetliť formulkou

ktorý (ne)možno pozorovať.

Vzájomný vzťah tu je:

$$X + P_{rel}^4 + (ne) + \text{možno} + V_{inf}' + Y \rightarrow X + (ne) + V_z' + teIn + R + Y$$

Patria sem jednak prídavné mená od bezpredponových slovies (pozorovateľný, chápatelný, liečiteľný, počítateľný, raniteľný, stíhateľný, skloňovateľný), jednak od predponových slovies (napadnuteľný, naučiteľný, pomysliteľný, preukázateľný, nedotknuteľný). Slovotvornými základmi sú spravidla slovesá, ktorých dej prechádza na osoby alebo na abstraktné pojmy (stíhať zločinca, priestupok, liečiť chorého, chorobu).

Menej často prechádza dej na konkrétne, resp. látkové mená: riadiť vozidlo, rozšíriť ulicu, snímať koleso. Prídavné mená na -teľný s takýmto slovotvorným základom (riadiťteľný, snímateľný, rozšíriteľný, vymeniteľný) prechádzajú už do ďalšej skupiny, kde sa k významu možnosti pridružuje význam pasívnosti, schopnosti podliehať istej činnosti.

Pre celú skupinu takýchto prídavných mien je príznačné, že sa od nich netvorí druhý a tretí stupeň (azda okrem prídavného mena znesiteľný, ktoré má však význam značne abstraktný); zriedkavo sa tvorí aj príslovka (azda iba preukázateľne, nerozoznateľne, (ne)dokázateľne, neliečiteľne). Preto ich možno označiť ako vzťahové s potenciálnym významom.

Ostatné prídavné mená s príponou -teľný majú skôr význam pasívny, vyjadrujú možnosť podliehať istej činnosti, ktorej výsledkom je dosiahnutie určitého stavu. Tento význam možno vyjadriť stručne formulkou

ktorý (ne)môže byť farbený.

Výraz byť farbený je vlastne trpný neurčitok, takže vzájomný vzťah formulky a prídavného mena možno vyjadriť takto:

$$X + P_{rel}^1 + (ne) + \text{môže} + V_{inf\ pas}' + Y \rightarrow X + (ne) + V_z' + teIn + R + Y.$$

sadiť vhodnú pádovú koncovku); indexom vpravo hore sa označuje totožnosť slovesných základov, okrúhlymi zátvorkami potenciálnosť. Symbolmi X, Y sa označuje akýkoľvek člen. Používaním istých prvkov transformačnej metódy nechceme dokazovať, že slovotvorná štruktúra priamo závisí od syntaktickej štruktúry. Transformácie používame iba na dokázanie istých významových rozdielov. Otázky transformačnej a generatívnej metódy v tvorení slov si vyžadujú hlbšie štúdium.

S pasívnym odtienkom významu súvisí aj to, že dej slovotvorných základov sa vzťahuje na veci a látky.

Od trvacích bezpredponových slovies sú utvorené napr. prídavné mená *dediteľný, farbiteľný, formovateľný, kaliteľný, kovateľný, leštiteľný, magnetizovateľný, taviteľný, tvarovateľný, tvrditeľný*. Predponové slovesá môžu byť slovotvorným základom pre prídavné mená s príponou *-teľný* jednak v dokonavom vide (*obrábateľný, posunovateľný, prekladateľný, rozoberateľný, skladateľný, snímateľný, spracovateľný*), jednak v nedokonavom vide (*odpočítateľný, ohraničiteľný, otvoriteľný, predstaviteľný, rozpojiteľný, sfarbiteľný*).

Ako vidieť z uvedených príkladov, veľká väčšina prídavných mien tohto typu sa vyskytuje v odbornom jazyku. S pasívnym významom súvisí okolnosť, že od máloktorého prídavného mena v tejto skupine sa tvorí príslovka (azda iba *posunovateľne uložený, rozoberateľne spojený*) a druhý a tretí stupeň.

Dve najväčšie skupiny, ktoré sme tu vydelili, odlišujú sa teda nie iba významom (potenciálnosť – pasívnosť), ale aj nedostatkom možnosti ďalšieho tvorenia. Spoločná je iba možnosť tvoriť abstraktné podstatné mená príponou *-osť*. Ale táto možnosť je pri všetkých prídavných menách na *-teľný*, preto nemožno toto tvorenie pokladať za rozlišujúci príznak.

Za rozlišujúci príznak nemožno pokladať ani vid slovotvorných základov, ani ich tematické morfy. Ako vidieť z uvedených príkladov, v oboch skupinách sa tvoria prídavné mená príponou *-teľný* od slovies nedokonavých (bezpredponových) i dokonavých. V oboch skupinách však možno nájsť niekoľko príkladov na tvorenie od nedokonavých i dokonavých slovies súčasne: *farbiteľný – sfarbiteľný, taviteľný – roztaviteľný, tvrditeľný – vytvrditeľný; liečiteľný – vyliečiteľný, raniteľný – zraniteľný, chápatiteľný – pochopiteľný, mysliteľný – premysliteľný*. Menej príkladov by sa našlo na dvojice utvorené od predponových slovies oboch vidov: *obrábateľný – obrobiteľný, posunovateľný – posunuteľný, prekladateľný – preložiteľný, skladateľný – zložiteľný, rozoberateľný – rozobrateľný*. Zdá sa, že v konkrétnom význame prevažuje tvorenie od nedokonavých trvacích predponových slovies (*posunovateľný vodič, rozoberateľné spojenie, prekladateľné oplôtky*), v abstraktných spojeniach od dokonavých predponových slovies (*posunuteľný termín, preložiteľný názov*).

V oboch hlavných skupinách, ako sa naznačuje morférou (*ne*) v okrúhlych zátvorkách, je možnosť tvoriť aj záporné podoby. Skutočne jestvuje veľa prípadov, v ktorých máme doloženú kladnú i zápornú podobu prídavného mena s príponou *-teľný*. Pritom však ťažko dokazovať, či záporná podoba vznikla z kladnej mechanickým predradením záporovej morfémy *ne-* alebo či vznikla zo zápornej podoby celého výrazu. Nie je to ani

dôležité, lebo to nič nepridáva k charakteristike týchto dvojíc. Oveľa viac prispieva k charakteristike zistenie, že najmä v skupine s potenciálnym významom jestvujú také prídavné mená s príponou *-teľný*, ktoré sú známe alebo aspoň bežnejšie iba v zápornej podobe. Možno uviesť napr. *nedoce-niteľný, nedodržateľný, nedotknuteľný, nenarušiteľný, neodcudziteľný, ne-odmysliteľný, neodtajiteľný, neoklamateľný, neotrasiteľný, neporozumiteľ-ný, nepremlčateľný, nerozdeliteľný, nesčítateľný, neslyšateľný, nestrpiteľ-ný, netknuteľný, neuhasiteľný, neuprositeľný, neutišiteľný, neuveriteľný, nevyjadriteľný, nevymazateľný, nevyplniteľný, nevypovedateľný, nevyspy-tateľný, nevyvráťiteľný, nezabudnuteľný, nezaniknuteľný, nezaplatiteľný, nezaznateľný, nezbaviteľný, nezlučiteľný, nezmieriteľný, neznateľný, ne-zrušiteľný*.

I keď by sa azda našli k uvedeným príkladom aj kladné podoby (napr. *odtajiteľný, rozdeliteľný, utišiteľný, vyplniteľný, zaplatiteľný*), jednako len fakt, že sa v Slovníku slovenského jazyka takéto kladné podoby neuvá-dzajú, svedčí o ich malom výskyte. Pozoruhodné je ďalej to, že väčšina z uvedených len záporných prídavných mien s príponou *-teľný* patrí k typu s potenciálnym významom. A na druhej strane zase treba pripomenúť, že k typu s pasívnym významom patrí väčšina takých prídavných mien s prí-ponou *-teľný*, ktoré sú v Slovníku slovenského jazyka zachytené iba v klad-nej podobe: *dobývateľný, farbiteľný, baliteľný, lúšťiteľný, naučiteľný, ob-rábateľný, otáčateľný, oxidovateľný, plombovateľný, prevoditeľný, riadi-teľný, rozširiteľný, skladovateľný, taviteľný, vážiteľný*.

Osobitnú skupinku tvoria také záporné prídavné mená s príponou *-teľný*, kde zápor je už v slovotvornom základe: *znehynbiteľný, zneškod-niteľný, znečistiteľný*. Význam sa tu dá opísať výrazom „ktorý možno uro-biť nehybným, neškodným, nečistým“.

Prirodzene, že ku každému z kladných prídavných mien s potenciálnym i pasívnym významom možno pripojiť príslovku *ťažko*, resp. *ľahko* a tým vyjadriť väčšiu alebo menšiu mieru danej vlastnosti. Je to vlastne akési analytické stupňovanie, ktoré má oproti normálnemu stupňovaniu ešte aj výhodu akejsi dvojsmerovosti, pretože sa ním dá vyjadriť väčšia i menšia miera. Prídavné mená s príponou *-teľný*, ktoré sa vyskytujú iba v zápornej podobe, nemajú takéto možnosti. Zdá sa, že záporová morféma tu vyjadruje najmenšiu (nulovú) mieru danej vlastnosti, takže možno zostaviť celú stupnicu:

nemerateľný — ťažko merateľný — merateľný — ľahko merateľný.

Do tejto stupnice možno potenciálne zaradiť všetky kladné prídavné mená s príponou *-teľný*. No záporné prídavné mená s príponou *-teľný* možno zaradiť veľmi často iba do ľavej polovice tejto stupnice. Znamená to, že ak sa popri zápornej podobe vyskytuje aj kladná podoba, často je

obmedzená iba na spojenie s príslovkou *ťažko* (a k tomu sekundárne aj protikladná príslovka *ľahko*). Mnohé kladné prídavné mená s príponou *-teľný* sú skutočne doložené len s uvedenými dvoma príslovkami, samostatne sa azda ani nevyskytujú. Ide napr. o rady *nevysloviteľný – ťažko (ľahko) vysloviteľný*, *nedodržateľný – ťažko (ľahko) dodržateľný*, *nedostihnuteľný – ťažko (ľahko) dostihnuteľný*, *neodhadnuteľný – ťažko (ľahko) odhadnuteľný*, *neodtajiteľný – ťažko (ľahko) odtajiteľný*, *neotrasiteľný – ťažko (ľahko) otrasiteľný*, *nepopierateľný – ťažko (ľahko) popierateľný*, *nepredstihnuteľný – ťažko (ľahko) predstihnuteľný*, *neskláťiteľný – ťažko (ľahko) skláťiteľný*, *nespozorovateľný – ťažko (ľahko) spozorovateľný*, *neuhasiťiteľný – ťažko (ľahko) uhasiťiteľný*, *neutajiteľný – ťažko (ľahko) utajiteľný*, *neutišiteľný – ťažko (ľahko) utišiteľný*, *nevyskúmateľný – ťažko (ľahko) vyskúmateľný*, *nevystihnuteľný – ťažko (ľahko) vystihnuteľný*, *nezabudnuteľný – ťažko (ľahko) zabudnuteľný*, *nezachyťiteľný – ťažko (ľahko) zachyťiteľný*, *nezaplatiteľný – ťažko (ľahko) zaplatiteľný*, *nezbadateľný – ťažko (ľahko) zbadateľný*, *nezdolaťiteľný – ťažko (ľahko) zdolaťiteľný*, *nezrušiteľný – ťažko (ľahko) zrušiteľný*.

Pre úplnosť obrazu o prídavných menách na *-teľný* je nevyhnutné porovnať ich s významove i slovotvorne blízkymi prídavnými menami na *-ný*. Je to potrebné preto, že aj časť týchto prídavných mien na *-ný* má veľmi blízky význam, ktorý sa v mnohých prípadoch (pravda, práve len v slovo-
tvornom type so slovesným slovotvorným základom, teda nie v type *prístavný*) dá vyjadriť vzťahmi

$$X + P_{\text{rel}}^4 + (\text{ne}) + \text{možno} + V_{\text{inf}}' + Y \rightarrow X + (\text{ne}) + V_z' + n + R + Y$$

$$Y + P_{\text{rel}}^1 + (\text{ne}) + \text{môže} + V_{\text{inf.pas.}}' + Y \rightarrow X + (\text{ne}) + V_z' + n + R + Y.$$

Rozbor prístupného materiálu však ukazuje, že niektoré prídavné mená na *-ný* od slovesného základu majú význam aktívny, vyjadrujú prsto vzťah k deju: *tavný (tavná teplota)*, *preukazný*, *prevodný*, *štiepny*, *výmenný*. Niekedy iba jeden význam prídavného mena s príponou *-ný* je synonymný s prídavným menom s príponou *-teľný*, napr. *tvárny* je jednak určený na tvárnenie (*tvárny prostriedok umeleckého diela*), jednak podliehajúci tvárneniu (*tvárny materiál* = tvarovateľný materiál). Sú aj opačné prípady, že totiž prídavné meno s príponou *-teľný* má dva významy, paralelné prídavné meno s príponou *-ný* iba jeden význam: *hmatný nádor* popri *hmatateľný nádor*, ale iba *hmatateľný rozdiel*.

Inokedy prispieva k rozlíšeniu významu slovotvorný základ: *otočný* je zariadený na otáčanie, ktorý sa dá otočiť (o istý počet stupňov), napr. *otočný vypínač*, *otočný žeriav*, *otočné rameno*, kým *otáčateľný* je schopný otáčať sa okolo osi (viackrát), napr. *otáčateľné koleso*. Takáto diferenciácia

je často podmienená aj tým, že príponou *-ný* sa prídavné mená netvoría od nedokonavých predponových slovies.

Pozoruhodné ďalej je i to, že veľká väčšina synonymných dvojíc prídavných mien s príponou *-teľný* a *-ný* je v skupine s potenciálnym významom, a tu zase v skupine záporných prídavných mien. Ako úplné synonymá sa v Slovníku slovenského jazyka uvádzajú napr. *nepodplatiteľný* i *nepodplatný*, staršie *neslyšateľný* i *neslyšný*. V dvojiciach *nenavráťiteľný* — *nenávratný*, *neupraviteľný* — *neúpravný* sa prvé členy označujú ako zastarané, kým v dvojiciach *neodlučiteľný* — *neodlučný*, *nezmerateľný* — *nezmerný* sa označuje druhý člen ako zriedkavý, resp. knižný.

Zriedkavý prípad (ale pre zaujímavosť ho treba uviesť) je ten, že v kladnej podobe sa používa prídavné meno s príponou *-teľný* (*skloňovateľný*), kým v zápornej s príponou *-ný* (*nesklonný*).

Zriedkavé sú aj synonymné dvojice, v ktorých jeden člen má príponu *-teľný* (*sklopiteľný*, *zložiteľný*), druhý príponu *-ací* (*sklápací*, *skladací*).

Ako sa naznačuje štylistickými charakteristikami v Slovníku slovenského jazyka, majú prídavné mená s príponou *-teľný* (najmä v porovnaní s významove paralelnými prídavnými menami s príponou *-ný* a sčasti aj s príponou *-ací*) rozličnú štylistickú platnosť. Bolo by preto potrebné skúmať štylistické hodnoty týchto prídavných mien na širšom základe, v rozličných jazykových štýloch a kontextoch. Ale to sa už vymyká z rámca nášho príspevku.

Aj bez tohto štylistického zhodnotenia sa však ukazuje, že prídavné mená s príponou *-teľný*, vznikajúce až v novšej slovenčine, tvoria dve významove zreteľne odlišené skupiny, charakterizované potenciálnosťou a pasívnosťou ako hlavnými významovými príznakmi. Tieto dve skupiny sa dajú vyčleniť aj pomocou formálnych kritérií jednak rozdielnymi možnosťami transformácií, jednak možnosťou, resp. nemožnosťou tvoriť druhý a tretí stupeň a príslovky.

Nijakými kritériami sa však dosiaľ nepodarilo ukázať, prečo sa od niektorých slovotvorných základov prídavné mená s príponou *-teľný* tvoria a od iných formálne rovnakých sa už netvoría. Inými slovami, prečo jestvuje napr. *farbiteľný*, *dediteľný*, ale nejestvuje „nositeľný, ničiteľný, pamätateľný, písateľný“. V tomto smere bude treba problematiku tvorenia slov ešte ďalej skúmať.

POZNÁMKA O PRENESENOM POUŽÍVANÍ TVAROV PRÉTERITA V SPISOVNEJ SLOVENČINE

L. N. Smirnov, Moskva

V slovanských jazykoch, ako je známe, slovesné tvary minulého času sa zriedka používajú na vyjadrovanie dejov neminulých.¹ Takzvané „nepriame“ (prenesené) používanie týchto tvarov, keď „nahrádzajú“ iné časové tvary, nie je ešte dostatočne preskúmané na materiáli jednotlivých slovanských jazykov.² Z tejto stránky nie je ešte preskúmaný ani stav v slovenčine.

V slovenskej jazykovednej literatúre otázka „nepriameho“ používania foriem préterita sa ešte takmer ani nenastolovala. V gramatikách slovenského jazyka nenachádzame o tom nič³ alebo sa stretávame s tvrdením, že takéto použitie nie je možné.⁴ Len G. H o r á k v jednom článku konštatuje, že používanie préterita namiesto futúra je aj v slovenskom jazyku zásadne možné.⁵

Keď sme sledovali fungovanie foriem minulého času v spisovnej slovenčine, našli sme doklady, ktoré potvrdzujú toto tvrdenie. Uvedieme len dva charakteristické príklady, keď préteritum sa používa na vyjadrenie nerealizovaného deja, ktorý sa ešte len má stať.

Slivka – Prisahajte, že čo ste odo mňa dnes v túto nočnú hodinu počuli, nikdy nikomu neprezradíte.

Slivková Elena – Prisaháme.

Slivka (tajomne) – Tu bude tajná porada. (Stodola)

Z tohto kontextu vidieť, že dokonavé préteritum *počuli ste* fakticky nevyjadruje dej minulý, pretože ide o dej, ktorý sa ešte len v blízkej budúcnosti stane, hneď potom, ako sa uskutoční iný dej (prisaháme).

¹ Pozri V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk*, Moskva 1947, 543–544; A. Gerad, *Významové funkce časových forem v soudobé spisovné češtině*, SaS VI, 1940, 181.

² Podobné používanie tvarov minulého času neraz zaznamenávali bádatelia ruštiny, ktorí konštatovali napríklad možnosť vyjadrovať týmito tvarmi dej objektívne budúci. Porov.: *Jesli vaše predskazanie ne ispolnitsia, vy vyigrali. Do svidania, ja pošol. Tak ja i poslušalsia tebia! Kak že! Pošla ja za nego замуž!* a pod. (A. M. Peškovskij, *Russkij sintaksis v naučnom osveščeni*, 4. vyd., Moskva 1934; 191; Vinogradov, c. d., 544 n.).

³ Napr. S. Czambel konštatoval, že v slovenčine možno použiť namiesto budúceho alebo minulého času prítomný čas, ale nezmienil sa o tom, že možno použiť minulý čas namiesto iného času. Pozri *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 3. vyd., Turč. Sv. Martin 1919, 157; pozri aj B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950 a iné práce.

⁴ Porov. napr. P. Ondrus, *Súčasný slovenský jazyk. Morfológia*, Bratislava 1959, 54.

⁵ G. Horák, *K niektorým tvarom kategórie času a spôsobu v spisovnej slovenčine*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 183.

Naozaj, keď sa Slivka obracia na Slivkovú a Elenu, aby odprisahali, že nepreznajú to, čo „počuli“, v tomto čase fakticky ešte toto nepočuli. Slivka akoby anticipuje budúcnosť. Preňho to, čo má povedať, je už akoby povedané, preto hovorí: ... „čo ste počuli“. V tomto prípade tvar *préterita* pomáha nielen vysloviť fakticky budúci dej, ale aj predstaviť tento ešte ne-realizovaný dej ako už uskutočnený. Keby bolo potrebné podať dej proste budúci, očakávali by sme v tomto kontexte tvar *futúra* (... , že čo odo mňa dnes v túto nočnú hodinu počujete, nikdy nikomu nepreznáte).

Teraz príklad iného typu:

Jančovič — ... Ak vyhlásime štrajk skôr, ako četníci skončia kutračku v šalande, obíde sa to bez kriku a strachu. A vyhrali sme! (Smrčok)

Aj v tomto prípade *préteritum* *vyhrali sme* vyjadruje dej, ktorý v skutočnosti ešte len nastane. Ale tu máme trochu iný významový odtienok. Realizácia tohto deja v budúcnosti závisí od splnenia istých podmienok (o nich sa hovorí v prvej vete). Na rozdiel od príkladu prvého typu tu zreteľne vystupuje istý modálny odtienok — pomocou *préterita* sa zdôrazňuje presvedčenie o tom, že uskutočnenie tohto budúceho deja je neodvratné.

Charakteristickou črtou skúmaného používania foriem *préterita* je emocionálnosť, expresivita jazykového prejavu. To sa týka predovšetkým príkladov druhého typu, ale v určitej miere aj príkladov prvého typu. Možno povedať, že v týchto prípadoch tvary *préterita* v dôsledku ich emocionálneho expresívneho zafarbenia vystupujú v pláne štylistickom ako príznakové. Naproti tomu tvary, ktoré sa „nahrádzajú“, čo sa týka tohto znaku, nie sú príznakové; vystupujú ako štylisticky neutrálne.

Treba upozorniť, že prípady používania tvarov *préterita* namiesto *futúra* sa spravidla vyskytujú v hovorovej reči a najmä v dialógoch. Príklady druhého typu môžu byť podistým aj v nedialogickej reči. Ale nateraz ich nemáme naporúdzi.

Napokon možno konštatovať, že sa na vyjadrovanie objektívne budúceho deja — ako o tom svedčí náš materiál — používajú len tvary *préterita* dokonavých sloves. Nestretli sme sa ani s jediným prípadom „nepriameho“ použitia tvaru *préterita* od slovesa nedokonavého.⁶

Prípady „nepriameho“ používania tvarov *préterita* (i keď veľmi zriedkavé) sú zaujímavé nie len samy osebe, teda tým, že obohacujú našu predstavu o fungovaní týchto tvarov, ale sú veľmi dôležité aj so zreteľom na celkovú koncepciu systému slovesných časov, významu a používania časo-

⁶ Analogický stav pozorujeme aj v ruštine. P. S. Kuznecov zdôrazňoval, že význam tvaru minulého času nedokonavého vidu: „Voobšče nesposobno smešiat'sia v inuju vremennuju oblast“ (*Sovremennyy russkij jazyk, Morfoložija*, Moskva 1952, 302).

vých tvarov slovesa. V oblasti fungovania slovesných časov tieto prípady nie sú izolované, stoja v rade iných analogických prípadov (používanie prézenta na vyjadrenie minulých dejov, používanie futúra na vyjadrenie dejov, ktoré fakticky sú prítomné a pod.).

O rozličných javoch transpozície slovesných časov ešte niet vyčerpávajúceho jednotného výkladu. Nie je všetko jasné ani v interpretácii „nepriameho“ používania tvarov préterita. Niekedy sa predpokladá, že préteritum vystupuje vo význame (podč. L. N. S.) budúceho času.⁷ Vychádzajúc z toho, že v podobných prípadoch ide o dej objektívne budúci, usudzuje sa, že tu tvar minulého času má význam času budúceho. Význam časového tvaru však veľmi nezodpovedá časovej lokalizácii deja v skutočnosti. A práve s týmto javom sa, podľa našej mienky, stretáme aj v prípadoch skúmaného „nepriameho“ používania préterita. V týchto prípadoch préteritum totiž nemá význam budúceho času, ale zachováva si svoj základný (invariantný) význam času minulého.⁸ V dôsledku toho nastáva rozpor medzi gramatickým prostriedkom (tvarom minulého času) a faktickou časovou lokalizáciou deja (pretože ide o dej objektívne budúci, ktorý len v jazykovom prejave je podaný ako minulý). Toto dáva možnosť použiť tvar préterita ako istý štylistický prostriedok: možnosť podať dej budúci ako by už bol realizovaný. V takýchto prípadoch nemáme do činenia s dajakým samostatným gramatickým významom préterita, ale iba so štylistickou funkciou tohto tvaru.

PRÍDAVNÉ MENÁ V ÚLOHE OSAMOSTATNENÝCH VETNÝCH ČLENOV

Eugénia Bajžíková

V Zbojníckej mladosti L. Ondrejova na doplnenie charakteristiky osoby, zvieraťa a veci alebo na bližšie určenie miesta a spôsobu, prípadne na iné druhy determinácie používajú sa osobitné syntaktické útvary. Nimi sa nie-

⁷ Pozri napr. O. P. Rassudova, *Upotreblenie vremion glagola v russkom jazyke*; Russkij jazyk dľa studentov-inostrancev, Moskva 1957, 12 n.

⁸ Podotýkam, že aj Peškovskij tiež asi takto chápal podstatu daného javu. Mal, pravda, na zreteli používanie tvaru prítomného času namiesto budúceho. Ukazoval, že keď povieme *Zavtra ja ujezžaju*, tvar prítomného času nepriberá odtienok budúceho času. Ďalej uzavieral: „Takim obrazom, zdes kategorija nastojaščego vremeni ne tolko ne teriajet i ne vidoizmeňajet kak-libo svojego značenija (podč. L. N. S.), a naprotiv, vystupajet v svojom osnovnom značenii osobenno jarko“ (c. d., 189).

ktorý vetný člen predchádzajúcej vety rozvíja dodatočne určenou vlastnosťou, presnejším vymedzením miesta a pod. Napr.: *Mal podivný hvizd, kúsok zbojníckej pesničky. Trilkovanej, prevíjanej. — Na širom dvore stáli dva vozy. Doštenák a rebrinák. — Najskôr letel ako vták. Bez rozmyslu, slepo, živelne.*

Tieto syntaktické útvary sú väčšinou vyjadrené podstatným menom, prídavným menom alebo príslovkou. Kde zaradiť tieto javy, štylisticky tak zaujímavo využité?

Z uvedených slovných druhov všimneme si prídavné mená¹ a ich syntaktickú funkciu. Pozrime sa najprv do literatúry.

Prídavné mená vystupujú vo vetách v úlohe prívlastku, menného prísudku a doplnku. V *Slovenskej gramatike*² okrem týchto základných vetnočlenských funkcií priznáva sa prídavnému menu aj funkcia vetného základu; príklady sa neuvádzajú. V kapitole *Veta a súvetie*³ izolovane použité prídavné meno hodnotí sa ako neúplná veta. Na prídavné meno uvádza sa len jeden príklad: *Na jabloni, naklonenej z brehu, černie sa diera. Na tri metre vysoko. Čistá, vykĺzaná.* Podobne v kapitole *Nepravidielnosti vo vetnej stavbe*⁴ takto použité prídavné mená sa zaraďujú medzi kusé vety. Napr.: *Pri samej Horičke, ležmo na lade, sa čosi černelo. Neveľké, nehýbné.* Aj J. Orlovský⁵ uvádza, že prídavné mená môžu byť mennou vetou, i keď konštatuje, že „adjektívne vety sú zriedkavé“. Napr.: *Čudné, že sa neohlásil. — Zaujímavé!* — Ide teda o príklady, ktoré majú zvolací ráz. E. Pauliny⁶ pri krátkom rozbere formy románov Luda Ondrejova zisťuje, že „časté sú ako vetné ekvivalenty samostatne položené príslovkové určenia, prívlastky a predmety“. Z príkladov vyberám jediný s prídavným menom: *Na jabloni, naklonenej z brehu, černie sa diera. Na tri metre vysoko. Čistá, vykĺzaná.*

¹ Prídavné mená sa všeobecne definujú ako slovný druh, ktorým „vyjadrené vlastnosti neexistujú ako samostatné podstaty“ (E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 192; podobné definície: E. Pauliny, *Systém v jazyku*, zborník O vedeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958; P. Ondrus, *Morfológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1962), ale len ako príznaky obsahu podstatných mien. Aj keď sú teda adjektíva plnovýznamovým slovným druhom, nevyskytujú sa samostatne. Výnimkami sú prípady, keď ide 1. o spodstatnené prídavné mená (*mužský, nájomné, vedúca*), 2. o vlastné podstatné mená (*Trstená, Humenné, Krásny*) a 3. o prídavné mená vo funkcii zvolacej vety (*Zaujímavé! Krásne!*).

Gramatická spätosť prídavného mena s určeným vetným členom sa spravidla vyjadruje zhodou (*dobrý človek*), zhodou i väzbou (*chlapec sa stal poslušným, chovanica sa stala poslušnou, deti sa stali poslušnými*), zriedkavo aj primkynaním, a to pri prevzatých, nesklonných prídavných menách (*nóbl dáma*). Gramatické kategórie prídavného mena závisia teda od určeného podstatného mena alebo iného slovného druhu, ktorým sa podstatné meno zastupuje (*bolestné jojo, nepomôže ti ani neustále „nemôžem - nemôžem“*).

² C. d., 371.

³ C. d., 329.

⁴ C. d., 362.

⁵ J. Orlovský, *Slovenská syntax*, Martin 1959, 39, 174.

⁶ E. Pauliny, *K forme dvoch románov Luda Ondrejova*, Slovenský jazyk 1, 1940, 91.

Z českých autorov prídavné meno hodnotí ako neslovesnú jednočlennú vetu F. Kopečný⁷. Napr.: *Záhady! — Hezké!* R. Mrázek⁸ zaraďuje adjektíva použité izolovane medzi „útvary neautonomní, eliptické“ a tvrdí, že sú atribútom k nevyjadrenému menu, napr.: *Krásná! (Praha)! Milý (otec)!*, alebo predikátom v dvojčlennej vete, napr.: *Zajímavé (je)! Nádherný (je)!*

No stretávame sa aj s osobitným hodnotením prídavných mien.

V. Blanár⁹ syntaktické útvary, ktoré „z hľadiska myšlienkovvej a gramatickej stavby tvoria jeden celok s predchádzajúcou vetou“, nazýva členským pričlenením. Napr.: *Aký to cudzí svet! I na ulici, i v kostole. — Bola pekná, milá. Ba čo viac peknoduchá. Seba vedomá.* Hranica medzi členským pričlenením a kusou vetou nie je teda presne vymedzená. J. Mistrík¹⁰ pričlenenie definuje ako útvar, pri ktorom „sa k úplnej výpovedi — po pauze — pripojí neočakávaná pripomienka“. Z príkladov uvádzam: *Krátke samohlásky sú v nemčine otvorené (ako v slovenčine).* J. Ružička¹¹ píše o nevetných výpovediach čiže ekvivalentoch vety. „Je to realizácia formy niektorého vedľajšieho vetného člena (prívlastku, predmetu, príslovkového určenia, doplnku)“. Uvádza tieto príklady: *Vodu! — Jedno veľké. — Dobrú noc. — Pomalšie! — Domov! — K zemi! — Kde ste to našli? V hore. Kde v hore? Pod Medveďou skalou.*

Vidieť, že prídavné mená použité samostatne hodnotia sa rozlične, a to ako jednočlenné vety, javy eliptické a pričlenenia. Tieto javy však hraničia s ďalšími, konkrétne s vysúvaním (vytyčovaním) vetných členov alebo výrazov (*Anna nie je taká, svedomitá a usilovná*) a s voľne pripojenými vetnými členmi (*Dost sa veru natrápila, úbohá...*). Úlohou tohto príspevku je poukázať na hranice medzi uvedenými syntaktickými útvarmi.

Adjektíva v Zbojníckej mladosti vyskytujú sa najčastejšie v základnom tvare, v nominatíve (*Rástli na nich čierne i biele pršteky. Sladké a dobré*), ale nachádzame aj príklady na iné pády (*Zahľadeli sa, pozerali na ohniská. Studené, vyhasnuté*).

Pravda, v dokladoch ide nielen o výskyt samostatne použitých adjektív v rozličných pádoch, ale aj o rozličné druhy gramatickej spätosti s predchádzajúcim textom a o rozličné syntaktické funkcie samostatne použitého adjektíva. Doklady možno roztriediť do troch skupín.

I. Prídavné mená bez gramatického vzťahu k predchádzajúcej vete: *Pán zastal, zabľýskal očami, očervenal v tvári ako cvikla. — Daj pokoj — povedal — kopnem ťa, budeš mať! — Čudné! Nepochopiteľné!* (Rozumie sa: chovanie pánovo.)

⁷ F. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 298.

⁸ R. Mrázek, *K otázce českých větných schémat a typů, zvláště neslovesných*, SaS 23, 1962, 1.

⁹ V. Blanár, *Vetné pričlenenie*, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 179–212.

¹⁰ J. Mistrík, *Praktická slovenská štylistika*, Bratislava 1961, 168.

¹¹ J. Ružička, *O niektorých základných otázkach skladby*, SR 26, 1961, 6.

II. Prídavné mená sa vzťahujú na niektoré slovo v predchádzajúcej vete: *Chlapci ukradomky pozerali na Jerguša, divili sa. Aký č u d n ý ... — Anna šibla do dvora. Chichotala sa ako pipiška. Jerguš bol dotknutý: také niečo povie! ... Hlúposť, nepravdu. Ako to len mohla vymyslieť? Aká p r o t i v n á !*

III. Dokladov tretieho typu je najviac. Ide tu o syntaktický typ: dvojčlenná veta a samostatne (príznakovo) pripojená vlastnosť, ktorá nadväzuje na predchádzajúci kontext a gramaticky závisí od determinátu v predchádzajúcej vete. Podľa zložitosti príklady možno roztriediť do troch skupín:

a) Holý výraz dodatočne určuje nejakú vlastnosť, akosť. Je zriedkavejší, býva spravidla vyjadrený nominatívom a nachádza sa v reči autorskej i priamej: *A ja som nedávno chytil divú mačku. Na o z a j s t n ú. — Voda bola hlboká, len ma tak brala. A s t u d e n á, juj!*

b) Prídavné meno je rozvité prirovnaním: *Na Priehybne, zo strmého boku, vybuchoval tuhý prameň vody. Vyhadzoval sa kopcovite, bublal a spieval. Bielučký ako z mramoru. — Jerguš zazrel čosi v záhrade. Veľmi podivné, čierne ako zamat. — Za Hámrom nasledovala úzka ulica s vysokými domami. Čistá a hladká ako dlaň.*

c) Prídavné mená v priraďovacom sklade sú spojené zlučovacou spojkou, alebo sú priradené asyndeticky.

Voľnejšie, bezspojkové priradenie: *Pri samej Horičke, ležmo na ľade, čosi sa černelo. Ne veľké, ne hybné. — Od hory blížil sa chlapec s ťažkou nošou dreva. Na h r b e n ý, s k l o n e n ý. — Anjeli a vojaci zostali v ľadovom betleheme. F ú z a t í, z a b u d n u t í, o p u s t e n í.*

Tesnejšie, spojkové spojenie: *Gusto Peknušiak, zdravý chlapec červených líc, bol najmladší. U t i a h n u t ý a n e d ô v e r č i v ý. — V plytkej vode, rozliatej doširoka, konča kanála, stálo mnoho kráv. Červených, bielych i s t r a k a t ý c h. — Za ňou, povýše, dvíhal sa okrúhly vrch Záhroby. V hustej kabani liesok, drieňov a hrabov. S t r m ý a n e d o t k n u t ý.*

V príkladoch III. typu je zjavná významová a gramatická spätosť použitého adjektíva s určovaným vetným členom (determinátom) v predchádzajúcej vete, preto samostatne použité prídavné mená možno k nadradeným členom pripojiť tesnejšie. Príklady z odseku III a: *A ja som nedávno chytil na o z a j s t n ú divú mačku. — Voda bola hlboká a s t u d e n á, juj, len ma tak brala!*

Podobné operácie možno urobiť aj s príkladmi v odsekoch III b, III c: *Jerguš zazrel v záhrade čosi veľmi podivné, čierne ako zamat. — Za Hámrom nasledovala úzka, čistá a ako dlaň hladká ulica s vysokými domami. — Od hory blížil sa chlapec s nošou dreva a na h r b e n ý, s k l o -*

nený. — V plytkej vode stálo mnoho červených, bielych i strakatých kráv. — Za ňou, povyššie, sa dvíhal okrúhly, strmý a nedotknutý vrch Záhroby.

Z preštylizovaných príkladov vidieť, že premiestnením samostatne použitých prídavných mien k určovanému vetnému členu (determinátu) v predchádzajúcej vete vznikli adjektívne priradovacie sklady. Pretože však autorovi išlo o dodatočné pripojenie znaku a o intenzívnejšie zdôraznenie niektorých určovacích častí priradovacieho skladu, vyčlenil ich z vety ako časti samostatné¹².

Príklady zo Zbojníckej mladosti ukazujú, že v nich ide o dodatočné objasnenie vlastnosti a o syntaktické zvýraznenie zdôraznenia. Treba ich chápať ako členské pričlenenia alebo ako osamostatnenia. Pričlenená (osamostatnená) môže byť menná časť prísudku (*Voda bola hlboká, len ma tak brala. A studená, juž!*), prívlastok (*Za Hámrom nasledovala úzka ulica s vysokými domami. Čistá a hladká ako dlaň*), doplnok (*Chlapec sa blížil s ťažkou nošou dreva. Nahrbený a sklonený*).

Od vysunutého (vytýčeného) vetného člena sa tieto javy odlišujú tým, že na pričlenenú (osamostatnenú) časť sa neodkazuje nijakým odkazovacím prostriedkom. Napr.: *Bača odváral, valasi sedeli pred kolibou. Nevravní, mlčanliví.* (pričlenenie — osamostatnenie) — *Bača odváral, valasi sedeli pred kolibou takí, nevravní, mlčanliví.* (vysunutý vetný člen)

Inak treba chápať príklady v bode II. V príklade *Ako to len mohla vymyslieť? Aká protivná!* ide síce o mennú časť prísudku, ale nie je prísudkom predchádzajúcej vety, lebo ten je vyjadrený dejovým slovesom, je teda slovesný a neobsahuje sponu. K nevyjadrenému podmetu (*Anna*) sa slovo „protivná“ pripája elidovanou sponou vo vete *Aká protivná!* — Je to dvojčlenná veta s elíziou kopuly. Podobný príklad je: *Chlapci ukradomky pozerali na Jerguša, divili sa. Aký čudný...*

Príklady v skupine I ukazujú, že samostatne použité prídavné meno má vzťah k predchádzajúcej vete ako celku, nie k niektorému vetnému členu. V súvislosti s útvarmi tohto druhu bolo by možné uvažovať aj tak, že je v nich vynechaná (elidovaná) nielen spona, ale aj odkazovacie zámeno *to*. Napr.: *Neuveriteľné (je to), že sa tak opustil.* — Ak ľubovoľná veta má funkciu vetného člena inej vety, pri realizovaní tvaroslovných syntagmatických vzťahov predstavuje stredný rod a jednotné číslo. To platí aj o neязыkových situáciách, ktoré sa stávajú súčiastkou prehovoru. Ak sa dívame na podmanivý, farbami hýriaci západ slnka, povieme: *Krásne!*

¹² Takto vyčlenené prídavné meno nemožno chápať ako voľné prívlastky alebo doplnky, pretože veľmi pripojené vetné členy v rámci vety nemajú zosilnený, ale skôr zoslabený prízvuk.

Keby sme chceli slovo *krásny* uplatniť v mužskom rode, museli by sme povedať: *K r á s n y* (je to) *západ slnka!* Mužský a ženský rod prídavných mien je teda konkrétny, zatiaľ čo stredný rod má všeobecnú platnosť.

Táto okolnosť nás vedie k tomu, že vety typu *Č u d n é! H r o z n é! Z a u j í m a v é!* a pod., v ktorých je adjektívum v strednom rode bez vzťahu na konkrétne substantívum stredného rodu v predchádzajúcej alebo v nasledujúcej vete, pokladáme za jednočlenné vety, nie za dvojčlenné eliptické vety, ako to bolo v predchádzajúcich prípadoch. Pravda, nepatrili by sem prípady, v ktorých tieto neutrálne výrazy sú rozvítené vedľajšou vetou (*N e u v e r i t e ľ n é, že sa tak opustil*), lebo v takomto spojení nutne musia predstavovať mennú časť prísudku, pričom vedľajšia veta má funkciu podmetu.

Naše pozorovania možno takto zhrnúť:

1. Ak sa samostatne použité adjektívum gramaticky i významovo vzťahuje na determinovaný člen v predchádzajúcej vete a dá sa k nemu pripojiť aj tesnejšie, je členským pričlenením alebo osamostatneným vetným členom: prívlastkom (*O chvíľu prileteli sýkorky. V zelených kabátikoch, s čiernymi čiapočkami na hlavách. B y s t r é a o b r a t n é, a l e ľ a h k o v e r n é*), doplnkom (*Na poludnie prišiel Tomáš. N a h n e v a n ý a m r z u t ý*), mennou časťou prísudku (*Voda bola hlboká, len ma tak brala. A s t u d e n á, juj!*).

2. Ak sa samostatne použité adjektívum vo funkcii prísúdeného stavu vzťahuje na determinovaný člen predchádzajúcej vety so slovesným prísudkom, predstavuje samostatnú dvojčlennú vetu s elidovanou sponou (*V y v a ľ o v a l o č i, p r e ľ g a l s l i n y. A k ý s p r o s t ý*).

3. Ak samostatne použité adjektívum je v strednom rode a v jednotnom čísle, a nevzťahuje sa pritom na podstatné meno stredného rodu a ani nie je rozvítené vedľajšou vetou, predstavuje jednočlennú vetu (*P o d i v n é... Z a o d š k e r e n o u k ô r o u o d p o č i v a l i d o k l b i e k z v i n u t é m l a d é v r e t e n i c e*).

K OTÁZKE ŠTÝLOV, POSTUPOV A ÚTVAROV V SYSTEMATIKE ŠTYLISTIKY

Jozef Mistrík

1. Klasifikácia jazykových štýlov, slohových postupov a útvarov je otázka zložitá. Príčin komplikujúcich tento problém je niekoľko: 1. pri ich vyčleňovaní a charakteristike sa uplatňujú kritériá viacerých semiologických sústav; 2. všetky prehovory sú kompozične a jazykovo viac alebo menej

hybridné; 3. štýly, slohové postupy i útvary sú v neustálom vývine, spôsobujúcom vnútri systému ustavičnú dynamiku, a preto aj ku štylistickej klasifikácii jazykových prejavov treba pristupovať zo širšieho synchronného hľadiska. V našom príspevku¹ sa pokúsime o náčrt analýzy tejto otázky a o naznačenie východísk na jej riešenie.

2. Úvodom treba aspoň stručne pracovne definovať niektoré pojmy a termíny, s ktorými budeme v príspevku pracovať.

Jazykový štýl sa všeobecne chápe ako spôsob výberu a usporiadania jazykových prostriedkov využívaných na plnenie istých funkcií v istých situáciách.² V článku nám nepôjde o všetky typy štýlov (štýl konkrétneho prejavu, individuálny štýl, štýl škôl, štýl žánrov atď.), ale iba o funkčné štýly ako najvýznamnejšie interindividuálne štýly (štýly dorozumievacie a básnické, t. j. štýl hovorový, administratívny, náukový, publicistický a umelecký).

Slohový druh (alebo postup) sa chápe ako spôsob usporadúvania myšlienok a v súvislosti s tým i jazykových prostriedkov. Bežne sa dnes u nás hovorí o týchto slohových druhoch: oznámenie, rozprávanie, opis, výklad.³

Konečne slohový útvar (alebo žánr) je uzavretý konkrétny jazykový prejav na istú tému. Slohovými útvarmi sú napríklad rôzne zprávy, listy, hlásenia, vyhlášky, reportáže, posudky, referáty, poviedky, monografie, úvahy, prejavy, privety atď. Kým slohový druh je postup, spôsob výstavby prejavu, zatiaľ slohový útvar je konkrétny jazykový prehovor (v ktorom sa uplatňuje okrem iného aj istý postup, istý slohový druh).

V systematike štylistiky hovoríme o troch základných štylistických rovinách: o rovine štýlov, o rovine slohových postupov a o rovine slohových útvarov.

3. Všimnime si najprv, v akom vzájomnom pomere a vzťahu sú tieto tri roviny.

Pojem štýl je v tejto súvislosti najvyššie stojaca rovina. Jednotlivé štýly sa vydeľujú komplexne a charakterizované sú súbormi štylisticky motivovaných jazykových prostriedkov. Oblasť používania hovorového štýlu je súkromný styk, oblasť používania administratívneho, náukového a publicistického štýlu je verejný styk; umelecký štýl, ktorý má celkom odlišné funkcie ako štýly súkromného styku a štýly verejného styku, stojí tu na inej rovine.

Pre hovorový štýl je charakteristické, že je lexikálne i syntakticky jed-

¹ Prednesené na celoštátnej konferencii o vyučovaní slohu, konanej dňa 17. 12. 1963 v Pardubiciach.

² Pozri najmä E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 482 n.; B. Havránek — A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1960, 373 n.; K. Hausenblas, *Základní okruhy stylistické problematiky*, Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha 1963, 288 n.

³ Pozri práce citované v pozn. 2.

noduchý, výber slov sa uskutočňuje voľnejšie, často s nárečovými a slangovými prvkami, slovník je bohatší na expresívne výrazy, syntaktické konštrukcie sú často expresívne a defektné. Témy sú jednoduché a týkajú sa bežného súkromného styku.

Pre štýly verejného styku je charakteristické slovníkovo i gramaticky presnejšie vyjadrovanie, potláčanie expresívnych prvkov, uplatňovanie zložitejších tém i výstavbových postupov.

Umelecký štýl využíva prostriedky všetkých štýlov.

Štýly, a to podčiarkujeme, vyčleňujeme najmä na základe jazykových kritérií.

No i jednotlivé slohové postupy čiže druhy poznávame a určujeme na základe ich jazykových vlastností. Aj keď ich charakter je daný v podstate spôsobom usporadúvania opisovaných javov, na ich stavbe sa v závažnej miere zúčastňujú práve jazykové prostriedky. Tak napríklad oznámenie ako slohový postup je charakteristické stručnosťou a heslovitosťou prejavu (to sa dosahuje najmä istými syntaktickými jazykovými prostriedkami), ďalej presnosťou a bohatosťou údajov (čo sa dosahuje zasa istými lexikálnymi prostriedkami). Rozprávanie ako slohový postup s dominujúcou dejovou zložkou je príznačné napríklad činnosťnými slovesami, časovými podradovacími súvetiami, expresívnymi výrazmi, konštrukčne jednoduchšími syntaktickými jednotkami. Opis bohato využíva napríklad enumeratívne konštrukcie, dvojčlenné zložitejšie vety a súvetia, objektívne členené výpovede atď. Konečne výklad predpokladá presné termíny, zomknutejšiu stavbu vety, bohatšie využíva odkazovacie výrazy, menné vyjadrovanie, podradovacie súvetia, prídavia a ďalšie prostriedky, ktoré umožnia vysvetľovanie príčinných a logických vzťahov medzi javmi. Teda aj slohové postupy – podobne ako všetky typy štýlov – vyčleňujeme na základe ich jazykových vlastností.

Podobne ako štýly a slohové postupy, tak aj slohové útvary sa v systematickej štylistike vyčleňujú na základe ich jazykových vlastností. Vezmime napríklad reportáž. Je to útvar, ktorý využíva najmä jadro slovnej zásoby, tematické výrazy a konkrétne údaje, často slová s veľkým rozsahom vecného významu a syntaktické prostriedky s jednoduchou stavbou. Alebo rečnícky útvar – prejav, v ktorom naopak nevyskytujú sa napríklad presné údaje a termíny, no skôr expresívne jazykové prostriedky, obrazné vyjadrovacie spôsoby a podobne. A takto je to so všetkými ostatnými slohovými útvormi. V prehovore je všetko jazykovo stvárnené.

4. Keďže v základných štylistických plánoch, teda v oblasti štýlu, v oblasti druhu aj v oblasti útvaru, pri triedení vychádza sa predovšetkým z jazykových kritérií, potom sa dostávame k takejto otázke: Možno roztriediť jazykové prostriedky na tri skupiny tak, že by každý prostriedok

bol iba súčasťou repertoáru jedinej roviny (teda štýlu, postupu, útvaru), alebo sú všetky prostriedkami všetkých troch rovín? Na základe toho, čo sme povedali k charakteristike postupov alebo jednotiek v systematike štylistiky, nám vychodí, že všetky jazykové prostriedky slúžia na výstavbu vo všetkých štylistických rovinách, i keď tieto roviny stoja celkom autonómne: štýl je výber a usporadúvanie s ohľadom na funkciu a prostredie, slohový postup je odraz myšlienkového postupu, slohový útvar je uzavretá konkrétna jednotka, konkrétny prejav. Teda nejaká, povedzme horizontálna klasifikácia jazykových prostriedkov, ktorá by bola v súlade s kategóriami štýl — postup — útvar, vlastne neexistuje: jazykové prostriedky medzi jednotlivými kategóriami interferujú.

V súvislosti s tým sa však dostávame k ďalšej otázke: Vyčleňujú sa slohové útvary v hraniciach slohových postupov a tie ďalej v rámci jednotlivých štýlov? Keby to bolo tak, potom by existovala istá klasifikácia jazykových prostriedkov iným, povedzme že vertikálnym smerom: isté prostriedky by patrili napríklad výlučne hovorovému štýlu, a tie by sa vnútri delili na skupiny podľa postupov a vnútri slohových postupov na skupiny podľa slohových útvarov. A tak podobne v oblastiach ďalších štýlov, postupov a útvarov. Aj tu — ako ukážeme ďalej — máme zápornú odpoveď: jazykové prostriedky interferujú aj vertikálnym smerom.

Vysvetlime interferenciu horizontálnym i vertikálnym smerom.

Najprv poznámku ku kríženiu funkcií jazykových prostriedkov medzi základnými štylistickými rovinami: rovinou štýlu, postupu a útvaru. Administratívny štýl sa často charakterizuje využívaním presných výrazov, termínov alebo podradovacích súvetí, ale pomocou týchto prostriedkov sa charakterizuje aj niektorý slohový postup, napríklad výklad, no aj ďalej — slohový útvar (napr. zpráva). Tieto, ale aj všetky ostatné prostriedky nie sú doménou iba jedinej roviny. Sú z tohto hľadiska viacfunkčné. To k interferencii horizontálnym smerom.

Teraz príklad na interferenciu vertikálnym smerom, teda vnútri jednotlivých rovín. Povedzme v rovine slohového postupu: Pre oznámenie je charakteristické napríklad používanie presných údajov alebo zložitejších viet, no to isté sa uvádza ako typické aj pre výklad. Alebo v rovine slohových útvarov: Pre reportáž — ako sme už spomenuli — je charakteristická jednoduchšia stavba vety, výskyt slov jadra slovnej zásoby, ale to isté je typické napríklad aj pre prejav alebo rozkaz, výzvu, charakteristiku a mnohé ďalšie útvary. Spomenuté prostriedky nie sú formálnymi reprezentantmi iba jediného postupu alebo jediného útvaru. Sú aj z tohto hľadiska viacfunkčné. Popri interferencii funkcií horizontálnym smerom predpokladá sa aj interferencia vertikálnym smerom. Jazykové prostriedky sú mnohofunkčné, pričom sa ich funkcie navzájom všetkými smermi krížia.

5. Dostali sme sa k téze, že jazykové prostriedky, ktoré sú základným výstavbovým materiálom vo všetkých stylistických rovinách, nemožno roztriediť podľa ich stylistických vlastností ani smerom horizontálnym ani vertikálnym: všetky slúžia všetkým štýlom, druhom i útvarom. Dôsledok toho je aj vzájomné kríženie jazykových štýlov, slohových postupov a slohových útvarov. Postaviac vedľa seba štýly a slohové postupy, vidíme, že napríklad rozprávanie je postup, ktorý sa vyskytuje v oblasti hovorového, ale i umeleckého štýlu, no aj v oblasti náukového alebo publicistického štýlu; opis ako slohový postup môže byť napríklad odborný, ale i umelecký; a nie je to ináč ani s oznámením, ani s výkladom.

Keď potom z tohto hľadiska pozorujeme aj vzťah slohových útvarov a štýlov, ukazujú sa obdobná situácia. Napríklad list môže byť útvarom (žánrom) hovorového i administratívneho štýlu (súkromný a úradný list). Úvaha ako útvar fluktuuje napríklad medzi náukovým, publicistickým i umeleckým štýlom atď. Keď potom z toho istého hľadiska pozorujeme vzťah slohových útvarov a slohových postupov, dôjdeme k obdobným záverom. Napríklad referát je útvar, v ktorom sa môže uplatniť dvojaký postup: oznamovací i výkladový, v kritike opisný i výkladový postup, v reportáži postup rozprávací i opisný, v posudku opisný i výkladový. Ale sú aj také útvary, v ktorých sa môže uplatniť niekoľkoraký postup. Napríklad v charakteristike opis aj výklad, v referáte oznámenie aj opis, aj výklad atď.

6. Všetky jazykové prostriedky sa potenciálne vyskytujú takmer vo všetkých štýloch, postupoch a útvaroch. Za takej situácie stylistický charakter určitého prejavu je daný tým, v akom relatívnom množstve a v akom vzájomnom pomere sú jednotlivé prostriedky v prejave zastúpené. Iba relatívne a približné kvantitatívne údaje môžu byť základným ukazovateľom a východiskom pre hlbšiu stylistickú analýzu textu.

Spomenieme niekoľko štatistických údajov, ktoré oprávňujú k vysloveniu takejto tézy.

Zistili sme, že napríklad v Tajovského poviedke *Žliebky* sú v priemere veľmi krátke slová. Vypočítali sme, že na jedno slovo tu pripadá 1,7 slabiky. Pre porovnanie sme počítali pomer slov a slabík v jednej Karvašovej štúdii uverejenej v Slovenských pohľadoch. Tam na jedno slovo pripadá 2,7 slabiky. Prepočítaním slov a slabík z textov rozličných tematických oblastí a štýlov písomných prejavov, obsahujúcich 50 000 slov, došli sme k záveru, že v slovenčine pripadá 2,3 slabiky na jedno slovo.⁴ (Pre porovnanie uvádzame pomery z iných jazykov: v češtine podľa Fr. Sedláčka 2,11, podľa P. Beneša 2,16, v ruštine, v bulharčine a maďarčine 2,3, v angličtine 1,43, v nemčine 1,83, vo francúzštine 1,80, v španielčine 1,90.) V hovorovom štýle a v hovorových prejavoch, ako vidieť, je vcelku nižší pomer; štýly verejného styku majú pomer slabík k slovám vyšší. Aj v jed-

⁴ Pozri J. Mistrík, *Rýchlopisné diktáty*, Bratislava 1948, 2. vyd., Bratislava 1949.

notlivých slohových postupoch by mohla byť ukazovateľom dĺžka slov udaná počtom slabík, napríklad v rozprávaní oproti výkladu alebo oproti opisu. Dĺžka slov môže naznačovať aj slohový útvar. Vieme napríklad, že gramatické slová v porovnaní s plnovýznamovými slovami sú oveľa kratšie. Opisný žáner, ktorý obsahuje veľa gramatických slov, má pomer slov k slabikám relatívne nižší.

Alebo prejdime na iný príklad. V jednej, náhodne vybranej Mňačkovej reportáži v rozsahu 10 strojom písaných strán sa pracuje iba so 670 slovami. Pri tom sponové sloveso *byť* vyčerpáva 9 % celého textu, ostatné gramatické slová 18 % textu, zámená tiež 18 %. Z toho vychodí, že slovník reportáže je sémanticky nenápadný a pri výstavbe reportáže umožňuje výrazné uplatnenie ostatných zložiek, ako je kompozícia, sujet, ideový zámer a pod.⁵

Alebo: Na 100 stranách 10 slovenských klasikov sme prepočítali pomer slovíes k ostatným slovám vo vetách. Kvôli objektívnosti sme z diela každého autora prepočítali tie isté strany, konkrétne od strany 100 do 110 v ich knižných vydaniach. Potom sme to isté urobili u 20 súčasných spisovateľov – tu sme prepočítali 200 strán reči autorskej i reči postáv. V prvom prípade, teda u klasikov, bol pomer určitých slovíes k ostatným slovám vo vete nižší ako 1 : 7, u súčasných autorov bol pomer 1 : 10. To zhruba ukazuje, že u klasikov sú vo všeobecnosti kratšie vety.⁶ V spomínanej už poviedke J. G. Tajovského (*Žliebky*) pripadá 6 slov na jednu vetu a v spomínanej Karvašovej štúdiu 10 slov. L. Doležel v referáte na 5. medzinárodnom slavistickom kongrese v Sofii uvádzal, že na 2500 českých vetách z 10 rozličných štýlových oblastí sa zistilo, že priemerná dĺžka dnešnej českej vety je približne 14 slov. J. Horecký zistil, že v jednej básnickej zbierke J. Mihalkoviča na jednu vetu pripadá takmer 9 slov, u R. Fábryho takmer 14 slov, v silne intelektualizovanom prejave P. Karvaša niekde až viac ako 22 slov na jednu vetu⁷. Údaje pochopiteľne ukazujú aj na ine vlastnosti individuálneho štýlu autora.

Alebo ešte iný príklad. K. Jarunková vo svojej 90-stránkovej knihe pre deti *Hrdinský zápisník* iba 17 % priamej reči uvádza tak, že uvádzacia veta prerýva priamu reč, v ostatných prípadoch je uvádzacia veta pred alebo za priamou rečou (to je v knihe písanej pre deti). V humoristickom texte *Prečo v siedmej B odpadol zemepis* až 71 % uvádzacích viet funkčne prerýva priamu reč. Prerývanie priamej reči využíva K. Jarunková funkčne: podčiarkuje jadro výpovede s úmyslom realizovať pauzu pred vyslovením jadra, ktoré kontrastuje s kontextovým prostredím.

Alebo sme zistili, že M. Kukučín na jednej strane textu v knihe má priemerne tri elipsy.⁸

V krátkom exkurze sme iba skromne naznačili, ako a čo by bolo možno v konkrétnych prejavoch štatisticky zisťovať. Pravdaže, ďalšími údajmi o frekvencii a relatívnom výskyte istých javov, ako aj presnejšími metó-

⁵ Pozri J. Mistrík, *K jazyku a štýlu reportáže*, Slovenská reč 28, 1963, 143 n.

⁶ Pozri môj príspevok *Niektoré otázky jazyka súčasnej slovenskej prózy*, Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1963, 162 n.

⁷ Pozri J. Horecký, *Štylisticko-štatistické hodnoty jednej básnickej zbierky*, Jazykovedné štúdie VIII, 1964 (v tlači).

⁸ Pozri môj príspevok *Elipsa v diele M. Kukučina*, Jazykovedné štúdie V, Bratislava 1960, 92.

dami a širším rozborom výsledkov dá sa dôjsť k závažnejším ukazovateľom, avizujúcim povahu textu.

Štatistické ukazovatele o dĺžke slov i viet, o vzájomnom kvantitatívnom pomere slovných druhov, vetných členov, gramatických i plnovýznamových slov a ostatných jazykových javov, to všetko sú cesty, ktoré vedú k poznávaniu charakteru prejavu, ale aj individuálneho štýlu autora. Vzácné sú aj empirické pozorovania, ktorými sa dôjde k približnému kvantitatívnemu hodnoteniu. V analyzovanom texte treba vidieť predovšetkým javy s inherentnými stylistickými vlastnosťami, napríklad expresívne lexikálne a syntaktické jednotky, a potom ďalšie jednotky, ktoré sa ako príznakové javia iba na pozadí ostatného textu. Také údaje, ktoré hovoria iba o prevažnom, alebo naopak, o nedostatočnom výskyte istého javu v texte, sú prvým krokom k presnejšej matematickej analýze. Ale i tá stylistický výskum iba usmerňuje — teda ho nenahrádza.

Charakter jazykového prejavu utvára veľa objektívnych i subjektívnych činiteľov. Ich fungovanie pri formovaní prejavu je veľmi zložitá a odráža sa na organizovaní jazykových prostriedkov. Frekvencia a poriadok týchto prostriedkov sa dá veľmi približne zistiť matematicko-štatistickými metódami. Zložitá uplatňovanie sa štýlotvorných činiteľov však nedovoľuje, aby sme kvantitatívne metódy pre tento cieľ povýšili na jedinú. V konkrétnom jazykovom prejave sa nedá matematicky zachytiť napríklad vplyv témy, ideového zámeru, vplyv emocionálnej zložky a osobnosti podávateľa vôbec a nedá sa zachytiť mnoho ďalších zložiek vplývajúcich na konkrétny prejav. Kvantitatívne údaje — a to je veľmi dôležité — zďaleka neukazujú a nezachycujú ani zložitý javy, ktoré v parolovom prostredí spôsobuje prestupnosť hraníc medzi jazykovými plánmi. Sám kvantitatívny rozbor by stačil iba vtedy, keby jazykové prejavy boli strojové, keby neboli výsledkom vzájomného pôsobenia celého komplexu zložiek prejavu.

Túto úvahu o využívaní štatisticko-matematických údajov ako východiskových kritérií pri stylistickom rozbere treba uzavrieť takto: kvantitatívny výskum ako prvý pri analýze textu je správny, úsporný a cieľu primeraný. No nemôže sa stať jediným. Vlastné — kvalitatívne hodnotenie — nasleduje až po ňom.

7. Pokúsime sa formulovať závery, ku ktorým nás vedú úvahy vyslovené v predchádzajúcich častiach príspevku.

Jazykový štýl, slohový druh (postup) i slohový útvar (žáner) sú stylistické kategórie, ktoré nie sú vo vzájomnom vzťahu podradenosti a navzájom sa križia. Formálne sa vyčleňujú na základe jazykových kritérií. Jazykové prostriedky, výstavbový materiál všetkých jazykových prejavov, sú viacfunkčné a potenciálne fungujú vo všetkých stylistických rovi-

nách. Výskyt týchto prostriedkov možno určiť približnými kvantitatívnymi údajmi. Keďže vnútri každej roviny je samostatný klasifikačný systém a systémy rovín navzájom nesúvisia, treba v systematike prebrať každú rovinu osobitne. Najprv prebrať otázku jazykového štýlu, potom otázku slohového postupu a nakoniec problematiku slohového útvaru. Výklad a rozbor útvaru sa musí opierať o vedomosti získané pri preberaní postupu a štýlu. Aj keď zhruba možno povedať, že isté slohové postupy sú typické pre určité štýly (napríklad opis a výklad pre štýly verejného styku, rozprávanie pre hovorový a umelecký štýl) alebo isté slohové útvary pre určité postupy (napríklad úvaha pre výklad, zpráva pre oznámenie, charakteristika pre opis), predsa je tu isté prekryvanie (podčiarkujeme ešte raz, že nie hierarchia) rovín, ktoré každú rovinu osamostatňuje.

Rozbor a zaradenie prejavu by sa nemali diať len na základe kvantitatívnych metód. No približné kvantitatívne údaje sú prvými indikátormi, ktoré naznačujú stylistické zaradenie prejavu k štýlu, postupu i k útvaru.

K ANALÝZE ŠTÝLU DRÁMY

Mária Ivanová-Šalingová

V oblasti umeleckého štýlu sa doteraz u nás najmenej pozornosti venovalo analýze štýlu drámy. Preto si v tomto príspevku chceme všimnúť jazykový štýl drámy, základné črty tohto štýlu a najtypickejšie jazykové a slohové prostriedky a ich funkcie pri výstavbe dialógu drámy. Problematiku štýlu drámy tým vôbec nevyčerpáme, ale iba naznačíme základnú problematiku.¹ Podrobný rozbor štýlu drámy, vývinu štýlu slovenskej drámy i individuálne štýly slovenských dramatikov (J. Chalupku, J. G. Tajovského, I. Stodolu, Š. Králika, P. Karvaša atď.)² bude treba urobiť v parciálnych štúdiách. V tomto príspevku sa opierame o materiál z viacerých dramatikov, aby sme výberom dokladového materiálu bohatšie ilustrovali jednotlivé jazykové a slohové javy. Je to dané tým, že sa zameriavame na

¹ K analýze dramatického textu možno pristupovať z viacerých hľadísk, napr. z hľadiska literárnovedného, jazykovedného, psychologického, estetického atď. Náš prístup sa týka jazykovej a slohovej stránky dramatického textu, ktorý je daný typmi a druhmi dramatických dialógov, resp. monológov. Ide o jeden z možných spôsobov delenia dramatických dialógov.

² Porov. napr. R. K r a j č o v i č, *K otázke jazykovej výstavby Karvašovej hry Srdce plné radosti*, Slovenské divadlo 2, 1954, 84–96. Vzácné sú monografie o jazyku a štýle drámy. U nás je známa napr. monografia E. R i e s e l o v e j *Studien zu Sprache und Stil von Schillers „Kabale und Liebe“*, Moskva 1957.

všeobecnú problematiku jazykového štýlu drámy. Bokom nechávame literárny štýl drámy i vnútorné členenie drámy na činohru, veselohru a tragédiu (trúchlohru).

Pretože základným výstavbovým jazykovým a slohovým prostriedkom v dráme (v dramatickom texte) je dialóg, sústredíme pozornosť na druhy a typy dramatických dialógov a na ich funkcie v dráme. Iba stručne si všimneme charakter a funkcie monológu. Predmetom nášho výskumu je dráma písaná neviazanou, neveršovanou rečou, „prozaickým“ postupom, pretože štýl veršovanej drámy tvorí osobitnú problematiku. V dráme sa dialóg podriaďuje nielen zákonitostiam štruktúry drámy ako osobitného literárneho útvaru, ale aj zákonitostiam verša, čo má závažný dosah pre jazykovú výstavbu drámy, pre výber a využitie jazykových prostriedkov i pre slohový ráz veršovaného dramatického textu. Tejto problematike treba teda venovať osobitnú pozornosť. Bolo by zaujímavé porovnať znaky a funkcie dialógu v hovorovom štýle a v dráme a dialógov v umeleckej próze a v dráme. Táto práca bude predmetom osobitnej porovnávacej štúdie.

I. DIALÓG

A. Typy dialógov

1. Viacčlenný dialóg

Pri vymedzovaní dialógov v dráme by bolo užitočné porovnať znaky a vlastnosti dramatického (dvojčlenného alebo viacčlenného) dialógu s dialógom hovorenej reči, s dialógmi v hovorovom štýle i s dialógmi v epickej próze. Bolo by to užitočné preto, že dialóg v hovorovom štýle prebieha skutočne spontánne, nepripravené, živé, prispôsobuje sa situácii, mimojazykovým okolnostiam, kým dialóg v dráme, i keď napodobuje, „implikuje“ spontánnosť, nepripravenosť, je v skutočnosti pripravený, zámerný, „tendenčný“, podliehajúci zákonitostiam drámy, zákonitostiam umeleckého štýlu atď.

Pre dialóg drámy je príznačné špecifické riešenie vzťahov: autor — predmet prejavu — počúvajúci (divák). Autor ako faktický pôvodca prejavu spravidla nemá miesta v dramatickom texte. Výnimočne vystupuje autor ako osoba, obyčajne so symbolizujúcou tendenciou. Predmetom prejavu v dráme sú konkrétne osoby, ich vzťahy a dej, ktorý sa rozvíja na scéne. A tieto osoby sú aj hovoriacimi, nositeľmi dialógov. Spojivom medzi vystupujúcimi osobami (hercami), režisérom a autorom sú scénické poznámky, ktoré autor v lakonickej forme uvádza v texte. Naproti tomu v epickej

próze autorský komentár k prejavom postáv ako typ určitej autorskej reči má možnosť bohato sa rozvinúť a realizovať sa rôznymi slohovými postupmi (vlastnou autorskou rečou, komentárovou autorskou rečou, rozprávaním, opisom, úvahou a pod.). Funkcia počúvajúceho (adresáta) sa v dramatickom texte rieši na dvoch rovinách. Aktívnymi počúvajúcimi sú herci, spoluherci, kým diváci v hľadisku sú pasívnymi počúvajúcimi. Ak sú v dráme „diváci“, vystupujú ako kolektív, štafáž. Iba výnimočne sa symbolicky zapája aj obecnosť do hry v takom prípade, keď herec vystupuje „akoby zo stredu hľadiska“ na javisko. Dakedy aj kolektív hercov prechádza hľadiskom. Sú to však ojedinelé prípady. Relatívne aktívne alebo aktivizujúco pôsobia také prípady, keď sa herec osobitnými poznámkami, odbočkami (digresiami) obracia na divákov, na hľadisko. Týmto špecifickými okolnosťami: hrou herca, fingovanou „spontánnou“ situáciou na scéne, režisérom, dramatickým umením (gestikulácia, mimika, svetelné efekty, inscenácia atď.) utvárajú sa osobitné pomery pre dramatický dialóg, pre jeho formálnu, obsahovú a kompozičnú realizáciu – i funkčné využitie.³

Pre dialóg v dráme možno z obsahovej a jazykovej stránky vytýčiť tieto znaky: úzke nadviazanie na situáciu, na scénu, v ktorej sa odohráva dej, s čím súvisí relatívne pevná obsahová i formálna skĺbenosť, kontinuita dialógov, výpovedí, replík na scéne. Tento moment sa odzrkadľuje v kompozičnej stránke dialógov. Kým napr. dialógy v epickej próze nemusia tesne na seba nadväzovať, môžu byť kusé, neúplné, neadresné, monologizované, relatívne samostatné, ilustrujúce autorskú reč a pod., dialógy v dráme musia na seba obsahovo, logicky, príčinne nadväzovať, prehovory postáv musia jeden z druhého vyplývať, musia príčinne, časovo, obsahovo i situačne súvisieť.

Priamy kontakt hovoriacich, vystupujúcich postáv – hercov, medzi ktorými daný prejav prebieha, má dosah aj v jazykovej realizácii (časté oslovenie, titulovanie, adresnosť prejavov). S tým úzko súvisí situačnosť prejavov, ktoré sa realizujú na určitom mieste (na scéne, predstavujúcej ur-

³ Naše triedenie dialógov (triedenie monológu nepodávame) sa opiera o fakty mimo-jazykové, ktoré sa však odrážajú na jazykových vlastnostiach dramatického dialógu. Pri viacčlennom dialógu sa striedavo používajú rôzne slovesné osoby, pri kolektívnom dialógu sa používa prevažne prvá osoba mn. č. a podľa charakteru predmetu prejavu aj iné slovesné osoby, pri „dvojitom“ dialógu dochádza k zaujímavému „kríženiu“ slovesných osôb v tom istom prejave vo vzťahu k tým istým skutočnostiam (najmä k osobám). Možné je aj iné triedenie dramatických dialógov. Napríklad J. Mukařovský ich delí na osobné, situačné a konverzačné dialógy. Pozri J. Mukařovský, *Dvě studie o dialogu, Kapitoly z české poetiky I*, Praha 1948, 129–156. Na túto štúdiu nadväzuje aj J. Filipec v kapitole *Drama* v zborníku *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury*, Praha 1961, 161–194. Porov. i L. Doležel, *O stylu moderní české prózy*, Praha 1960, 14 n., E. Pauliny, *La phrase et l'énonciation*, Recueil linguistique de Bratislava, Bratislava 1948, 59–66, V. Skalička, *Promluva jako lingvistický pojem*, SaS 3, 1937, 163–166.

číté miesto, milieu, exteriér, interiér, náznak miesta atď.) v určitom čase. Situačnosť dramatického dialógu je závažná, pretože „situačný“ ráz dialógov sa odzrkadľuje v obsahovej i jazykovej stránke dialógov.

Nápadná je najmä predstieraná nepripravenosť, spontánnosť dialógov, čo závisí v nemalej miere od zvukovej realizácie prejavov hercami i od hereckých výkonov. Disharmónia medzi situáciou, medzi jazykovým a hereckým výkonom neprispieva k vyvolávaniu ilúzií o „spontánnosti“ dialógov.

Jazykové prostriedky v dramatických dialógoch majú prevažne ráz hovorených a hovorových prostriedkov. Prevládajú jednoduché vety, a to všetky druhy viet (oznamovacie, opytovacie, želacie, rozkazovacie, zvolacie), kým napr. v prozaickom texte obyčajne prevládajú vety oznamovacie. V drámach je časté oslovenie, úryvky viet, citoslovcové vety, prerušené výpovede atď. V drámach je to možné preto, že si divák môže mnohé súvislosti domyslieť zo situácie na scéne a z predchádzajúcich dejstiev. Preto sa môžu používať častejšie aj zámená, zámenné príslovky, odkazujúce na osoby, na miesto, na okolnosti a situácie divákovi už známe. Striedanie rôznych druhov viet je v dráme podmienené bezprostredným vyjadrením citových, vôľových stavov postáv, ich bezprostrednou účasťou na deji, čo sa prejavuje podľa povahy konkrétnej situácie výkrikmi radosti, žiaľu, hrôzy, zúfalstva; výzvami, volaním o pomoc, prosbami, hrozbami, varovaním a pod. Rozpory, konflikty tvoria os dramatického deja a to sa odzrkadľuje i na jazykovom vyjadrovaní.

V dialógu drámy jasnejšie a výraznejšie ako v próze vystupujú zvukové vlastnosti reči, rečových prejavov, ako intonácia, melódia, tempo, citové zafarbenie hovorenej reči, spôsob artikulácie, pomocou ktorých sa uskutocňuje charakteristika postáv, odкрývajú sa ich charaktery, určuje sa ich sociálne zaradenie a pod. V prozaickom texte autor môže, ale nemusí vždy pracovať dopodrobna so zvukovými vlastnosťami priamej reči (môže napr. komentovať skôr obsah, okolnosti výpovede, výzor hovoriaceho a pod.). Naproti tomu dramatický text je určený predovšetkým na zvukovú realizáciu, teda v písanej podobe naznačuje jemné zvukové odtienky prejavov postáv.

Napríklad silový dôraz, vetný prízvuk je daný zmyslom vety, ktorý má veta v kontexte. V dramatických prehovoroch (ako aj v bežnej živej reči) je okrem bežného prízvuku slov (napr. na prvej alebo predposlednej slabike) a okrem vetného prízvuku (na poslednom slove alebo takte vo vete) dôležitý vetný dôraz vytyčovací. Hovoriaci tým zdôrazní to slovo vo vete, ktorému pripisuje mimoriadny význam obsahový, napr. uvedie dané slovo do protikladu s iným slovom. Dakedy autori hier sami podčiarknutím slova vyznačia v texte ich zdôraznenie.

Prízvuk je dôležitý preto, že od neho závisí rozloženie páуз, členenie textu na kontextové úseky a napokon i rytmus a vetná intonácia.

Vetná intonácia je melódia určená výškovými rozdielmi a výškovou úrovňou hlasu pri hovorení postáv, hercov na scéne. Všimnime si takéto poznámky, týkajúce sa prevažne zvukových kvalít prejavov postáv v hrách Š. Králik: zmätene, vpadne (do rozhovoru), suverénne, zdôrazniac, posmešne, nespokojne, dôrazne, rozhoduje sa, zaváha, po chvíľke, ironicky, prudko, bolestne, bezfarebne, násilne, slovo za slovom, až teraz živšie, zmení tón, trpko, nereaguje atď.

Závažné postavenie medzi zvukovými zložkami prejavu má hlasové zafarbenie (tzv. timbre).

Melódia, intonácia sa v dráme vyznačuje tým, že sa v dynamickom dialógu rýchlo strieda, mení, čím sa zvyšuje vnútorné napätie reči, dialógov. Mení sa nielen s ohľadom na zmenu hovoriacich partnerov, ale aj v priebehu jednej repliky. Autor komentuje zmenu melódie osobitnou poznámkou alebo len naznačuje grafickými znamienkami. Všimnime si spomenuté vlastnosti dialógov na týchto úryvkoch:

Adam: „Predsa sa zachrátime... Stačí, keď dvaja bratia padli za cisára pána...

Len nie priveľa márných mŕtvych hrdinov... (*Do starého tónu.*) Slečna Eva, bude treba pobaliť... Mám ísť pripraviť kufre?“

Eva (*po dlhej pauze*): Pán doktor...

Christoph: Prosím, slečna Eva.

(P. Karvaš, Meteor, 49)

Marián: Schlosser sa nevráti.

Valentín (*starostlivo*): To nemôžeš nikdy vedieť, syn môj.

Marián (*útočne*): Hovorím po slovensky: Nevráti sa! Nemusíš sa báť — nebudeš mu vracat ani deravý groš! Môžeme sa o tie peniaze pokojne podeliť!

Angela (*ticho*): Prečo myslíš, že sa nevráti...?

Marián: Nemyslím — viem! Tak čo, sestrička — podelíme sa?

Vilma (*pozorne*): A... skade to vieš...?

Marián: Tak — viem! No — bude obchod? (*Podáva ruku.*)

Paľo (*zbystril pozornosť*): Matka sa ňá pýta, skade to vieš!

Marián (*sa spamätá*): Skade! A či sa takí môžu vrátiť?!

Paľo (*ostro*): Nekľučkuj! Odkiaľ vieš, že sa Schlosser nevráti!

Marián (*vybúši*): Nevráti sa! Môžete pokojne spať! Človek strelený do tyla a spálený vo vápne sa nemôže vrátiť! (*Nekonečný okamih.*)

Paľo: A... skade vieš... že bol Schlosser strelený do tyla a spálený vo vápne — —? Skade to vieš — —

Marián (*zaskočený*): Ja...? Čo? — Skade...?

Paľo (*v útok*): Pýtam sa ňá — odpovedaj! Veď Schlosserovci boli pred týždňom ešte v sedrii. Boli tam, Angela?!

Angela (*zdesená*): Boli —

Paľo: To znamená —

Vilma (*neľudský výkrik*): Marián — —!

Valentín: Kriste Ježišu — —

Marián (*zahnaný do kúta*): Čo chcete! Čo chcete od mňa — —

Paľo (*pomaly*): Bol si pri tom — —!

Marián: Pri čom! Nikde som nebol! Dajte mi pokoj!

(P. Karvaš, Polnočná omša, 44–45)

Jazyková a slohová charakteristika hrdinu sa v dráme uskutočňuje vzhľadom na osobnú, názorovú, morálnu, psychickú charakteristiku, typizuje sa vzhľadom na sociálne prostredie, ktoré sa opisuje (napr. nárečím dedinského prostredia, hovorovým štýlom mestského prostredia, cudzími slovami a odbornými výrazmi napr. prostredie inteligentov, intelektuálov, vzdelancov a pod.).

Jazykovou charakteristikou sa odlišujú navzájom jednotlivé postavy kontrastne (napr. v hre A. Fredra *Pán Jowialski* používa iba starý pán príslovia a porekadlá, kým ostatné osoby sa preto z neho posmievajú). Osoby dakedy môžu použiť aj cudzie jazykové prostriedky, aby sa vyvolal dojem skutočného milieua:

Storch (rozoženie sa): *Du Schweinehund, du —* (Krone ho znovu zadrží drobným pohybom. Gesto k ostatným. Storch reve.) *Raus! Alles raus!* (Údermi bičika všetkých vyženie zo štuby; sám ostane v úzadí.)

(P. Karvaš, Antígona a tí druhí, 15)

V dialógu sa líšia prostriedky i slohový ráz prejavov podľa toho, či ide o rozhovor majúci poučujúci, didaktický ráz, o humoristicky zafarbený prejav, o vulgárny prejav alebo emocionálne, ľúbostné prejavy. Pre ľúbostné prejavy býva príznačný väčší stupeň obraznosti a nadnesenosti.

Ďurko: Klameš. Škoda, ale klameš. Človeku sa nesníva, o čom sa chce. Človeku sa iba strašne cnie. *A tá clivota je ako obrovský smäd... Celý čas v horách som na to myslel, že ťa vypijem do dna, až sa stretneme.*

Katka (usmeje sa trochu): *Vypiješ...?*

Ďurko: Hej. *Leteli sme dolu stráňou proti guľometom, hurá! Hurá! Počul som guľky hviždať ani takých čmeliakov... a len ti ma strašne smädilo... Dobehnem až k tomu lesíku, vravím si — a tam je Katka... studienka číra... — tam sa napijem.*

Katka: Ako čudno hovoríš —

(P. Karvaš, Polnočná omša, 58–59)

Autor naznačuje dakedy charaktery postáv aj ich menami, napr. J. Chalupka v *Starúšovi plesnivcovi* pomenúva osoby takto: Doktor Lesebuch, vdova Frntolinka, rodená Trasoritka, panna Beloritka, panna Svrboritka.

Lesebuch (dverami nakukne): Tu niks nefidet a polnoc vorbei. To je šipal die ganze Mamsel. To ja osel a verit takemu plasen. (Uzrie Pomazala.) Aha, vy tu pan Pomzal? Tobry ráno, oder tobry noc! — Ani nevi, čo hovoriť.

Pomazal: Vy kohosi hľadáte, pán doktor, a zdá sa — —

(J. Chalupka, Starúš plesnivec, 239)

Pretože jazyková štruktúra drámy je podmienená štruktúrou dialógu konajúcich (hrajúcich) postáv (hrdinov hry), používa sa v dramatických textoch predovšetkým slovná zásoba hovorenej reči (oproti písaným prejavom iných štýlov, ktoré využívajú v značnej miere i knižné prostriedky). Pravda, na charakteristiku postáv, ktoré sa zámerne vyjadrujú „vyberane“, „meravo, strojene“, nadnesene a pod., môže autor použiť aj typické knižné, ba i biblické slová a zvraty, abstraktné a odborné výrazy, zložité vetné konštrukcie, vetný paralelizmus, rečnícke otázky, opakovanie častí výpovedí, slov atď. Napríklad filozofická dráma vyžaduje hodne úvah, preto sa v takejto dráme prehovor postavy môže rovnať úvahe o morálnych, svetonázorových a filozofických otázkach vôbec a pod.

Magister (začína obrátený chrbtom):

Slovo? Skôr úsmev, plný opovrhnutia. Opovrhujem vami a posmievam sa predovšetkým vám, urodzený Orlando. Spomínate si, čím ste boli voľakedy pre nás? Vzorom hrdinstva, bojovníka s čistým štítom, človekom, ktorému nesporne patrila úcta nás všetkých. Keď Orlando povedal slovo, bolo to nezvratné svedectvo, lebo stál za ním človek, veľký v našom živote celou váhou svojej osobnosti. A čím ste teraz? Kto stojí za vašimi slovami? Trstina, vetrom sa kývajúca, človečik, ktorý sa zbabelo chytá každej nádeje, len aby si zachránil život, život, ktorý má menšiu cenu ako česť, úbožiačik mizerný, ktorý zabudol na to, že veľkí musia byť veľkí i vtedy, keď sa pod nimi pohne zem!

(J. Barč-Ivan, Neznámy, 114–115)

Ludové prostredie (dedinské) sa charakterizuje prostriedkami z ľudovej reči, ľudovými frázami a nárečovými prostriedkami (*takô, zdrav buď, pitvor, ostredky, stvora božia, do troch vrhov sa opýtať, grunt* = majetok, *ísť na prístupky* sú vyjadrovacie prostriedky, ktoré sme vypísali z Tajovského hry *Ženský zákon*). Kvôli názornosti uvádzame ešte krátky úryvok:

Anička: Veď to je slovo tý-ý —

Miško: *Ták. Akô?*

Anička: Nuž *takô*, či ma miluješ?

Miško (bozká ju): Milujem!

Anička: Ale ja chcem vedieť, *prečo* ma?

Miško: *Prečo?* Keby som ja to sám vedel.

Anička: On — to — nevie. (Sebe.) To len, že som ho zakliala.

Miško: Ja to len tuto cítim. (Ukáže na srdce.)

Anička: Tak ma zo srdca miluješ?

Miško: Z toho veru, z čohože?

Anička: Ja že pre inšie...

Miško: I pre inšie. (Anička ustrnie.) Pre všetko, že sa mi páčiš!

Anička: Ale *prečo* sa ti páčim?

Miško. Preto, že sa mi druhá nie.

Anička (šelmovsky): Ani *Katuša richtáreje?*

(J. G. Tajovský, *Ženský zákon*, výstup 7)

V novšom čase sa na vykreslenie mestského prostredia používajú ako charakterizačné prostriedky prvky hovorového štýlu, napr. hovorové slová, expresíva, častice, ustálené spojenia atď.

Všimnime si tento úryvok z Karvašovej hry *Polnočná omša* (10), v ktorom autor popri slovníkových prostriedkoch zámerne využíva aj syntaktické prostriedky hovorového štýlu (elipsu, prerušenú výpoveď, oslovenia, menné vety atď.):

Angela: *Zlé?! Poď sa podívať ku mne do cukrárne – takú tlačenicu si ešte nevidel! Ľudia nevedia, čo s peniazmi – len by sa to napchávalo čokoládou... Pre krémešku sa dobre nepobijú... Nuž a čo: Ak máš za čo, na – nadžgaj sa.*

Valentín: *A či sa ja bojím?*

(Iným hlasom.)

Čo ty vieš, dieťa moje... Náhrdelníky, nové kabáty... Sama si paňou... Ja v tvojom veku... Dvakrát denne zemiaky a tretí raz krumpľ...

Angela: *Áno, áno, áno. Po celý život si len hrdlačil. A na štúdiách si dával kondície a keď ste sa s mamou brali, mali ste dokopy iba jednu posteľ. Ale pretože ste žili ako sa patrí, pánbožko sa na vás usmial, nahonobili ste si na šifonier (rozhladne sa) a keď všetko dobre pôjde, na jar – (Zaklope na drevo.) (10–11)*

V starších drámach sa na vykreslenie remeselnického prostredia využívali cudzie, dnes postupne zastarávajúce prevzaté slová. Tak napr. I. Stodola použil v *Maríne Havranovej* výrazy tohto typu: *šláfcimer* (6), *majsterštyk* (6), *varštat* (12), *diškurovať* (13), *kušnier* (14), *honór* (15), *fyzikus* (17), *jurátus* (29) atď. Okrem toho zámerne používal onikanie, titulovanie atď.

Priamy kontakt hovoriacich (hercov) sa formálne prejavuje oslovením spolubesedníka. Preto sa naň obracia oslovením rodným menom, priezviskom, titulovaním a pod. Oslovením zdôrazňuje sa adresnosť prejavu, vyzýva sa partner k pozornosti, k účasti na deji atď.

Christoph: *Pán profesor – celý svet čaká vašu zprávu... vaša pomoc proti ohňu... Nijaký osobný účet nemôžete v tejto chvíli klásť vyššie!*
(P. Karvaš, *Meteor*, 52)

Zviazanosť, úzka späťnosť rozhovorov, ktoré sa navzájom prelínajú, prerušujú, upínajú na seba, dokazuje spôsob prerušovania hovoriacich dopovedávaním načatých, napovedaných výpovedí druhým partnerom, prerušovaním výpovedí zvolacími vetami (oslovením hovoriaceho), čím sa prerušovaný prejav hovoriaceho dynamizuje, stupňuje sa očakávanie krízy, naznačuje sa okamih vrcholného napätia. V uvedenom príklade si všimnime rad zvolacích viet, vyjadrujúcich citové pohnutie hovoriaceho.

Christoph: *„Toto nie je astrofyzika! Ľudské životy sa nekončia iba úplnými víťazstvami a úplnou zradou, pán profesor! Za tým i za oným môžu byť veci,*

ktoré nikto netuší! — Vy tu chcete padnúť v službách ľudstva — no možno od vás čakajú oveľa viac! Dalšie nekonečné roky úmornej roboty a odriekania sa obetí! Dalšiu pomoc pri ovládaní a odvracaní katastrof! Veď čo iné chcel váš brat?

Profesor (s úžasom): *Christoph* —

Christoph: Prečo sa na katastrofu nechcete poďívať vlastnými očami?! Z paluby lode! A prísť domov a povedať všetkým: Videl som! Chráňte sa! A všetkých naučiť, ako sa poznávajú a odvracajú katastrofy ...!

Profesor (pochopi): *Christoph* —!

Christoph: Ani Johann, ani starý Adam nemali pravdu! Tisíc ráz nie! Všetko má zmysel! I život vášho brata! I váš život a môj život a všetky životy! Nie sme bezmocní idealisti!

(P. Karvaš, Meteor, 52)

Na zvýraznenie citového, vôľového a rozumového, dejového napätia sa používa opakovanie (opakujú sa slová, úryvky viet cudzích i vlastných, opakujú sa výrazy, celé vety). Porov.:

I život vášho brata! I váš život i môj život a všetky životy!

(P. Karvaš, Meteor, 52)

Porovnaj aj opakovanie iných slov v predchádzajúcom príklade, anaforické kladenie toho istého slova na začiatok viacerých viet, s čím súvisí vetný paralelizmus, refazovité používanie vetných konštrukcií rovnakého typu atď.

Azda najzrejmejšie sa hlboká súvislosť dialógov prejavuje v tom, že nasledujúci partner dokončí repliku predchádzajúceho:

Pán hlavný (celý zmätený). *Ale — to by potom znamenalo —*

Fuks (vpadne). — *že tento človek nemal slučku na hrdle!* Ergo — nikto neodrezal povraz! Ergo — vôbec nevisel! Ergo — nejde o samovraždu!

Pán hlavný. *Ale — pán komisár ... O čo teda ide? ...*

Fuks (suverénne). *O čo? — Hneď vám poviem. — Postupujme logicky! — Tento človek nespáchal samovraždu. No, isté je, že na voľačo musel umrieť!*

(Š. Králik, Hra bez lásky, Drámy, 174)

Profesor: *Christoph, chceš azda —*

Christoph: *Chcem! Chcem, aby ste vstúpili na loď a odišli z tohto miesta! Aby ste sa vrátili domov! Nestačí odvrátiť sa od všetkého strašného ... Nestačí „nebyť pritom“!*

(P. Karvaš, Meteor, 52)

Paľo (rýchlo): *Pravdaže, Ďurko ... Ale — sú situácie —*

Ďurko: *Dali mi granát ... Taký drobný, čierny, hladký ... Trochu som sa zľakol.*

Chytíš ... hodiš —

Vilma: *Na človeka!*

Valentín: *Ja by som nikdy nemohol ... na človeka —*

Ďurko: *Na nich — áno! Čo tu chceš! Po čo prišli na Ďumbier ...! Po čo!*

(P. Karvaš, Polnočná omša, 69)

Angela: *Iste. Nikoho. Ani mňa. Ani mňa!* (Veľmi vzrušene.) Hlupák! Vari si si nemyslel, že by som naozaj bola išla s tebou! Ani keby si môjho brata bol ušetril, ani vtedy nie!

(Tichšie.)

Ani keby si ma ľúbil, ani vtedy nie!

(S nenávisťou.)

Môj muž na mňa kašle a je to špinavý človek. *Ale ty vôbec nie si človek — ty si mašina na smrť, mašina na strach, mašina na vojnu — a na rozkoš a na tmu a na slzy —*

(P. Karvaš, Polnočná omša, 71)

Často sa hovoriaci vracia k predchádzajúcej alebo dávnejšej výpovedi vlastnej alebo cudzej, opierajúc sa o ňu ako o východisko pre nové výpovede, pre nové zdôvodňovanie počínania, konania a pod:

Paľo: *Ukryť... na ako dlho...?! Na dnešnú noc? A potom?! Aj keby ho hned nenašli — čo ak bude Ďurkovi horšie?! Čo potom?*

Ďurko (myslí na iné): Čudné... Tu dole sa všetci vždy spytujú — *čo potom...? Čo potom? Tam hore sa nikdy nikto nepýta... Začali sme! Čo robíme, dobre robíme! Vyženieme ich!*

(P. Karvaš, Polnočná omša, 69)

Profesor: *Áno. Boli by sme tu v podobnom položení ako náš prápor v prehratej vojne. Pýtal som sa na vás: Zostali by ste? A všetci ste chceli žiť! Bože! Všetci chcú žiť — a my sme dnes ráno vmaširovali do novej vojny! Brat mal pravdu! On mal pravdu!* (Pauza.)

(P. Karvaš, Meteor, 51)

Vo vzrušených replikách sa hovoriaci pýta sám seba i dáva si hneď odpoveď. Rečnickými otázkami sa naznačuje duševný boj, postava sa presviedča o určitom postoji, konaní, názore atď.:

Profesor: ... Po celý život som lákal, provokoval osud, aby mi dal odpoveď: *Môže niečo ospravedlniť guľku, vypálenú na môjho brata... na dezertéra z vopred prehratej, nezmyselnej, zločinnej vojny, do ktorej sme sa dali nahnať?*

... Moja stará metóda je — potvrdzovať si predpoklady a tak ich meniť v istotu: *Áno, som vinný. A po mnohých rokoch vyšetrovacej väzby — odsúdil som sa.*

(Pauza.) Rozumel si, Christoph?

(P. Karvaš, Meteor, 51)

V dráme má osobitné postavenie výstup osoby bez jazykového prejavu. Tým sa zvyšuje napätie medzi osobami. Pauza, ktorá vzniká medzi replikami „tichým“, „nulovým“ prejavom, iba naznačuje a potvrdzuje vrcholenie napätia, krízu a pod.

Paľo: Čuš. — Poď, Ďurko.

(Ďurko, veľmi slabý, vstane — okamih stojí zoči-voči Mariánovi.)

Marián: Hybaj!

Ďurko (chce urobiť krok, Paľo priskočí; odvádza ho. Marián zlostne sykne, schytí fľašu a odíde do izby.)

Paľo (rodičom, ktorí chceli ísť s nimi):

Ostaňte tu! Keby prišiel — —

(Vyjdú.)

(P. Karvaš, Polnočná omša, 70)

2. Kolektívny dialóg

Kolektívny dialóg sa využíva v masových scénach na vyjadrenie zmýšľania kolektívu, más, obyčajne na vrcholiacich dejových zvratoch, v záverečných scénach na dosiahnutie mohutného dojmu atď. Z jazykovej stránky charakterizuje kolektívny dialóg lakonickosť, stručnosť, náznakovosť. Ide obyčajne o výzvy, výkriky, zvolania, realizované mennými vetami, osloveniami, prerušenými, nedopovedanými vetami, prerývkami, výpustkami (elipsami) a pod. Z gramatickej charakteristiky treba podčiarknuť, že býva vyjadrený v 1. os. množ. čísla.

Ulap (von oknom): Hej, páni mešťania, ticho, počúvajte! Pán richtár chce rečniť.
Ticho! Pozor dajte!

Mešťania: *Halljuk! Halljuk!*

Halljuk! (= čujme!)

Richtár: Hneď! Len sa pripravím, hneď sa v pozitúre na oblok postavím.

(Fúzy vykrúca, nohavice potahuje, nos utiera, zakašle, ide na okno.)

Moji milí páni, jazyk že za zuby!

Keď ja, richtár, vravím, všetci držte huby!

Všetci — in solidum — sem nadstrčte uši,

ako na mešťanov móresných sa sluší.

Mešťania: *Halljuk! Pozor! Habt Acht!*

Richtár: Že miesto jedného troch hlásnikov máte a

dnes trojnásobné škreky poslúchate,

to je všetko, čo ste si podnes vyhrali.

(*V húfe ktosi: Úgy van! — Tak je!*)

Za to ste sa tlkli, bili, mordovali.

A ktože zvíťazil? — Všetci zvíťazili.

Múdro ste si veru, múdro poradili.

(J. Chalupka, Trinásta hodina, 227)

3. „Dvojitý“ dialóg

V dráme sa dvojitý dialóg, pri ktorom postava na jednu realizovanú výpoveď-podnet dáva dve odpovede-repliky, používa najmä vtedy, keď postava sa „zhovára sama so sebou“ nahlas, alebo adresuje jednu odpoveď publiku a druhú svojmu spolubesedníkovi. V dráme máva tento dialóg obdobné vnútorné znaky i funkcie ako v epickej próze. Od prozaického

dvojitého dialógu sa líši tým, že tu autorskú reč-komentár zastupuje situácia na scéne.

Všimnime si rozdielne používanie gramatických osôb v tomto prejave, v ktorom sa obracia Johan na vychovávateľa Zalevského, potom hovorí sám sebe a opäť sa vracia v prejave k Zalevskému. (Napr.: *ráčte ... má ... ráčte ...*)

Johan: Aha, už *chápem*, t. j. „Erziehera“, nu pravdaže potrebujeme; *ráčte* len troška pozhovieť, pokým moje panstvo pofrištukuje; (pozerajúc ho od hlavy po päty k sebe) hm! a jaké *má* pekné rukavičky a pekný fráčik! To *bude* vari dáky englický moderateur! (Dáva mu stoličku.) *Ráčte* si sadnúť.

(Palárik, Drotár, 258)

B. Funkcie dialógov

Nemôžeme sa tu zaoberať dopodrobna rozmanitými funkciami dialógov v dráme. Porovnanie funkcií dialógov v epickom texte a v drámach by prinieslo veľmi presvedčivé dôkazy o rozdielnosti funkcií dialógov v týchto literárnych útvaroch. Stačí si uvedomiť fakt, že v epickej próze tvorí reč postáv dialektickú jednotu s „monologickou“ alebo „monologizovanou“ autorskou rečou, kým dialóg v dráme je relatívne „samostatný“ (závislý od situácie na scéne).

Preto je v dramatickom texte jasná a nesporná predovšetkým kompozičná funkcia dialógov.⁴ Dialógom sa realizuje rozprávanie o udalostiach (minulých, prítomných i predpokladaných budúcich), má teda dialóg v dráme úlohu, ktorá v epickom texte pripadá najmä rozprávaniu. Túto funkciu by sme mohli nazvať epizačnou, dejotvornou funkciou. Ďalej má dialóg funkciu charakterizačnú (porov. vyššie charakteristiku postáv, prostredia, spoločenských pomerov, spoločenských vrstiev pomocou rôznych druhov lexikálnych prostriedkov – ľudových, nárečových, cudzojazyčných, hovorových atď.).

Dialóg môže mať za určitých okolností funkciu lyrizačnú (napr. pri ľúbostných rozhovoroch), dynamizačnú funkciu vo výstupoch, naznačujúcich vrcholy deja, stupňovanie krízy, zauzľovanie deja. Retardačnú funkciu mávajú také dialógy, ktoré sú odbočkami (digresiami) od hlavnej dejovej línie.

Podľa celkového charakteru by sme dialógy mohli deliť nielen podľa toho, koľko osôb sa na nich zúčastňuje (dvojčlenný, viacčlenný, kolektívny), ale aj podľa toho, či ide o zábavný, veselý (humoristicky ladený) dia-

⁴ Zaujímavú štúdiu o štruktúre drámy ako literárneho útvaru, o dramatickom dialógu a monológovi napísal J. Veltruský. Stať vyšla pod názvom *Drama jako básnické dílo* v sborníku Čtení o jazyce a poesii, Praha 1942, 403–502.

lóg, o tragický, resp. o tragikomický, alebo o konverzačný rozhovor atď. Tieto črty sa týkajú najmä obsahovej, významovej, sémantickej stránky dialógov. Pre nedostatok miesta im nemôžeme venovať pozornosť.

II. MONOLÓG

A. Znaký monológu

Keďže dramatický text je dialogický, môže sa zdať čudné, že treba venovať pri štýle drámy pozornosť aj monologickým prejavom. Je síce pravda, že monologické prejavy v dramatickom texte tvoria nepatrný zlomok, ale zároveň treba dodať, že sa monologické prejavy neraz používajú na dejovo závažných miestach, v prológoch, v epilógoch, na kritických zvratoch, pri sólových výstupoch, ktorými sa osvetľuje zápleтка, počínanie hrdinov, pri rámcovaní deja atď. Preto treba monológu ako organickému výstavbovému prostriedku drámy venovať príslušnú pozornosť.

Monológ môže byť adresovaný konkrétnej osobe, publiku, ba aj sebe samému. Vystupujúca osoba môže čosi osvetľovať, nahlas o dačom alebo o dakom uvažovať, rozhodovať sa atď. Ak je adresovaný prejav sebe samému, hovorí sa v češtine o „samomluvě“, o rozhovore so sebou samým (a pri nerealizovanom prehovore sa vraví o vnútornom monológu). Podrobné jazykové a slohové črty dramatického monológu bude treba urobiť.

Výstup 3.

Pomazal (sám): Počkaj, sakramentský holomok, ty si mi zaplatil! — Sabínka, kdeže si? (Zbiera sa zo zeme a kríva.) Ratujte ma, ľudia boží! To muselo byť niečo známeho: alebo ten maďarembler, ale ten Nemčisko, alebo ten Hromotluk. Ale to predsa bol ten maďarembler! Počkaj, darebák! Dávno som ja to zavoňal, že ju miluješ, ale ti prejdem cez rozum! (Hľadá sviečku, ide ju zapáliť, potom sa vráti a vtom bije na veži dvanásta hodina.) Dvanásť hodín! A ten už dávno vyhlásil. — Mňa na túto polnočnú schôdzku sám čert naviedol. Neviem prečo, ale sa trasiem na celom tele.

(J. Chalupka, Starúš plesnivec, 238)

B. Funkcie monológu

Pretože monológ má v dramatickom, prevažne dialogickom texte osobitné postavenie, treba venovať i funkčnému využitiu monológu v dráme osobitnú pozornosť. Treba podčiarknuť, že v rôznych obdobiach a v rôznych typoch dramatických útvarov sa monológ využíva rozdielne (v rôznom rozsahu i na rozmanité funkcie). V starších obdobiach bolo monologických prehovorov pomerne viac. Viazali sa na častejšie sólové výstupy

postáv. Monológ v dráme môže mať rôzne funkcie. Kompozičnú funkciu má napr. vtedy, keď tvorí spojivo medzi predchádzajúcim a nasledujúcim výstupom, pri rámcovaní deja, keď monológ má funkciu vstupného a záverečného výstupu postavy atď.

Ak má monológ charakter vnútorného monológu (čes. samomluvy), môže mať súčasne (popri kompozičnej funkcii) aj rôzne funkcie, napr. charakterizačnú, typizačnú, retardačnú, naznačujúcu stav deja, zvrát v deji a pod. (Porov. nasledujúce ukážky monológu.) Monológom sa začína prvé dejstvo Chalupkových *Dobrovoľníkov*. Monológ Stotníka má charakter „vnútorného“ monológu, úvahy nad svojím postavením v rodine, no spokojným, podozrivo zmierlivým tónom veští v zápätí búrku. Je teda monológ vstupným, odrazovým mostíkom pre prudkú výmenu názorov s macochou Pivoniou, jej nevlastnou dcérou Boženou a jej otcom Stotníkom v 3. výstupe. „Búrku“ veští najmä 2. výstup, keď Božena nazrie do miestnosti, vidí spiacého otca a hneď si spomenie na macochu, pomenuje ju „kazárom domu“ a „bičom božím.“

Dejstvo prvé.

(Svetlica s náradím. Na stene zbroj.)

Výstup 1.

Stotník (s okuliarmi sedí za stolom a perie pára):

Div, že človek tu neoslepne. (Sníme okuliare a sklo utiera.) Ale to od samého rána sedíš ako prikovaný. — No ale pre domáci pokoj sa to musí človek všeličomu podrobiť. (Šnupe.) Ej, tomu by sa bol do štiece nanosil, kto by mi za onoho času, keď sa do Majlandu maširovalo, bol predpovedal: „Chlape, ty budeš na starosť perie párať!“ — A ani dnes mi to nejde akosi do hlavy, že by to mohla ženská vyviešť, čo so mnou tá moja Pivonia vyviedla. — Za mladi samý oheň a lomížezezo — a na starosť — o málo, že sa pod praslicu nedostaneš. — Ej, ale mi to už teraz na pamäť prišlo, čo mi tá stará cigánka v Kolíne o druhej žene — o akejsi čertici a o pantofliach — veštila. — No, poručeno bohu! Tomu dievčati kvôli i to znesiem. Ach, veď je ona moje jediné potešenie! — A môj úbohý Miloslav bohvie kde! A žena? „Ale zbav nás od zlého.“ — (Zíva.) Mňa akosi driemoty nadchádzajú. — Ani nie div pri takej zunovanej práci. (Zloží okuliare a podoprie si hlavu.) Aspoň na okamih. — Frau von Pivonia rada koreň pustí, keď si niekde zasadne. — Šla k pani kmotre a pani kmotra, keď sa rozhovorí, pred hodinou svoje nevymelie. (Usne.)

Nasleduje výstup 2.

(J. Chalupka, Dobrovoľníci, 287)

Výstup 3.

! Elenka sama.

Elenka. (Vystúpi celá rozrušená, vlasy napolo rozpletené, obzerá sa na všetky strany.)

Ani tu ho niet. Kde je len? V hájovni u Hrušíkov mi predsa povedali, že ho videli ísť do hory. Čo tu v hore nocou hľadá? Môj dobrý Bože, aby sa len nejaké nešťastie nestalo: dnes podvečer kuvik na dvore kuvikal. (Vystúpi na úvršie a volá hlasite.) Martin! Martin!

Výstup 4.

Martin, predošlá.

(F. Urbánek, Hrob lásky, 33)

Záverom by sme mohli naznačiť cestu pre komplexnú štýlovú charakteristiku drámy. Na štýlový ráz dramatického textu vplýva slohové zafarbenie dialógu ako základného výstavbového jazykového prostriedku v dráme. Dialogickosť, hovorenosť, ústnosť dialógov tvorí základný štýlový znak dramatického textu. Dialogickosť je podporovaná fingovanou „nepripravenosťou, spontánnosťou“ dialógov, čo sa dosahuje jazykovými prostriedkami typickými pre hovorový štýl (zmeny v melódii prejavu, pauzy, tempo reči, prerušovanosť prehovorov, relatívna neúplnosť, situačnosť výpovedí, náznakovosť, úryvkovosť, emocionálnosť, výzvovosť, emotívnosť prejavov postáv a pod.). Slohové zafarbenie textu môže byť homogénne, ak sa v dráme použijú prostriedky spisovné, ale môže byť aj heterogénne, ak sa použijú prostriedky protichodné (knižné – hovorové, spisovné – nespisovné, nárečové, domáce – cudzojazyčné, súčasné – archaické) atď.

Dynamika, obsahové napätie dialógov núti v priebehu prejavu meniť zvukovú, lexikálnu, sémantickú i syntaktickú stránku prejavov. To prispieva k značnej variabilite jazykových a slohových prostriedkov v dráme. Tým, že sme sa pokúsili stručne podať základné znaky štýlu drámy a naznačili sme jeden z možných spôsobov analýzy štýlu dramatických útvarov, táto práca sa nekončí, ale iba začína.

DISKUSIE

DON – DAT.-LOK. SG. DONU/DONOVI

Ladislav Dvonč

V osobitnej štúdii sme sledovali tvorenie dat. a lok. sg. s príponami *-u* a *-ovi* pri tých slovách, ktoré sa uvádzajú v doterajších našich gramatických príručkách, totiž pri slovách *človek, čert, pán, duch, boh, otec, diabol, vlk, Kristus*.¹ Podrobný rozbor ukázal, že niektoré doterajšie poučky o skloňovaní týchto slov v uvedených pádoch treba opraviť. Novší materiál nás presviedča aj o tom, že doterajšie gramatické poučky nevyčerpávajú všetky slová, ktoré majú v dat. a lok. sg. pádovú príponu *-u* popri *-ovi*. Chceme o nich pohovoriť v tomto článku. Ide nám tu najmä o skloňovanie cudzieho slova *don*, ktoré je blízke nášmu slovu *pán*.

O skloňovaní slova *don* v spisovnej slovenčine písal A. Jánošík.² Je tej mienky, že slovo *don* sa v spisovnej slovenčine nemá skloňovať. Pozrime sa bližšie na jeho argumenty.

Slovo *don* preberá Jánošík spolu so slovom *san*. Na rozdiel od „predikátov“ *cár, kráľ, cisár, gróf* a pod. „celkom iná situácia nastáva pre tvar predikátu, ak je ním slovo celkom cudzie, v slovenčine samostatne nejestvujúce, známe len z niekoľkých ustálených cudzích spojení, mien, kde má funkciu titulu k príslušnému vlastnému osobnému menu, napríklad: *San Francisko, don Quijote*“.³ Slová *san* a *don* neprenikli do slovnej zásoby nášho jazyka ako samostatné slová (ako napr. *gróf, lord* a pod.), a preto ostávajú nesklonné pri skloňovanom vlastnom mene. Na potvrdenie toho, že nejde o samostatné slová, autor uvádza, že ich nemožno používať v mennom prísudku; napr. možno povedať *bol kráľom, akademikom*, ale nemožno povedať *bol sanom, donom*.

Tento argument má viditeľné slabiny. Je pravda, že slová typu *don* ne-nachádzame alebo veľmi ťažko by sme ich našli v prísudkovom postavení

¹ L. Dvonč, *Dat. a lok. sg. substantív typu človek*, SR 27, 1962, 82–93.

² A. Jánošík, *Románske predikáty san a don v slovenčine*, SR 22, 1957, 248–251.

³ Slovo *predikát*, ako sa uvádza v redakčnej poznámke k Jánošíkovmu článku, používa autor nie ako gramatický termín (prísudok), ale vo význame šľachtického alebo iného titulu. V Pravidlách slovenského pravopisu sa pod šľachtickým predikátom rozumie vlastne miestny názov, pripojený k menu (osobnému predložkou, napr. *Pongrác z Mikuláša, Ján Buoc de Dolina, Tycho de Brahe, Leonardo da Vinci* a pod. (pozri napr. vyd. z r. 1962, 85).

(on je *monsieur*om, je *sirom*, je *místrom*, je *messer*om, *señor*om, *signor*om atď.). Z toho by podľa Jánošíka malo vychodiť, že sa tieto slová neskloňujú. Skutočnosť je však taká, že sa tieto slová napriek tomu celkom bežne skloňujú. Okrem toho je rozdiel medzi slovami *san* a *don*. Slovo *san* je prídavné meno, ktoré sa pre svoju podobu nemohlo vradiť medzi naše prídavné mená. Preto ostáva nesklonné. Naproti tomu slovo *don* je podstatné meno, a tak je aj pochopiteľné, že sa v slovenčine môže skloňovať, lebo takto sú zakončené veľmi početné podstatné mená v spisovnej slovenčine.

V bežnej jazykovej praxi je taký stav, že sa slovo *don* skloňuje, ale niekedy ostáva aj nesklonným. Jánošík zisťuje, že v staršej slovenskej literatúre bolo slovo *don* nesklonné. Podľa jeho mienky treba pevnejšie nadviazať na túto staršiu normu a načisto zanechať, ako hovorí, neplodné experimentovanie so skloňovaním cudzieho predikátu *don*.

Pri posudzovaní otázky, či sa slovo *don* v spisovnej slovenčine má skloňovať alebo nemá, resp. či sa skloňuje alebo nie, treba brať do úvahy skutočnosť, že slovo *don* je menej známe, že sa menej používa samostatne, a tak sa aj môže v jednotlivých prípadoch prejavíť tendencia, aby sa neskloňovalo. Prejavilo sa to pri menách *Don Juan* a *Don Quijote*, najznámejších spomedzi mien osôb, v ktorých ide o spojenie slova *don* s vlastným menom osoby. Okrem toho mená *Don Juan* a *Don Quijote* nadobudli osobitný význam, čo viedlo nakoniec k vzniku samostatných slov *donchuan* a *donkichot*, ktoré sú dnes všeobecnými podstatnými menami a píšú sa dovedna ako jedno slovo. Nazdávam sa, že práve podoby slov *donchuan* a *donkichot* vplyvajú na niektorých autorov v tom smere, že neskloňujú podstatné mená *don* ani pri iných vlastných menách, hoci ide o odlišné prípady. A ak Jánošík uvádza, že v staršej slovenskej literatúre sa slovo *don* v spojení s vlastným menom neskloňuje, musíme konštatovať, že v novšej literatúre prevažuje práve skloňovanie slova *don*, a to vo všetkých pádoch. Takto sa skloňujú aj mená *Don Juan* a *Don Quijote*.

Ponášajúci sa na *Dona Quijota*. (Ferenčík prekl.) — Generál Franco sa v utorok zišiel s uchádzačom o španielsky trón, grófom barcelónskym *Donom Juanom*, synom posledného španielskeho kráľa Alfonza XIII. (Pravda 1960) — Zo svetového repertoáru chystáme Verdiho „*Dona Carlosa*“. (Príroda a spoločnosť) — Uzavrieť zopár zmlúv na nového *Boccanegru*, na *Dona Carlosa* vo Viedni. (Horváth prekl.) — Cervantes bol španielsky spisovateľ, tvorca slávnej postavy domyselného rytiera *Dona Quijota de la Mancha*. (Výber zo svetovej literatúry) — A rozmýšľam o tom, že práve v onom XVI. storočí nenávidené Španielsko dalo svetu dobrého rytiera *Dona Quijota de la Mancha*. (Bártová prekl.) — Biskup pamplonský medzitým cválal ulicami Ríma, majúc po boku človeka v maske, *dona Micheletta*. (Zúbek prekl.) — I ten má synov, vojvodu z Gandie, *dona Cesara*. (Tamže) — Plantáže *dona Federica* boli ešte trochu ďalej. (Trachta prekl.) — Odteraz podfukom toho kmína *dona Balbina* už na dobro odzvonili. (Oleríny prekl.) — A rozhodol sa pustiť do diela s vášnivým

zaujatím potomkov *don* a Evarista Cunavičana. (Tamže) — *Don* a *Martina* de Ayala nepozná. (Májeková prekl.) — Skončila sa záležitosť s *don*om Erkolom. (Pažitka prekl.).

Aj v *Pravidlách slovenského pravopisu* (vyd. z r. 1962, 163–164) a v *Slovniku slovenského jazyka* (I, 298) sa pri mene *Don Juan* uvádza tvar gen. sg. *Dona Juana*, v ktorom sa slovo *don* skloňuje. Takisto sa uvádza gen. sg. *Dona Quijota* pri mene *Don Quijote* (tamže). Túto podobu čítame v SSJ aj vo výklade slova *donkichotiáda*: *smiešna honba za fantastickými dobrodružstvami a neuskutočniteľnými vidinami, pripomínajúcimi príbehy Dona Quijota*.⁴ Konečne aj Jánošík sám uvádza príklady na skloňovanie slova *don*.

Nás toto skloňovanie slova *don* v novšej literatúre nijako neprekvapuje. Predtým bolo toto slovo akiste veľmi málo známe, a tak aj boli celkom pochopiteľné rozpaky pri jeho používaní. No dnes čoraz viac pribúda prekladovej i domácej literatúry, v ktorej sa slovo *don* veľmi často používa. Slovo *don* sa takto stáva omnoho známejším; jeho časté opakovanie (neraz takmer na každej strane prekladu niektorého literárneho diela) si priam vynucuje jeho skloňovanie. V mnohých prekladoch z románskej, najmä španielskej literatúry, ktoré vyšli v posledných rokoch (alebo aj v iných prekladoch, ktorých dej sa odohráva v Taliansku alebo v Španielsku), slovo *don* sa veľmi často vyskytuje. Spomeňme napr. román *Židovka z Toleda* od L. Feuchtwangera, román *Goya* od tohože autora, *Kameň a bolesť* od K. Schultza, *Obliehanie Florencie* od F. D. Guerrazziho, *Legendu o Ulenpieglovi* od Ch. de Costera (vyšlo aj nové vydanie v populárnej edícii *Máj*), *Víno z Jerezu* od V. B. Ibáneza, *Prekliate zeme* od tohože autora, *Piatu pečať* od S. Vestdijka, román *Cervantes* od B. Franka, román o *Verdim* od F. Werfela, *Olerínyho preklad Done Bárbary* od R. Gallegosa. E. Zúbek v románe *Zlato* a slovo tiež bežne používa slovo *don*. Uvádza sa ďalej u nás opera *Don Carlos* od Verdiho alebo *Don Juan* (*Don Giovanni*) od W. A. Mozarta atď. Pravda, nechceme tvrdiť, že by sa snáď slovo *don* mohlo stať takým všeobecne používaným slovom v spisovnej slovenčine, ako sú mnohé iné cudzie slová, ktoré viac alebo menej zdomácnili v našom jazyku. Faktom však ostáva, že dnešná situácia hovorí skôr v prospech zaradenia slova

⁴ Takéto skloňovanie mien *Don Juan* a *Don Quijote* je dnes vlastne potrebné už aj preto, aby sa skloňovanie týchto mien odlišovalo od skloňovania slov *donchuan* a *donkichot*, ktoré sú všeobecnými podstatnými menami. — V *Pravidlách* aj v *Slovniku* sa výslovnosť mien *Don Juan* a *Don Quijote* uvádza takto: *donchuan* a *donkichot*. Pretože však ide o spojenie dvoch slov, treba písať *Don Chuan* a *Don Kichot* (takto sa uvádzala výslovnosť *Don Chuán* a *Don Kichot* v *Pravidlách* z r. 1940, 171). V gen. sg. je výslovnosť *Dona Chuana*, *Dona Kichota*, nie „donachuana“, „donakichota“; podobne je *Don Carlos* — *Don Karlos*, *Dona Carlota* — *Dona Karlosa* atď. Výslovnosť *donkichot*, *donchuan* sa zrejme uviedla pod vplyvom slov *donkichot*, *donchuan*.

don do skloňovacej sústavy spisovného jazyka, než za jeho neskleňovanie.

Slovo *don* sa teda v spisovnej slovenčine skloňuje. Skloňuje sa pritom nielen v gen., akuz. a inštr. pl., na čo ukazujú naše doklady, ale aj v dat. a lok. sg. Tu sa však stretávame s tvarovými dubletami: popri pádovej prípone *-ovi*, ktorá je bežná v dat. a lok. pl. mužských životných podstatných mien, vyskytuje sa tu aj prípona *-u* podobne ako pri slovách vymenovaných na začiatku tohto príspevku.

O tejto prípone hovorí už aj Jánošík v cit. článku. Pôvod takéhoto skloňovania slova *don* s príponou *-u* v uvedených pádoch si aj celkom správne vysvetľuje, ako ukazuje tento úryvok: „Nora Kocholová zas v článku o Schillerovi vyhyba dlhšej životnej forme lokálu *-ovi* pri predikáte *don* tým, že ju nahrádza kratšou, pohodlnejšou koncovkou na *-u*: „*p o d o n u Carlosovi*“ (556), čím zrejme nasleduje domáci spôsob skloňovania predikátu *pán*, pri ktorom naozaj prichodia kratšie formy lokálu na *-u* *p á n u prezidentovi*“. Ale práve to, že slovo *don* má rovnakú pádovú príponu ako slovo *pán*, ukazuje podľa Jánošíka na násilné skloňovanie „meravého románskeho predikátu“ *don* v príslušných spojeniach. Na podopretie svojho výkladu uvádza trochu prekvapujúci argument, totiž slovo *pánbožko*, v ktorom slovo *pán* ostáva nesklonné a skloňuje sa len druhá časť *-božko* (správnejšie: skloňuje sa celé slovo ako celok). Ale slovo *pánbožko* nemôže slúžiť ako argument pre to, aby sa neskleňovalo slovo *don* v menách typu *Don Juan*, *Don Quijote*, *Don Carlos* a pod. V slove *pánbožko* ide o odvodeninu od spojenia slov *pán boh*, kým v menách *Don Carlos*, *Don Federico* a pod. o odvodeniny nejde. Ďalej treba uviesť, že síce v slove *pánbožko* sa časť *pán* neobmieňa, ale zato inak sa slovo *pán* v spojení s vlastnými menami skloňuje napr. *p á n a Michalka*, *p á n u Beličákovi* a pod. Slovo *pánbožko* predstavuje teda osobitný prípad, ktorý nemôže slúžiť ako dôkaz na to, že sa slovo *don* nemá v spisovnej slovenčine skloňovať.

Vráťme sa teraz ku skúmaniu výskytu pádových prípon *-u* a *-ovi* v dat. a lok. sg. substantíva *don*. Môžeme konštatovať, že vo väčšine novších slovenských prekladov z cudzej literatúry ako aj v pôvodnej slovenskej literatúre, pokiaľ sa v nej objavuje slovo *don*, používa sa v dat. a lok. sg. pádová prípona *-u*. Vzorom pre takéto skloňovanie je práve skloňovanie slova *pán*, ktoré má podobnú funkciu ako slovo *don*. Pritom túto kratšiu príponu *-u* nemožno označovať za „pohodlnejšiu“, ako to robí Jánošík. Podkladom pre používanie prípony *-u* je práve len istá funkčná zhoda medzi slovami *pán* a *don*, že sa totiž používajú v istých prípadoch ako prívlastok: *p á n u Stanovi* — *d o n u Balbinovi* a pod.

Pri používaní pádovej prípony *-u* v dat. a lok. sg. pri slove *don* treba mať na pamäti nielen fungovanie slova *don* ako prívlastku, ale aj istú formálnu podobnosť so slovom *pán*. Je to slovo jednoslabičné a končí sa na spolu-

hlásku *n*, pred ktorou je samohláska, teda rovnako ako slovo *pán*. Myslíme, že aj to prispieva značnou mierou k tomu, že sa slovo *don* skloňuje podobne ako slovo *pán*.

Donu Josému už slabol zrak. (Oleríny prekl.) — Asmodeus, vtipný duch pekiel, sľúbi svojmu vysloboditeľovi *donu* Cleofasovi, že ho za odmenu poučí o všetkom, čo sa deje vo svete. (Bulletin SVKL) — Manrique de Lara, prvý minister, vysvetľoval *donu* Alfonsovi zmluvy. (Májeková prekl.) — Obmedzil sa na to, že sa hlboko uklonil pred Leonor, *donu* Alfonsovi a *donu* Marriquovi. (Tamže) — To bude asi patriť *donu* Balbinovi. (Oleríny prekl.) — Udelil som *donu* Bartolomé Las Casasovi titul generálneho ochrancu Indiánov. (Zúbek) — Do smrti nevymizne *donu* Franciscovi z pamäti jeho príchod na Ešpañol. (Tamže) — Stalo sa dačo *donu* Bernardovi? (Tamže) — Po tolkom úspechu a po toľkej práci zdalo sa byť *donu* Luisovi Antoniovi Urrestasovi správnym a v súlade so všetkou spravodlivosťou a pôžitkami, stráviť noc lásky v náručí svojej milenky Zembity. (Knižný magazín 1963/64) — A Ulenspiegel dobre namierenou guľkou na kusy rozdrúžgal *donu* Ruffelovi Henricovi, vodovmu synovi, jazyk i čeľusť. (Bártová prekl.) — Rafael pripomenul *donu* Fernandovi, čo o ňom počul u svojho kmotra. (Němečková prekl.) — Ponúkol ju *donu* Fernandovi. (Tamže) — Ale len tí, čo stáli pri *donu* Pablovi, mohli odpovedať podľa jeho želania. (Tamže) — Len to nepovedzte *donu* Martinovi de Ayala! (Májeková prekl.) — Z dlhej chvíle zabehli k *donu* Emiliovi. (Odpovede na otázky 1963)

Pravda, stretávame sa aj s tvarmi s príponou *-ovi*, ale vcelku sú takéto tvary menej početné než tvary s príponou *-u*.

Koniec dohasínajúcej fagle už páliť *donovi* Estebanovi prsty. (Choluj prekl.) — Po naštudovaní Verdiho opery Don Carlos a Mozartovom *Donovi* Juanovi zvolilo si vedenie našej opery Gounodovu obľúbenú operu Faust a Margareta. (Lud) — V „*Donovi* Juanovi“ zaznela hudba v celej svojej nekonečnej individualite. (Javisko) — Stalo sa tak po veľkom úspechu pri nedávnom pohostinnom vystúpení vo Viedni v *Donovi* Juanovi. (Smena) — Radí im, aby sa teda neopovážili *donovi* Miguelovi de Cervantes Saavedra skriviť ani vlas na hlave! (Krausová prekl.) — A teraz, beda, patrili *donovi* Salvadorovi. (Kobáň prekl.)

So zreteľom na tento stav možno odporúčať, aby sa v normatívnych príručkách zaznamenal pri slove *don* ten stav, ktorý je doložený zo súčasnej jazykovej praxe.

Rovnako ako slová *pán* a *don* sa skloňuje aj slovo *šor*, keď je prívlastkom. Má teda v dat. a lok. sg. pádovú príponu *-u*. Uvádzame príklady z 9. vyd. Kukučínovho románu Dom v stráni (Bratislava 1961).

„Čiže sa najedia“ šepce šor Mene šoru Baldovi. — „Keď som už raz na návštevách“, zvrátil Zandome hovor v inú stranu, lebo spozoroval, že Niko je ako na tŕní, „ja by šiel k nášmu šoru Ilijovi“. — Vystrel vychudnutú ruku a podal ju šoru Ilijovi. — Pred domom oddal ho šoru Ilijovi. — Obsypávajú ho otázkami o šoru Ilijovi.

A tak ako slovo *don* sa v staršej literatúre neskloňovalo, Kukučín slovo *šor* v rukopisoch tiež neskloňoval (písal aj *šior*, podobne *šora* aj *šiorra*).⁵ Slovo *šor* je však nepomerne menej známe a menej frekventované ako slovo *don*.

Naše závery môžu byť stručné. Slovo *don* sa v novšej literatúre bežne skloňuje vo všetkých pádoch. V dat. a lok. sg. máva toto slovo pádovú príponu *-u* analogicky podľa domáceho slova *pán*, ktoré v prívlastku máva takýto tvar. S takýmto skloňovaním stretávame sa aj pri cudzom podstatnom mene *šor* v rovnakom postavení. Všetky tieto slová utvárajú jednu uzavretú skupinu pomenovaní s rovnakými príponami v dat. a lok. sg. na základe významovej podobnosti a rovnakého syntaktického využívania (ako prívlastok).

B. HAVRÁNEK, *STUDIE O SPISOVNÉM JAZYCE*. Praha, Nakladatelstvo ČSAV 1963, 372 strán.

Sedemdesiatročný majster československej jazykovedy akademik Bohuslav Havránek predložil výber zo svojich výskumov v oblasti spisovného jazyka v sborníku štúdií, ktorý prekvapuje každého odborníka šírkou záujmu, ako aj hĺbkou riešenia všeobecných aj jednotlivých otázok z pálčivej problematiky teórie, výskumu a kultúry spisovného jazyka. Je to výber z článkov a štúdií, ktoré autor spracúval a uverejňoval v rozpätí takmer tridsiatich rokov; no aj tak sa tento sborník predstavuje ako pevne uzavretý celok. Dosahuje sa to najmä tým, že v starších prácach sa prekonané myšlienky upravili odkazmi na novšie formulácie. Napríklad starší názor (z r. 1929) o básnickom jazyku (totiž že je to osobitný typ jazyka, lebo sa tu jazyk-prostriedok stáva cieľom, a preto podlieha novej organizácii) vyhlasuje sa v poznámke na str. 16 za krajný a odkazuje sa na novšie chápanie formulované viac ráz v novších štúdiách.

Sborník sa člení na tri okruhy: v prvom sa preberajú najvšeobecnejšie otázky spisovného jazyka, v druhom sa vykladajú niektoré konkrétne otázky spisovnej češtiny a v treťom sú porovnávacie štúdie o spisovných jazykoch slovanských a o ich vzťahoch. Samozrejme, najdôležitejšie sú práce z prvého, teoretického okruhu, i keď aj v druhom, aj v treťom okruhu sú niektoré štúdie, ktoré majú ďalekosiahly teoretický význam.

V stručnej recenzii dotkneme sa niektorých prác, a to len tých, ktoré majú priamy význam pre výskum spisovnej slovenčiny. Tento postup je daný zameraním nášho časopisu.

Za základnú zo všeobecnej problematiky pokladá aj sám autor štúdiu *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura* (30–59). Je to výsledok bojov o nové chápanie jazykovej kultúry v Čechách, bojov, ktoré viedli členovia Pražského lingvistickeho krúžku v začiatkoch tridsiatych rokov proti archaizujúcim puristom zoskupeným okolo časopisu *Naše řeč*. V tomto boji sa presadili dôležité zásady modernej jazykovedy, napríklad nevyhnutnosť vedecky študovať súčasný spisovný jazyk a zasahovať aj do tvorenia jeho normy pri zachovávaní funkčného zreteľa k prostriedkom súčasného jazykového styku.

Aktívnu účasť jazykovedcov pri utváraní vyspelej jazykovej kultúry zdôrazňuje B. Havránek najmä v stati *Kulturní revoluce a kultura jazyka* (101–103). Opierajúc sa o dobrý rozbor súčasného jazyka, jazykoveda má právo kritizovať všetky jazykové prejavy, lenže nemôže zaostávať pri vyčítovaní nedostatkov, ale musí všeobecne vychovávať k lepšiemu pochopeniu jazyka a jeho kultúry u všetkých používateľov spisovného jazyka. Jazykoveda musí kladne pôsobiť aj na jazyk literatúry, vedy a publicistiky, lebo aj ideová a umelecká účinnosť spočíva i v jazykových a štýlových kvalitách prejavu. Jazykoveda pomáha tu jednak zásadným rozborom, jednak poukázaním na nedostatky. Tento rozbor a táto kritika je však veľmi náročná a citlivá práca, lebo sa pohybuje v oblasti štýlu, kde jednoznačných noriem niet.

Z druhého okruhu sú pre výskum súčasnej slovenčiny dôležité najmä hlavné myšlienky statí o jazyku súčasnej českej literatúry, napríklad téza, že spisovateľ nesmie prehliadať zákonitosti jazyka (teda nesmie sa pridržať hesla „Píš, ako ti zobák narástol“), ako aj téza, že jazyk je veľmi dôležitou integrujúcou zložkou literárneho diela.

Aj stať *Demokratizace spisovného jazyka* (145–148) obsahuje dobré zásady pre pestovanie spisovnej slovenčiny, ako napríklad výklad o správnom chápaní protichodných tendencií – tendencie po demokratizácii (t. j. po všeobecnej zrozumiteľnosti a prístupnosti) a tendencie po odbornej výlučnosti moderného spisovného jazyka.

Z tretieho okruhu žiada sa spomenúť zo staršieho článku *K adaptaci fonologických systémů ve spisovných jazycích slovanských* (282–290) najmä tézu, že v spisovnej slovenčine sa na rozdiel od starších slovanských jazykov vybral taký nárečový fonologický systém vokalický, ktorý sa najviac odlišuje od všetkých ostatných slovenských nárečí. Ostatné slovanské jazyky uplatnili taký systém, ktorý je od počiatku najprístupnejší pre všetkých hovoriacich. Akademik B. Havránek je preto tej mienky, že štvoruholníkový systém krátkych vokálov s fonémou *ä* zostal iba ideálnym systémom spisovného jazyka, lebo v skutočnosti sa výslovnosť *ä* len predstiera a štvoruholníkový systém vokálov sa mení na trojuholníkový, ktorý pôsobí väčšine Slovákov menej ťažkosť. K tomuto výkladu sa pripája poznámka, že sa fonéma *ä* pokladá aj dnes za možný variant, ako to na konferencii o súčasnom stave slovenčiny v apríli 1962 formuloval Š. Peciar.

Mimoriadny význam pre celú slavistiku majú dve posledné čísla z tretieho okruhu – *K otázce mezislovanských vztahů spisovných jazyků* (328–336) a *Charakter a úkoly srovnávacího studia spisovných jazyků slovanských* (337–344).

Sborník *Studie o spisovném jazyce* je dôstojným svedectvom o vynikajúcej účasti akademika Bohuslava Havránka na utváraní súčasnej teórie spisovného jazyka a jeho všestranného výskumu. Ukazuje sa v ňom aj autorova účasť na podujatiach celoslovanského rázu, najmä jeho programové formulácie problémov z oblasti slovanských spisovných jazykov. Preto je tento súbor štúdií o spisovnom jazyku bohatou studnicou metodologických pokynov a vecných poznatkov nielen pre výskum spisovnej češtiny, ale aj pre výskum slovenčiny a ostatných slovanských jazykov.

Sympatickou črtou tohto sborníka je aj to, že sa v ňom ukazuje vývin a rast českej jazykovedy za ostatných tridsať rokov.

J. Ružička

E. PAULINY – J. RUŽIČKA – J. ŠTOLC, *SLOVENSKÁ GRAMATIKA*. Štvrté, prepracované a doplnené vydanie, Bratislava 1963, 590 strán.

Toto nové vydanie *Slovenskej gramatiky* vyšlo ako dočasná vysokoškolská učebnica pre pedagogické inštitúty starostlivosťou Ústavu pre diaľkové štúdium učiteľov (ÚDSU) pri Univerzite Komenského v Bratislave. Preto úmyslom autorov bolo – ako hovoria v predslove – „čo najväčšmi vyhovieť potrebám študujúcich, poskytnúť im najzákladnejšie vedomosti o vnútornej sústave slovenského jazyka, jeho dejinách, nárečiach i o slohu a poukazmi na prístupnú lite-

ratúru uľahčiť im aj širšiu orientáciu v náuke o slovenskom jazyku a o jazyku vôbec.“ To je plán pre jednu jedinú vysokoškolskú príručku už na prvý pohľad veľmi široký: nemôže sa realizovať rovnomerne. Nevieme, nakoľko sa autori pridržali učebných plánov a učebných osnov pedagogických inštitútov, ale predpokladáme, že najmä kandidáti učiteľstva pre 6.—9. ročník základnej deväťročnej školy budú mať pre odbor slovenský jazyk aj iné učebnice. Zaradenie Slovenskej gramatiky medzi dočasné vysokoškolské učebnice vyžiadala si akiste súrna potreba; už doteraz fakticky plnila túto úlohu, hoci nebola vyslovene určená pre vysoké školy. Slovenská gramatika je na tento čas nesporne najlepšia gramatika spisovnej slovenčiny, pokiaľ ide o množstvo i kvalitu poučiek v jednotlivých častiach. Pravda, ako celok je menej jednotná, ako by sa od vysokoškolskej učebnice žiadalo: je dielom troch autorov, známych jazykovedcov, ktorí majú svoje osobitné názory a metódy práce. Autori Slovenskej gramatiky málo pracovali na spoločnej redakcii, kde by si vzájomne boli zladili svoje výklady.

V našom časopise (SR XXI, 1956, 301—318) vyšla dôkladná recenzia Slovenskej gramatiky pri jej druhom a treťom vydaní, kde sa hovorilo o celkovej koncepcii a mnohých jednotlivostiach. Teraz by sme si ju chceli všimnúť z hľadiska jej nového určenia.

Základná osnova knihy a spôsob podania ostávajú v podstate rovnaké. Po veľmi stručnom úvode s názvom *Všeobecné pojmy o jazyku* (5—8, autor J. Ružička) nasleduje hláskoslovie spolu s ortoepiou a ortografiou (9—112, autor J. Štolc), ďalej *Nauka o slove*, kde je popri všeobecnom poučení o morfológii aj stručná lexikológia a sémantika (113—141, autor E. Pauliny), ale najmä podrobné poučenie o jednotlivých slovných druhoch, o ich význame, o tvorení, o gramatickom význame a o ohýbaní ohybných slovných druhov. Takto sa podávajú podstatné mená (142—192, autor E. Pauliny), prídavné mená, zámená, číslovky (192—243, autor J. Štolc), slovesá (243—295, autor J. Ružička) a neohybné slovné druhy: príslovky, predložky, spojky, častice a citoslovčia (296—327, autor J. Štolc). Dôkladne je spracovaná aj skladba — syntax (328—431, autor J. Ružička). Po vlastnej gramatike nasleduje časť nazvaná *Z dejín slovenského jazyka* (432—480, autor J. Štolc) s kapitolami *Vývin a zmeny v slovnej zásobe*, *Vývin zvukovej a gramatickej sústavy*, *Charakteristické črty slovenských nárečí* (s mapou), *Z dejín spisovného jazyka*, *Z dejín pravopisu*. Na koniec je tu zaradená časť s názvom *O slohu* (481—554, autor E. Pauliny). Pre knihu ako učebnicu je užitočný, ale bohužiaľ neúplný (chýba tam napr. termín *sklad — syntagma*) zoznam termínov (558—575) i podrobný obsah, kde sa dozvedáme, ktoré časti ktorý autor vypracoval. Celkom nová časť knihy je len kapitola o nárečiach, ostatné časti boli už v predošliach vydaniach, ale v novom vydaní sú všetky viac-menej prepracované a upravené.

Pre študijné i výskumné potreby je užitočné, že sa v tomto vydaní knihy uvádza odborná literatúra. Pri každom oddiele, niekde i pri jednotlivých kapitolách (okrem úvodnej časti a časti kapitoly o skloňovaní substantív) je vo výbere príslušná literatúra predmetu, najmä novšia. Takto sa študujúci ľahšie orientuje v odbornej, vedeckej problematike slovenského jazyka a ďalším štúdiom literatúry môže ísť väčšmi do hĺbky.

Školská — i vysokoškolská — gramatika súčasného spisovného jazyka má normatívny charakter: podľa svojho bližšieho určenia vhodným spôsobom má formulovať gramatické, pravopisné i ortoepické pravidlá tohto jazyka. V knihe Slovenská gramatika sa vcelku zachováva kodifikácia normy spisovnej sloven-

činy, ako sa podáva v úradných Pravidlách slovenského pravopisu, i keď sa na ne nemôže obmedzovať. Na tieto Pravidlá bolo možno v príslušných partiách viac odkazovať, lebo sú študentom prístupné.

Ale takáto gramatika má aj druhú významnú úlohu: vysvetliť gramatické a vôbec lingvistické pojmy a príslušné odborné názvy. Túto svoju funkciu plní Slovenská gramatika nesystematicky.

V úvodnej časti pod názvom *Všeobecné pojmy o jazyku* bolo možno kolektívne vypracovať najdôležitejšie pojmy, ktorých by sa boli pridržali všetci traja autori. Ako vidno z rozličných častí príručky, nestalo sa tak. Napríklad v úvode proti predošlému vydaniu nahradil sa termín „celonárodný jazyk“ náležite názvom *národný jazyk*, ale v časti *O slohu* sa ponechal (481: Do celonárodného jazyka patria teda všetky nárečia a spisovný jazyk...). Podobne v úvode základne sa rozlišujú tri štýly jazyka: hovorový štýl, odborný štýl a básnický štýl, ale v slohovej časti sa používa názov *súkromný obcovací štýl*, len akoby omylom, bez bližšieho vysvetlenia aj termín *hovorový štýl* (483). V úvode nevysvetľujú sa termíny *jazyková rodina* a *jazykový sväz*, ale v historickej časti bez bližšieho vysvetlenia sa používa názov *indoeurópsky jazykový sväz* (433). Atď.

Vysvetlenie dôležitých pojmov a termínov v úvodnej časti malo by výhodu aj z metodickej stránky. Po predbežnom stručnom výklade mohli by sa používať základné termíny ako známe a nemuseli by sa vykladať na neprimeranom mieste (ako napr. morféma v hláskosloví, 29, 30) alebo nemuseli by sa opakovať na niekoľkých miestach (definícia jazyka v úvode, v časti o dejinách a v časti o slohu a pod.).

Podobne sa malo odraziť rozdelenie vedy o jazyku a vymedzenie gramatiky, ako sa podáva v úvode, aj v knihe samej. Je jasné, že dejiny jazyka a dialektológia v takomto rozsahu nepatria do normatívnej gramatiky súčasného spisovného jazyka a že im treba venovať osobitné príručky. Metodický by sa tu zniezol nejaký historický komentár k spisovnému jazyku, kde by sa vysvetľovali neproduktívne javy a rozličné archaizmy, ktoré nemožno pochopiť z rozboru jeho súčasnej sústavy. Prekvapuje i zahrnutie prehľadu náuky o slovnej zásobe (lexikológie) a náuky o význame slov (semaziológii) do tzv. náuky o slove v rámci gramatiky, hoci to nesúhlasí ani s úvodným poučením o všeobecných pojmoch. Poslucháčom pedagogických inštitútov by naozaj prospelo, keby jednotlivé jazykovedné disciplíny našli vo svojich učebniciach jasne rozlíšené a oddelené. Existuje síce obdoba v *Českej mluvnici* (od r. 1960) B. Havránka a A. Jedličku, kde sú dodatky, a to prvý o slovnej zásobe a o význame slov, druhý o slohu, tretí o vývoji českého jazyka, ale tam autori tieto časti aspoň výslovné oddelili od vlastnej gramatiky.

V prvom oddiele pod názvom *Hláskoslovie* sú pomerne obsírne výklady, kde sa využívajú výsledky novších prác z fonetiky, čiastočne i z fonológie. Ale definícia fonetiky (Jazyková disciplína..., 9) a fonológie (Jazykovedná disciplína..., 10) nie je dosť jasná. Študujúci hláskoslovía sa právom môžu pýtať, aký je vzťah medzi hláskoslovím Slovenskej gramatiky (autor J. Štolc) a knihou *Fonológia spisovnej slovenčiny* (autor E. Pauliny, 1961), keďže obe knihy sú určené pre pedagogické inštitúty. V Hláskosloví je zhromaždené mnoho látky, ktorá sa osvetľuje zaujímavým spôsobom, no je tu i mnoho diskutabilných výkladov a poznámok (napr. o rozlišovaní hlasných a nehlasných spoluhlások, o zvučnosti, o slabike atď.). Zaslúžili by si osobitný rozbor.

Tažisko knihy ostáva v tvarosloví a skladbe, a to čo do rozsahu i čo do obsahu.

Vlastná gramatika podáva obsérne a spoahlivé poučenie o tvorení tvarov, o skloňovaní a časovaní a systematický výklad o spájaní slov do viet. Škoda, že sa niektoré výklady podávajú inak na rozličných miestach podľa autorov. V súhrnnom výklade o slovných druhoch (141, autor E. Pauliny) sa zreteľne odlišujú tzv. vetné príslovky od ostatných prísloviek, kým v podrobnom výklade o príslovkách (299, autor J. Štolc) sa táto vec spomína len mimochodom pri tvorení prísloviek s poukazom na ich pôvod. V syntaxi (331, autor J. Ružička) sa stručne vykladá vzťah vety (konštrukcie) ako jednotky jazyka k výpovedi ako elementu prehovoru. Inak ani v syntaxi samej ani v iných častiach knihy sa prísne a dôsledne nerozlišujú jednotky jazyka od jednotiek prehovoru.

Je pravda, že sa v učebniciach obyčajne neuvádzajú rozličné mienky autorov o diskutabilných problémoch, ale vo vysokoškolskej príručke by bolo treba aspoň v poznámkach pripomenúť, ktoré pojmy a teórie sa všeobecne prijímajú a ktoré sa rozličným spôsobom chápu aj u autorov tejto knihy. Ku gramatike sa mohla bližšie pripojiť náuka o slohu, zaradená v knihe až za časť historickú, k štylistike by sa mala pripojiť i lexikológia, ako sme už spomenuli. Aj tieto časti prinášajú často nový materiál i originálnu interpretáciu. Sloh sa podáva viac zo stránky kompozičnej než z hľadiska výberu jazykových prostriedkov. Niektoré termíny z lexikológie (napr. zastarané slová a archaizmy) bude treba spresniť a lepšie ilustrovať.

Dodatok Z *dejín slovenského jazyka* spolu so slovenskou dialektológiou je vypracovaný tradičným spôsobom, a to stručne a prehľadne.

Slovenská gramatika i ako dočasná vysokoškolská učebnica bude dobre plniť svoju úlohu. Pri novom spracúvaní bude ju treba upraviť a zjednotiť podľa pevnejšieho plánu.

E. Jóna

ČESKOSLOVENSKÉ PŘEDNÁŠKY PRO V. MEZINÁRODNÍ SJEZD SLAVISTŮ V SOFII. Praha 1963, 376 strán.

Medzinárodné sjazdy slavistov, usporiadané v päťročnom cykle vždy v inej slovanskej krajine, majú čoraz väčší význam pre slavistický výskum, lebo sa stávajú závažným fórom pre prerokovanie aktuálnych otázok slavistiky. Dôležitým predpokladom účasti na rokovaní sjazdu je zásada, že všetky referáty musia byť vopred publikované, aby tak boli prístupné na štúdium všetkým záujemcom.

Preto aj v sborníku Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii (podobne ako pred piatimi rokmi v sborníku Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě) sú uverejnené referáty, koreferáty a oznámenia českých a slovenských lingvistov, literárnych vedcov i historikov. Referáty sú zadelené podľa organizačnej schémy sjazdu do jednotlivých sekcií a podsekcii.

V podsekcii slovanských spisovných jazykov B. Havránek (*Srovnávací studium struktury spisovných jazyků slovanských*, 5–10) poukazuje na dôležitosť porovnávacieho výskumu genetiky príbuzných jazykov. Tento výskum môže ísť do značnej hĺbky a pritom nestráca na konkrétnosti; môže sa týkať slovnej zásoby (pomenovacie typy, preberanie slov a miesto prevzatých slov v slovnej zásobe preberajúceho jazyka), zvukového plánu, grafickej sústavy, morfolo-

gickej štruktúry i vetnej stavby (napr. poradie viet, hierarchické usporiadanie vetných členov) a napokon aj štýlového rozvrstvenia.

A. D o s t á l (*Staroslověnský jazyk, jeho strukturní charakteristika a lokální typy*, 11–28) podáva obraz staroslovienčiny ako jazykového systému. Súborne vyznačuje základné, systémové prvky jednotlivých jazykových rovin okrem syntaktickej. O lokálnych typoch staroslovienčiny takýto súhrnný obraz predbežne nemožno podať, ale už za terajšieho stavu výskumu sa dá povedať, že stará slovienčina a cirkevná slovienčina sú jeden jazyk a že cirkevnú slovienčinu nemožno pokladať za výsledok miešania medzi domácim jazykom a staroslovienčinou.

Na problematiku vplyvu jazyka na jazyk upozorňuje P. T r o s t (*Německé vlivy na slovanské jazyky*, 29–30); ukazuje, že inak sa prejavuje tento vplyv v oblasti slovnej zásoby, inak v oblasti fonologickej a gramatickej.

A. J e d l i č k a (*K úloze umělecké literatury ve vývoji spisovných jazyků slovanských*, 31–40) dochádza skúmaním spisovnej češtiny k záveru, že jazyk umeleckej literatúry je jedným z najzávažnejších činiteľov vo vývoji spisovného jazyka, i keď sa nedá jednoznačne povedať, ktoré z jazykových prvkov umeleckého štýlu majú v tomto vývoji najprogresívnejšiu úlohu. Zdá sa však, že v súčasnej češtine to sú hovorové a oblastné prvky slovnej zásoby.

Referáty zaradené do podsekcie historicko-porovnávacieho a typologického výskumu slovanských jazykov uvádza V. S k a l i č k a (*Typologie a komparatistika*, 41–45) úvahami o mieste typológie pri tomto výskume. Zdôrazňuje, že typológia skúma všetky jestvujúce prirodzené jazyky i možnosť a pravdepodobnosť jestvovania ďalších jazykov, kým konfrontačná a porovnávacia jazykoveda stavajú na téze o nekonečnosti jazykových rozdielov. Porovnávacia jazykoveda skúma jednotlivé zmeny a ich súvislosti, typológia skúma tieto zmeny v sústave všetkých jazykov a tak môže zisťovať, ktoré konštrukcie porovnávacej jazykovedy sú nepravdepodobné alebo nemožné.

M. K o m á r e k (*K monogenezi a polygenezi fonologických jevů v slovanských jazycích*, 47–50) osvetľuje myšlienku, že niektoré hláskové zmeny vznikajú v jednom ohnisku a z neho sa šíria, iné vznikajú na rozličných miestach. Monogenéza a polygenéza však netvorí absolútny protiklad.

F. V. M a r e š (*Vznik a raný vývoj slovanské deklinace*, 51–63) popri poznámkach o zmenách koncoviek podmienených hláskoslovnými zmenami rozvádza svoju tézu o systémových podmienkach uvedených zmien. Napr. v sústave substantívnych pádových koncoviek sa nevhodný tvar vzniknutý hláskoslovnými zmenami nahrádza koncovkou od iných kmeňov, koncovkou od rodových zámen alebo koncovkou iného aspektu tej istej ptózy. (Ptózou sa vyjadrujú vetné vzťahy, a to v aspekte statickom alebo dynamickom. Napr. ptosis recta vyjadruje, že meno vstupuje do základných vetných vzťahov — podmetu a priameho predmetu, a to v nominatíve staticky, v akuzatíve dynamicky.)

Podobnej problematiky sa týka aj referát A. L a m p r e c h t a (*Vztah mezi fonologickým a morfológickým systémem ve slovanských jazycích*, 71–74), ktorý si všíma jednak splnutie niektorých koncoviek v dôsledku hláskoslovného vývoja, jednak zdôraznenie pôvodne zhodných koncoviek.

Dve prednášky sú zamerané na syntaktickú problematiku. J. B a u e r (*Úkoly a metody rekonstrukce praslovanské syntaxe*, 75–81) upozorňuje, že o syntaxi starších období prasloviančiny možno ťažko získať úplný obraz. Aj pre mladšie obdobie treba však vhodne rekonštruovať, a to predovšetkým osvetlením smeru

syntaktického vývoja v jednotlivých slovanských jazykoch a výskumom syntaxe slovanských nárečí. J. Stanislav (*Poznámky zo slovenskej a slovanskej historickej syntaxe*, 83–86) ukazuje, že niektoré slovenské spojky (*keď, nech, až, hoci*) majú analógie v iných slovanských jazykoch a z toho možno usudzovať na zemepisnú súvislosť tých jazykov, ktoré dnes nesusedia.

Podobne dve štúdie sú venované vývinu fonologických systémov. E. Pauliny (*Periodizácia dejín fonologického a morfológického systému v západnej slovančine*, 87–94) prináša argumenty pre to, že isté kľúčové zmeny alebo skupiny zmien sa v západoslovanských jazykoch stali v rovnakom čase a na rovnakom princípe, takže môžu byť spoľahlivou oporou pre periodizáciu. Do 10. stor. sa zachováva približne praslovanský stav, od 10. do 12. stor. je vývin usmerňovaný hlavnými hláskovými zmenami 10. stor. a prestavbou morfológického systému, v 12. a 13. stor. ide najmä o zmeny v konsonantizme, v 14. a 15. stor. sa dosahuje vcelku dnešná podoba. K tomuto fonologickému vývinu uvádza E. Pauliny aj paralely z vývinu spoločnosti. Paralelnú tematiku spracúva V. Latta (*Periodizácia vývinu fonologických systémov vo východoslovanských jazykoch*, 95–97), ale neuvádza súvislosti s vývinom morfológie a spoločnosti.

Aj otázkami slovnej zásoby sa zaoberajú autori dvoch referátov. V. Machek (*Vývoj praslovanskej slovní zásoby*, 99–105) zdôrazňuje ťažkosti pri výskume slovnej zásoby ako systému, a to najmä v praslovanskej epoche. Možno síce zistiť isté tendencie, napr. snahu tvoriť slovné varianty podfarbené citove, slová mohutnejšie čo do objemu (ak je ohrozená hlásková prehľadnosť tvarov fonologickými zmenami), využívať predovšetkým tvorenie príponami, ale to ešte neopravňuje hovoriť o zákonitostiach vývinu. J. Marvan, E. Michálek a I. Němec (*Základní procesy v lexikálním vývoji českého jazyka*, 105–113) hľadajú súvislosti medzi plánom lexikálnym a morfológickým a skúmajú, ako sa v slovnej zásobe češtiny prejavuje vznik alebo zánik takých gramatických kategórií, ako je napr. rod, životnosť, určenosť, ingresívnosť, prechodnosť, vid, ale upozorňujú aj na základné procesy slovotvorné.

V podsekcii deskriptívnej a aplikovanej slavistiky F. Daneš (*Syntaktický model a syntaktický vzorec*, 105–124) predkladá svoj induktívny model pre oblasť syntaxe češtiny. Za základný pojem pokladá vetný vzorec, t. j. štruktúru istých všeobecne platných a invariantných protikladných črt. Vetný vzorec je nositeľom výpovednej funkcie, je najvyšším zovšeobecnením jazykových prvkov, od ktorých povahy úplne závisí. Súčasťou tohto vetného vzorca nie sú prvky vetnej intonácie, lebo nie sú prvkami gramatickými. Systemizovaný katalóg vetných vzorcov môže prehľadne zachytiť systémové vzťahy. J. Horecký (*K štatistickej štruktúre slovotvorného modelu*, 125–134) aplikuje niektoré štatistické pojmy na výskum slovotvorných typov pre tvorenie názvov osôb a zisťuje isté všeobecné tendencie, vcelku zhodné s tendenciami slovnej zásoby ako celku.

Z podsekcie dialektologickej je v zborníku iba referát J. Běliča (*Hranice mezi příbuznými jazyky a pomezní nářeční izoglosy*, 135–144). Autor v ňom ukazuje, že v prechodných pásmach treba rozlišovať medzi historickým základom daných nárečí a ich dnešnou príslušnosťou. Pre dnešnú príslušnosť i pre súčasný vývin takýchto prechodných nárečí je najdôležitejším prvkom ich viazanosť na určitý spisovný jazyk. Platí to napr. o česko-slovenskej, česko-poľskej, slovensko-ukrajinskej i ukrajinsko-bieloruskej hranici.

Z podsekcie vzájomných vplyvov jazykov a onomastiky uverejňuje S. Heř-

man (*Počátky spisovné bulharštiny a její poměr k sousedním jazykům na Balkáně do konce XIX. století*, 143–144) poznámky o spoločných črtách mladších spisovných jazykov na Balkáne, najmä bulharčiny. V. Šmilauer (*Slovanský onomastický atlas a onomastická příručka*, 145–150) podáva zpravu o práci subkomisie pre prípravu slovanského onomastického atlasu. Rozoberá jednotlivé problémy, ako je jeho obsah, rozsah, obdobie, ktoré by sa malo zachytiť a pod. Konštatuje však, že je ešte predčasné začať konkrétne práce na slovanskom atlase.

R. Krajčovič (*Toponymia ako prameň sociálnych dejín Slovanov v dobe ranofeudálnej a feudálnej*, 151–154) na konkrétnom materiáli (t. j. na materiáli z oblasti dnešnej slovenčiny) zdôvodňuje dôležitosť toponymie nielen pre dejiny jazyka, ale aj pre sociálne dejiny starých Slovanov.

Zo sekcie literárnovedných a jazykovedných problémov sa jazykovedy týkajú najmä dva referáty o štylistike. K. Hausenblas (*Základní okruhy stylistické problematiky*, 287–293) zdôrazňuje, že púhy opis a výklad jazykového systému zužuje pole jazykovedného skúmania a čiastočne skresluje jazykovú skutočnosť. Proti náuke o systéme jazyka treba teda postaviť jazykovednú náuku o jazykovom prejave, náuku o lineárnej štruktúre. Štylistika v takomto zmysle nie je iba náukou o štýle a jeho typoch, ale skúma skôr jazykovú štylizáciu, resp. formuláciu. V závere autor rozoberá jednotlivé okruhy takto vymedzenej štylistiky: typy štýlov, žánre a žánrové útvary, výstavba jazykového prejavu, slohové využitie a štýlová charakteristika jazykových prostriedkov, štýlové modifikácie jazykového systému.

M. Jelínek (*Mišení funkčních stylů v soudobé umělecké próze slovanských národů*, 295–302) vymedzuje pojem funkčného štýlu a potom zisťuje niektoré spoločné tendencie v slovanskej próze. Je to tendencia využívať prostriedky hovorovej štýlovej vrstvy (a ústup prvkov nárečových), snaha vyjadrovať sa nekondenzovane a implicitne, s početnými vsuvkami, stieranie hraníc medzi pásmom autora a pásmom postáv, ako aj prenikanie prvkov odborného a sčasti aj publicistického vyjadrovania.

V zborníku sú zaradené, prirodzene, i referáty zo sekcie literárnovednej a historickej, no o tých tu nepokladáme za potrebné referovať.

Záverom možno povedať, že zborník verne odráža mnohostrannosť záujmov našich slavistov, ale aj neobyčajnú rozvetvenosť problematiky v dnešnej slavistike (pričom naši slavisti všetky témy slavistického sjazdu ani neobsadili). S týmito okolnosťami súvisí aj zdanlivá tematická roztrieštenosť zborníka a napokon aj celého sjazdu. Preto sa čoraz nástojčivejšie vynárajú hlasy, že by bolo účelnejšie usporadúvať medzinárodné slavistické konferencie a sympóziá s užšou a ucelenejšou tematikou.

J. Horecký

Z JUBILEJNÝCH PRÍSPEVKOV

Jubileá vynikajúcich vedcov z minulosti ako aj niektorých našich popredných kultúrnych a vedeckých ustanovizní sú v poslednom čase dobrou príležitosťou na hlbšie zamyslenie sa nad dielom takýchto osobností, charakterom istej doby a pod. Tak sme mali v poslednom čase príležitosť podrobnejšie sa zaoberať životným, v tom aj jazykovým dielom L. Štúra (r. 1956; porov. SR 21, 1956, 129 n.), A. Bernoláka (r. 1962 a 1963), P. J. Šafárika (tiež r. 1962),

J. Herkeľa (v tomže roku), P. Tvrδέho, S. Czambľa atď. V tomto stručnom prehľade novších jubilejných príspevkov chceme upozorniť na príspevky týkajúce sa Matice slovenskej a ďalej na novšie príspevky o Bernolákovi, Šafárikovi (tu dopĺňame svoj predošlý prehľad *Z novších príspevkov k dejinám slovenskej jazykovedy*, SR 28, 1963, 362 n.), ako aj o Herkeľovi a Ribayovi.

Roku 1963 pripomenuli sme si sté výročie založenia Matice slovenskej ako inštitúcie spájajúcej všetkých Slovákov v práci na kultúrnom poli. Pri tejto príležitosti vyšlo viac publikácií, venovaných osudom Matice slovenskej, ktorá dnes v zmenených spoločenských podmienkach je našou národnou knižnicou. V Slovenskej akadémii vied vyšiel zborník *Matica slovenská v našich dejinách* (Bratislava 1963), ktorý popri iných príspevkoch prináša aj príspevky z pera dvoch našich jazykovedcov. V príspevku V. Blánára *Vývin spisovnej slovenčiny v matičných rokoch* (94–116) sa podáva charakteristika vývinu spisovnej slovenčiny v období prvého jestvovania Matice slovenskej za podmienok hospodárskeho zaostávania a stupňujúceho sa národného útlaku, ktorému boli vystavení Slováci v rámci bývalej Uhorskej ríše. Autor si najprv všima tematické okruhy jazykovednej práce a jej organizačné zabezpečenie a ďalej skúma otázku, ako v matičných rokoch plnila slovenčina funkcie spisovného jazyka, ako sa formovala a rozvíjala jej spisovná norma; v osobitných častiach sleduje spisovnú normu a kodifikáciu v matičných rokoch, ďalej stavbu vety vo výkladovom štýle a konečne rozvoj slovnej zásoby. Ďalej je tu štúdia jazykovedca E. Jónu *Práca Matice slovenskej v oblasti jazykovedy a spisovného jazyka po roku 1919* (240–249). Tri desaťročia práce Matice slovenskej v oblasti jazykovedy a kultúry reči v r. 1919–1950 sú podľa autora rozdielne celkovým zameraním, obsahom i výsledkami. V prvom desaťročí (1919–1931) uplatňuje sa v jazykovednej činnosti Matice slovenskej jazykový tradicionalizmus a obranný purizmus (ako reakcia na druhý smer v Matici slovenskej, usilujúci sa v zmysle oficiálnej ideológie československého národa a spisovného jazyka v dvoch zneniach o zblíženie slovenčiny s češtinou). V druhom období (1932–1938) za bojov o spisovnú slovenčinu sa v jazykovej kultúre prejavoval bojovný protičeský purizmus a v praktickej a teoretickej jazykovede štrukturalizmus. V treťom období (1939–1944) sa uplatňoval jazykový purizmus v pozmenenej podobe. V povojnovom období (1945–1950) po obnovení činnosti vydali sa alebo sa začali vydávať niektoré základné práce, na ktoré sa nadväzuje v Slovenskej akadémii vied, kde sa po r. 1950 (po reorganizácii Matice slovenskej) sústredila všetka jazykovedná činnosť. V tomže zborníku je článok F. Ruttkaya *Slovenské novinárstvo v matičnej dobe* (136–148), ktorý možno využiť pri štúdiu funkčného uplatňovania sa spisovnej slovenčiny v matičných rokoch. V článku I. Kusého *Obnovenie Matice slovenskej a jej úloha za predmníchovskej CSR* (219–239) sa na str. 231–234 hovorí o sporoch o rečovú otázku, ktoré prebiehali na pôde Matice slovenskej. F. Bokess v príspevku *Činnosť vedeckých odborov Matice slovenskej v rokoch 1919–1954* (316–329) na jednotlivých miestach hovorí aj o činnosti Jazykového odboru Matice slovenskej. Konečne v príspevku P. Libu *Vydavateľská činnosť Matice slovenskej 1863–1953* (373–386) sú zmienky o vydavateľskej činnosti Matice slovenskej v oblasti jazykovedy. Tento autor vydal tiež bibliografiu *Vydavateľské dielo Matice slovenskej* (Matica slovenská, Martin 1963, 551 strán); táto bibliografia zachycuje aj jazykovedné časopisy a publikácie (záznamy prác s bibliografickými poznámkami). Na str. 25 sú práce z obdobia

r. 1863—1875, na str. 285—299 z obdobia r. 1919—1953. K bibliografii sú pridané registre, štatistické prehľady a obširnejšia zhodnocujúca stať *Prehľad vydavateľskej činnosti Matice slovenskej*.

Na stránkach nášho časopisu uverejnil V. B l a n á r článok *Matica slovenská v dejinách slovenčiny* (SR 28, 1963, 195—201); tu osvetľuje zástoj, ktorý mala Matica slovenská v dejinách slovenského spisovného jazyka v minulom storočí. V Československom terminologickom časopise (roč. 2, 1963, 257—274) vyšiel od tohto autora príspevok *K terminológii v maticných rokoch*. Rozvoj a uštalovanie slovenskej terminológie sleduje sa tu na pozadí celkového lexikálneho vývinu v maticných rokoch. Po načrte všeobecných zásad, o ktoré sa tvorenie nových terminov mohlo oprieť, všima si autor: 1. zmeny vo významovej stavbe jednotlivých pomenovacích prvkov, 2. zmeny v rozsahu slovnej zásoby (zánik slov a rozširovanie slovnej zásoby). Formuluje tento predbežný záver: „Pre vytvorenie charakteristických znakov našej slovnej zásoby ukázal sa rozhodujúcim úzky vzťah k češtine. Naznačeným vývinom vznikli v spisovnej slovenčine dve hlavné vrstvy výrazov: domáci ľudový slovník najmä pre oblasť hmotnej kultúry a frazeológie a z češtiny prevzaté výrazy pre oblasť tzv. vyššej duchovnej kultúry a pre terminologické oblasti“ (274).

Bernolákovskému a predberňolákovskému jazyku je venovaný Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica, roč. 14, 1962. Na prvom mieste je tu jubilejný článok E. P a u l i n y h o nadpísaný *K jubileu Antona Bernoláka* (3—6). V príspevku A. M r á z a *Zástoj cyrilometodejskej idey u bernolákovcov* (7—52; vo forme tiež publikovaný pod rovnakým názvom v sborníku Československé prednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha 1963, 233—237) sa ukazuje, ako sa stúpenci bernolákovskej slovenčiny vyrovnávali s cyrilometodejskou myšlienkou a ako ju začleňovali do svojich národnokultúrnych koncepcií. I. K ä f e r prináša článok *K dejinám slovenskej predberňolákovskej literatúry a jazyka* (55—65), v ktorom sa zapodieva literárnou a jazykovou problematikou 17. stor. a jej významom pre Bernolákovu školu. Ďalej je to rozsiahly príspevok R. K r a j č o v i č a *K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny* (67—101), v ktorom autor študuje otázku formovania kultúrneho jazykového útvaru na juhozápadnom Slovensku v predpisovnom období na základe výskumu jazyka písomností zo 16.—18. stor., zväčša z administratívno-právnej oblasti. K. P a l k o v i č v článku *Z predberňolákovských slovníkov* (103—120) podáva v 1. časti prehľad slovenskej predberňolákovskej lexikografie (z prehľadu vidieť, že Bernolák mal na Slovensku predchodcov i vzory a mohol pri svojej práci na Slowári čerpať aj zo slovníkov domácej proveniencie), v 2. časti podáva prehľad doterajších výskumov prameňov Bernolákovho Slowára a komentuje ich, v 3. časti osvetľuje vzájomný pomer starších slovníkov J. L y c z e i h o (*Iter oeconomicum*, Trnava 1707) a M. P a n k l a (*Compendium oeconomiae ruralis*, Bratislava 1790; 2. vyd., Bratislava 1793) a slovníka A. B e r n o l á k a *Slowár Slowenski...* (Budín 1825—1827). Zisťuje, že Bernolák neexcerpoval tieto slovníky úplne, ale iba výberove, podľa potreby. (Podrobnejší referát o tomto ročníku Sborníka FFUK — Philologica priniesla K. H a b o v š t i a k o v á v Jazykovednom časopise 14, 1963, 188—190.)

O Bernolákovom diele *Grammatica Slavica* prináša zaujímavé údaje B. B á l e n t v článku *Vyšlo za Bernolákovho života druhé vydanie jeho Gramatiky?* (JČ 14, 1963, 135—137). Autor ukazuje, že tzv. 2. vydanie, ktoré vyšlo v Segedíne r. 1802, predstavuje len „titulové“, nepravé vydanie (z časti nákladu

prvého vydania z r. 1790 bol odstránený titulný list so štvorstranovým venovaním a nahradený novým titulným listom; ostatná sadzba je z r. 1790). Pripojená je faksimilová reprodukcia titulného listu tohto nepravého druhého vydania.

Z príležitosti 100. výročia smrti P. J. Šafárika vyšiel druhý ročník (1961) Sborníka Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika pod osobitným názvom Sborník šafárikovský (venovaný V. medzinárodnému sjazdu slavistov v Sofii 1963). Š. Tó b i k tu uverejňuje rozsiahlu štúdiu *Šafárikov jazyk* (91–190). Po úvodnom výklade, v ktorom sa hovorí o doterajšom výskume Šafárikovho jazyka a o jazyku národného obrodzenia a stave jeho výskumu, autor podáva podrobný rozbor jazyka Šafárikových básní. Šafárika týka sa aj príspevok J. V a v r u *Ján Herkeľ a Šafárikova kritika jeho všeslovanskej gramatiky* (195–209). Hovorí sa tu o Šafárikovej kritike diela J. H e r k e ľ a *Elementa universalis linguae slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis suffulta*, Budín 1826, v ktorom sa predkladal návrh na jednotný slovanský spisovný jazyk.

Tým sme prešli na osobnosť J. Herkeľa, s ktorou sa vyrovnáva známy anglický slavista R. A u t y v príspevku *Úvahy o všeslovanském jazyku v době obrozen-ské* (Slavica Pragensia 4, 1962, 543–548; ide o sborník venovaný B. Havránkovi pri príležitosti jeho 70. narodenín). Autor tu stručne charakterizuje najvýznamnejšie pokusy o vytvorenie spoločného všeslovanského spisovného jazyka. Popri návrhoch S. B. L i n d e h o, M. M a j a r a a J. J u n g m a n n a autor si všíma na str. 544–546 aj návrh na všeslovanský jazyk od Slováka J. H e r k e ľ a. O Herkeľovi písal predtým A. M a f o v č í k na stránkach Jazykovedného časopisu (roč. 12, 1961, 62–69) v článku *Ján Herkeľ a jeho jazykovedné dielo*. Tu sa podáva niekoľko životopisných dát o J. Herkeľovi na základe novozískaného archívneho materiálu a rozoberajú sa tu názory vyslovené v uvedenej Herkeľovej slovanskej gramatike. Zároveň sa poukazuje na Herkeľov význam v slovenských kultúrnych dejinách. Ten istý autor píše najnovšie o životných osudoch a diele J. Herkeľa v *Príspevku k životu a dielu Jána Herkeľa* (Historické štúdie IX, Bratislava 1964, 5–27).

Roku 1962 uplynulo 150 rokov od smrti priekopníka novodobej slavistiky na Slovensku J. Ribaya. Píše o ňom M. L a c i o k v článku *Slovenský slavista Juraj Ribay*. (*Z dejín slovenskej slavistiky v počiatkoch slovenského národného obrodzenia.*), JČ 14, 1963, 120–134. Autor dopĺňa bibliografiu o Ribayovi novými údajmi (získanými štúdiom archívneho materiálu v českých a slovenských archívoch a v Budapešti), ďalej pripomína obsah a význam jeho nepublikovaných prác ich krátkou charakteristikou a poukazuje na Ribayovo miesto v slovenskom národnom obrození vôbec. Osobitnú pozornosť venuje problematike slovenského jazyka v jeho diele.

L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

Alžír — Alžírsko. — V súčasnej dobe čoraz viac poznávame cudzie kraje a mestá. Tak sa aj stávajú všeobecne známejšie ich pomenovania. Pozorujeme tiež, že existujúce pomenovania sa dnes neraz používajú presnejšie ako v staršom spisovnom jazyku. Ukážeme si to na príklade slova *Alžír*; pozorujeme tu dnes výraznú snahu používať toto slovo len v jednom význame.

V našich slovníkoch sa uvádzajú slová *Alžír* a *Alžírsko* ako slová, ktoré majú čiastočne rovnaký význam. Tak napr. v tzv. matičnom slovníku od A. Jánošíka a E. Jónu (*Slovník spisovného jazyka slovenského I*, Martin 1946—1949, 27) sa význam slova *Alžír* vykladá slovom *Alžírsko*. V novšom akademickom *Slovníku slovenského jazyka* (I, 28) je tento výklad slov *Alžír* a *Alžírsko*: krajina v severnej Afrike. K tomuto výkladu treba pripojiť konštatovanie, že slovom *Alžír* sa označuje, resp. označovala nielen krajina v severnej Afrike, ale sa takto označuje aj hlavné mesto tejto krajiny. Slovo *Alžír* má teda dva významy: jednak ide tu o označenie mesta (názov mesta), jednak o označenie krajiny (názov krajiny).

V súčasnej tlači pozorujeme však celkom zreteľnú tendenciu nepoužívať slovo *Alžír* vo význame „krajina v severnej Afrike“. Slovo *Alžír* sa v dnešnej tlači používa len ako názov hlavného mesta, kým na označenie krajiny sa používa pomenovanie *Alžírsko*, o ktorého význame so zreteľom na jeho tvorenie (s príponou *-sko* ako *Slovensko*, *Bulharsko*, *Francúzsko*, *Španielsko* a pod.) niet pochybností. Toto úsilie o rozlišovanie nemožno pripisovať len vplyvu toho, že sa dnes o Alžíri a Alžírsku (meste a krajine) omnoho viac píše ako v minulosti. Takéto používanie slov *Alžír* a *Alžírsko* si vynucuje najmä tá skutočnosť, že sa tieto slová obyčajne používajú v rámci jedného článku, resp. presnejšie: v rámci jedného článku sa hovorí jednak o krajine v severnej Afrike a jednak o jej hlavnom meste a podľa toho treba používať aj príslušný názov krajiny a názov hlavného mesta. O aké články tu ide? Ide tu o bežné zprávy. Zprávy v novinách sú koncipované tak, že sa najprv vždy uvádza názov mesta, odkiaľ zpravodajská agentúra alebo dopisovateľ novín prináša zprávu (v našom prípade ide o názov „krajiny v severnej Afrike“), ďalej sa uvádza v zátvorkách skratka názvu zpravodajskej agentúry alebo aj jej plný názov (napr. ČTK, TASS, Reuter), príp. sa uvádza, že ide o vlastného zpravodajcu, a konečne nasleduje vlastná zpráva. V našom prípade sa na označenie mesta môže použiť len názov *Alžír*. V samotnej zpráve sa „krajina v severnej Afrike“ môže označovať ako *Alžír* alebo ako *Alžírsko*. Ale práve spomenutá okolnosť, že sa o meste a aj o krajine hovorí v tom istom článku, spôsobuje, že sa už slovo *Alžír* na označenie krajiny v takomto prípade nepoužíva. Používa sa tu práve len derivát *Alžírsko*, ktorý je z hľadiska významu celkom jednoznačný. Uvedme si niekoľko konkrétnych príkladov z našej tlače. Napr. v zpráve, ktorá je odtlačená v *Pravde* z 9. 1. 1964, sa píše: *Alžír (ČTK) — Pre obhajcov kapitalistických záujmov nie je v Alžírsku miesta*. Podobne vo *Večerníku* z 10. 1. 1964 v článku *Kontrarevolúcia bez programu* sa po názve mesta a po údají o prameni informácie píše: *Nikto nepopiera, že v Alžírsku je nezamestnanosť*. Podobne v *Práci* zo dňa 9. 1. 1964, str. 2 v článku *Kontrarevolúcia* vystrkuje rožky:

Alžírsko upevňuje spojenectvo so socialistickými krajinami atď. S používaním slova *Alžír* na označenie krajiny v severnej Afrike sme sa v takýchto novinových správach nestretli.

Pravda, ak vychádzame z nedávneho používania slova *Alžír* aj vo význame „Alžírsko“ (resp. z vymedzenia slova *Alžír*, ako ho nachádzame v doterajších slovníkoch), potom je vždy možné dvojaké chápanie slova *Alžír* v novinových správach. Ak sa teda bude v článku používať len názov *Alžír* (aj keď pôjde jedine o označenie mesta), môže si niekto pod týmto slovom predstavovať názov mesta alebo názov krajiny. Vezmime si ako príklad takéto vety: *Alžír (ČTK) – V Alžíri sa život už skonsolidoval. – Do Alžíra pricestoval prezident Násir. – Francúzi odchádzajú z Alžíra.* Tu však pri výklade významu slova *Alžír* v zpráve musíme vychádzať práve z dnešného dôsledného používania názvu *Alžír* a *Alžírsko* vo vymedzení, ktoré sme už podali, takže v takýchto správach slovo *Alžír* predstavuje zase len názov hlavného mesta. (Netreba azda ani pripomínať, že v prvom prípade – pred názvom spravodajskej agentúry – môže ísť len o názov mesta.)

Slovo *Alžír* sa teda dnes začína používať len na označenie mesta a názov *Alžírsko* na označenie krajiny. Takto sa tieto názvy používajú aj v dnešných zemepisných príručkách, napr. v prvom slovenskom príručnom vydaní *Malého atlasu sveta* (Praha 1960, mapa č. 31). Aj vo francúzštine sa oba názvy rozlišujú: názov mesta je *Alger*, názov krajiny *Algérie*. So zreteľom na zistený stav bude potrebné, aby sa v budúcnosti neuvádzal pri slove *Alžír* význam „krajina v severnej Afrike“; treba iba naznačiť, že takto sa používal názov *Alžír* v minulosti. Na súčasný stav v používaní slov *Alžír* a *Alžírsko* sa viac prihliadalo v českom akademickom slovníku, kde sa heslo *Alžír* spracúva takto: *Alžír, -a m. hl. mesto Alžírsko; řidč. Alžírsko (Slovník spisovného jazyka českého I, Praha 1960, 27).* Ale aj toto spracovanie bude potrebné upraviť, pretože predpokladáme, že v budúcnosti (aj v češtine) sa slovo *Alžír* bude používať len na označenie mesta a názov *Alžírsko* na označenie krajiny. Potom bude potrebné vo výklade zdôrazniť, že sa v minulosti používal názov *Alžír* aj vo význame „krajina v severnej Afrike, Alžírsko“, napr. takto: predtým aj *Alžírsko*.

L. Dvonč

K pravopisu a výslovnosti slova cowboy. – Slovo *cowboy* je anglického, resp. amerického pôvodu. Rozšírilo a udomácnilo sa u nás prostredníctvom ľahšieho žánru literatúry a filmu, ktorých hlavným hrdinom býva cowboy alebo cowboys amerických rančov.

Slovo *cowboy* nie je v našom jazyku osamotené. Patria k nemu aj niektoré ďalšie slová, ktoré vznikli odvodzovaním. Známe je podst. meno *cowboyka*, ktorým sa označuje román alebo film o cowboysoch. Ďalej je od slova *cowboy* odvodené prídavné meno *cowboyský* a od neho príslovka *cowboysky*. Možné sú tu aj ďalšie odvođeniny, napr. *cowboykár*, ktorým sa označuje milovník románov alebo filmov o cowboysoch.

Slovník slovenského jazyka uvádza (I, 178) podobu *cowboy* s výslovnosťou *kauboj* i *kovboj* (podobne sa uvádza výslovnosť aj pri slove *cowboyka*). Podľa nášho pozorovania bežnejšia je výslovnosť *kovboj* a táto sa aj používa ako poslovenčená podoba slova *cowboy*. Na tento stav ukazuje nepriamo už aj Slovník slovenského jazyka, ktorý popri podobe *cowboy* uvádza na príslušnom mieste podľa abecedy (v rámci slov na K) i podobu *kovboj* (756) s odkazom na podobu

cowboy, neuvádza však podobu *kauboj*. Mohli by sme uviesť aj konkrétne príklady na používanie zdomácnenej podoby *kovboj*, *kovbojský*: napr. *Medzi takéto výrobky patria originálne kovbojské sedlá*. (Technické noviny 1963) — *Claudia ako kovboj*. (Život 1963) — *s výrazmi divokých kovbojov* (Večerník 1964).

V spisovnej slovenčine všeobecne pozorujeme snahu prispôsobovať cudzie slová z hľadiska pravopisu a výslovnosti domácim slovám. To sa prejavuje buď prispôbovaním pravopisu bežnej výslovnosti alebo naopak. Je zaujímavé, že pri slove *cowboy* sa uplatnili obe spomenuté tendencie.

V tejto súvislosti treba pripomenúť, že na rozdiel od slova *cowboy* — *kovboj* pomenovanie *cow town*, ktorým sa rozumie dobytkárske centrum, sa píše (pokiaľ sa, pravda, používa) v pôvodnej nezmenenej podobe. Je rozdiel medzi zdomácneným slovom *kovboj* a pomenovaním *cow town*, ktoré predstavuje tzv. lexikálny citát (doslova sa uvádza bez akejkoľvek zmeny aj v našom jazyku), na čo ukazuje aj prípadné používanie tvaru množného čísla *cow towns* (s pôvodnou príponou množ. čísla -s, podobne ako napr. *girl*, množ. číslo *girls*).

L. Dvonč

Oxid, oxidácia, nie „oxyd“, „oxydácia“. — V ostatnom čase pripútala záujem širšej verejnosti pravopisná zmena týkajúca sa písania *i* v slove *oxid* a v jeho odvodeninách.

Treba hneď na začiatku zdôrazniť, že tu v prvom rade ide o terminologickú otázku a až sekundárne o otázku pravopisnú. Je všeobecne známy fakt, že v chemickej terminológii na systematizáciu chemických zlúčenín (ale napr. aj na označenie valencie prvkov) bohato sa využíva tvorenie slov príponami. V cudzích slovách *karbid*, *sulfid*, *kalcid* atď. ide o systémovú príponu -id, ktorá sa používa na označenie podvojných chemických zlúčenín. Z pravopisne rovnorodej skupiny pomenovaní tohto typu vynímali sa dosiaľ len názvy *oxyd*, *hydroxyd*, *peroxyd*, pretože sa pri ušľachťovaní týchto termínov vychádzalo z latinského pomenovania kyslíka (*oxygenium*). Z pravopisného hľadiska je zaujímavé, že tu niet, resp. nebolo jednoty v národných chemických terminológiách (porov. rus. *оксид*, franc. *oxyd*, angl. *oxide*, čes. *oxyd*, slov. *oxyd*). V najnovšej odbornej chemickej literatúre je však zrejmá snaha akceptovať nové pravidlá, resp. návrhy Medzinárodnej únie pre čistú a aplikovanú chémiu (pozri český preklad nemeckej publikácie *Anorganická chemie I, II*, SPN, Praha 1962) sledujúce okrem iných aj koordináčne ciele. Z hľadiska medzinárodnej koordinácie chemickej terminológie ukazuje sa osožné prijať túto pravopisnú zmenu. Uvedomujeme si však pritom, že vzhľadom na doterajšiu tradíciu (slová *oxid*, *oxidácia*, *oxidovať*, *hydroxid* atď. sa dosiaľ písali s ypsilonom) sa táto zmena bude presadzovať pomerne ťažko, hoci je odôvodnená a hoci sa ňou zabezpečuje zjednotenie istého okruhu chemických názvov.

O tejto otázke v krátkosti informovali svojich čitateľov aj Technické noviny (1963, č. 47). V zpráve sa hovorí o tom, že vedecké kolégium fyzikálnej, anorganickej a analytickej chémie ČSAV potvrdilo návrh názvoslovnej komisie, podľa ktorého sa má namiesto doterajších podôb *oxyd*, *hydroxyd* používať podoba *oxid*, *hydroxid*. Zarážajúce je tu lakonické konštatovanie, že „v slove oxydácia ostáva písmeno y“. Ide o zjavné nedopatrenie. Ak sa totiž pre zjednotenie istého systému chemických zlúčenín prijala zmena v pravopise slova *oxid*, potom je nedôsledné písať slovo *oxydácia* s y. Náležité a odôvodnené sú len podoby

oxidácia, oxidovať, peroxid, hydroxid atď., pretože základom pre tvorenie odvođenín je podoba oxid. Tým, ktorých by predsa len znepokojovalo, že sa nerešpektoval pôvodný názov kyslíka (*oxygenium*) a že sa teda pri tvorení nových názvov nevychádzalo zo základu *oxy-*, treba pripomenúť, že aj vtedy sa dá dobre odôvodniť písanie *i* namiesto *y*. Stačí poukázať na prípady, pri ktorých spojením slovotvorného základu zakončeného na *y* a odvodzovacej prípony začínajúcej na *i* vzniká nové slovo, ktorého pravopis sa riadi podľa podoby prípony, a nie základu (porov.: *Vichy* + *-izmus* = *vichizmus*, *Horthy* – *horthizmus*, *MacCarthy* – *maccarthizmus* atď.).

Zmena pravopisu v slovách *oxid*, *oxidovať*, *oxidácia* ap., o ktorej bola reč, nie je výsledkom „rozmarých chůtok“ lingvistov, ako sa tu a tam tvrdí. Je výsledkom tlaku istého systému pomenovaní, resp. aj iných tendencií (snaha po medzinárodnej koordinácii chemickej terminológie), ktoré treba brať na vedomie aj v našich podmienkach.

I. Masár

Človeče, nehnevaj sa? – Je pozoruhodné, že pre známu hru, ktorá sa v češtine volá *Človeče, nezlob se!*, nemáme v spisovnej slovenčine dosiaľ zodpovedajúci názov. Preto aj pozorujeme v bežnej jazykovej praxi kolísanie. Tri odlišné postupy ukazujú nám tieto doklady: „*Človeče, nezlob se!*“ (Technické noviny 10, 1962, č. 4, str. 2) – *Zavolať som na svojho syna, že si s ním konečne zahrám Človeče, nezlob sa.* (Roháč 13, 1960, 62) – *Neskoršie z tejto hry vznikli nám známe kocky, človeče, nehnevaj sa, biliard a pod.* (Príroda a spoločnosť 11, 1962, č. 11, str. 25)

V prvom prípade sa český názov používa v slovenskom kontexte ako doslovný lexikálny citát (preto sa aj uvádza v úvodzovkách). Tento postup je síce u nás ľahko pochopiteľný a vysvetliteľný (bežne dostať túto hru ako výrobok českých závodov, preto je aj na výrobkoch príslušný český názov), ale nemožno sa s ním natrvalo uspokojiť. Treba preto uvažovať len o ďalších podobách, na ktoré sme vyššie uviedli príklady.

V prípade názvu *Človeče, nezlob sa* ide o mechanický prepis českej podoby do slovenčiny. Túto podobu nemôžeme prijať, pretože v slovenčine sa sloveso *(ne)zlobiť sa* nepoužíva, resp. pokiaľ sa aj používa, pociťuje sa ako výrazný bohemizmus. V spisovnej slovenčine máme síce slová *zloba*, *zlobný* a *nezlobný* (pričom napr. slovo *nezlobný* *Slovník slovenského jazyka II*, 372 výslovne označuje ako knižný zriedkavý výraz), ale sloveso „zlobiť sa“ norma spisovnej slovenčiny nepripúšťa.

Konečne je tu podoba *Človeče, nehnevaj sa*. Táto podoba má tú výhodu, že české slovo *zlobiti se* je tu nahradené slovenským výrazom *hnevať sa* (resp. je tu sloveso *nehnevať sa* za české *nezlobiti se* v príslušnom rozkazovacom tvare), jej nevýhodou je však, že sa podoba slova *nehnevaj sa* značne odchyľuje od podoby slova *nezlob se*, na ktorú sme značne zvyknutí z doterajšieho používania českého názvu.

Aby sme sa viac priblížili k pôvodnej podobe názvu (alebo od nej nevzdialili), bude vhodnejšie, keď sa tu zvolí iné sloveso. Myslíme, že najvhodnejšie by bolo sloveso *zlostiť sa* (*nezlostiť sa*), ktoré má rovnaké hláskové východisko ako príslušné české sloveso (porov. *zlobiti se* – *zlostiť sa*). Pozrime sa teraz na tvar rozkazovacieho spôsobu. Ak sa podoba prítomníkového kmeňa končí na jednu spoluhlásku (okrem *j*), alebo na skupinu spoluhlások, ktorá je zvyčajne na

konci slov, základ imperatívu a súčasne aj tvar pre 2. osobu jedn. čísla rozkazovacieho spôsobu sa rovná koreňu slova: *pust', trešť* a pod. V slovesách, ktorých kmeň je zakončený na *st', št', zd', žd'*, má podľa Pravidiel slovenského pravopisu rozkazovací spôsob v spisovnom jazyku tvary bez prípony *-i* aj tvary s príponou *-i*. Podľa toho pri slovese *nezlostiť sa* sú tvary *nezlosť sa* a *nezlosti sa*.

So zreteľom na to, že v českom názve je tvar rozkazovacieho spôsobu slovesa *nezlobiti se* dvojslabičný (*ne z lo b se*), mohli by sme tu použiť tvar *nezlosť (sa)*, ktorý je tiež dvojslabičný. Zdá sa však, že toto riešenie by nevyhovovalo z iného hľadiska. Dostali by sme tu totiž nepríjemné zoskupenie troch spoluhlások vedľa seba (*nezlosť sa: st' z* prvého slova a *s z* druhého), ktoré by vo výslovnosti jednak pôsobilo isté ťažkosti, jednak by pôsobilo trochu neesteticky. Tomuto zoskupeniu spoluhlások sa však môžeme ľahko vyhnúť použitím druhej podoby s koncovým *-i*: *nezlosti sa*.

Celkove na základe tohto rozboru ako slovenský ekvivalent českého názvu *Človeče, nezlob se!* odporúčali by sme prijať podobu *Človeče, nezlosti sa!*, ktorá vyhovuje z viacerých hľadísk.

L. Dvonč

Ženské podstatné meno zoo. — Pravidlá slovenského pravopisu podstatné meno *zoo* neuvádzajú (zaznamenávajú iba slová *zoológ, zoológicka, zoológia, zoológický*). Toto slovo sa používa vo význame „zoologická záhrada“. Jeho pôvod je celkom jasný: je to časť zo slova *zoológický*, ktoré sa používa v spojení slov *zoologická záhrada*. Niekoľko príkladov: *Hovoriaci Mlok sa stal senzáciou londýnskej zoo.* (Rapoš prekl.) — *Úspešne pokračujú práce na prípravu bratislavskej zoo.* (Pravda 1959) — *Budeme mať najkrajšiu a najmodernejšiu zoo.* (Lud 1960) — *V leningradskej zoo sa pangoliny spáril.* (Príroda a spoločnosť 1963) — *Prvý raz gorily dali potomstvo v Kolumbusovej zoo (USA).* (Tamže)

Príklady ukazujú, že podstatné meno *zoo* je ženského rodu. Aj pôvod tohto rodu pri slove *zoo* sa dá ľahko vysvetliť: zachováva sa tu rod zo spojenia slov *zoologická záhrada*, resp. presnejšie rod podstatného mena *záhrada* ako základného, určeného člena zo spojenia *zoologická záhrada*.

Z príkladov vidieť, že slovo *zoo* je nesklonné podstatné meno. Skloňuje sa iba prídavné meno, ktoré sa s ním ako nadradeným slovom zhoduje v rode, čísle a páde: *londýnskej, bratislavskej zoo* (gen. sg.), *najkrajšiu a najmodernejšiu zoo* (akuz. sg.), *v leningradskej zoo, v Kolumbusovej zoo* (lok. sg.). Nesklonnosť slova *zoo* nie je nejako náhodná alebo nečakaná, ale vyplýva z toho, že slovo *zoo* ako podstatné meno ženského rodu sa končí na samohlásku *o*. Podstatné mená ženského rodu bývajú obvykle zakončené na samohlásku *a* (to je silné rodové vyznačenie podstatných mien ženského rodu). Okrem toho môžu byť zakončené na spoluhlásku; tu ide o mená vecí a abstraktných pojmov (podstatné mená vzorov *dlaň* a *kosť*). Len zriedka sú podstatné mená ženského rodu zakončené na samohlásku *o*. Takéto podstatné mená bývajú však obvykle nesklonné. Patria sem ženské rodné mená ako napr. *Mado, Barbo* a pod. (pozri môj článok *Skloňovanie niektorých cudzích slov*, SR 14, 1948/49, 101), ale aj iné mená, najmä staroveké grécke mená typu *Sapfo, Dido, Klio* a pod. Takéto mená sa môžu skloňovať len vtedy, ak sa formy ostatných pádov môžu utvárať od zmeneného kmeňa, ktorý sa končí na spoluhlásku. Tak je to pri niektorých gréckych a latinských menách, pri ktorých sa mení zakončenie kmeňa, napr. *Dido — Didóny, Juno — Junóny* (pozri Pra-

vidlá slovenského pravopisu, vyd. z r. 1962, 86). Iné mená bývajú nesklonné, napr. *Sapfo* (pozri F. Miko, *Rod, číslo a pád podstatných mien*, Bratislava 1962, 29). Svojho času J. Horecký v článku *Grécke a latinské vlastné mená v slovenčine*, SR 12, 1946, 182 n. navrhoval písať *Sapfó* a skloňovať *Sapfy*, ale s takýmto skloňovaním sa nestretávame. V systéme ženských podstatných mien niet teda opory pre skloňovanie podstatného mena *zoo*, a preto zostáva nesklonné.

Stručne uzatvárame: podstatné meno *zoo*, ktoré má význam „zoologická záhrada“, vzniklo osamostatnením časti slova *zoologický* zo spojenia slov *zoologická záhrada*, je podstatným menom ženského rodu a je nesklonné. Patrí do hovorového štýlu spisovného jazyka.

L. Dvonč

Desať deka – desať dekov. – Otázkou skloňovania slova *deka* zaoberali sme sa na dvoch miestach. V príspevku *Deka, str. neskl.*, SR 20, 1955, 381, sme upozornili, že slovo *deka* sa veľmi často skloňuje v gen. pl., kde sa používa tvar *dekov*. Prameň a príčinu používania tvaru *dekov* sme si tam však nevedeli vysvetliť. V ďalšom príspevku (*Naša jazyková poradňa*, Pravda, 20. 7. 1958, 7) sme ukázali, že tvar *dekov* (podobne ako *kilov*) sa tvorí analogicky podľa gen. pl. podst. mien ako *meter*, *liter* (*metrov*, *litrov*), ktoré tiež predstavujú jednotky miery.

Ostáva nám na vysvetlenie podoba *deko*, ktorá sa dosť často používa namiesto podoby *deka* v nom. sg.: *Pri odvode mal rovných šesťdesiat kil, ani o deko menej či viac* (Pravda, 28. 3. 1963, 1). Treba si ju vysvetliť takto. Tvar *deka* sa používa v spojení so základnými číslovkami, ako napr. *dve deka*, *tri deka*. Tieto spojenia sú veľmi podobné spojeniam s tvarmi mn. č., ako napr. *dve mestá*, *tri mestá* alebo ešte bližšie spojeniam *dve miesta*, *tri miesta* (v ktorých sa skrakuje prípona podľa rytmického zákona). Tak sa začína aj tvar *deka* v uvedených spojeniach so zákl. číslovkami hodnotiť ako tvar nom. pl. Aj keď konkrétne podobu *deká* (ako *mestá*) nemáme doloženú, počuli sme už podobu dat. pl. *dekám* (*k piatim dekám*). Rovnako je možná aj podoba lok. pl. *dekách* (*o piatich dekách*). Takto sa vytvárajúci systém pádových prípon pri subst. *deka* sa nakoniec završuje v dotvorení, resp. pretvorení tvaru *deka* na tvar *deko*, ktorý ako podst. meno str. rodu (aj nesklonné subst. *deka* je str. rodu) plne zodpovedá podobám podst. mien str. rodu vzoru *mesto*. Pri vzniku formy *deko* treba počítať aj s vplyvom podoby slova *kilo*. Uviedli sme už, že pri slove *kilo* sa tiež pomerne často tvorí gen. pl. s pádovou príponou *-ov* (*kilov*). Máme tu teda tvary *kilov* – *kilo*, a tak aj *dekov* a *deko*.

Celkove nové podst. meno *deko* sa zaraďuje medzi podst. mená str. rodu vz. *mesto* s odchýlkou v gen. pl. Tvar *dekov* je dnes v hovorovom štýle bežne používaným tvarom, takže sa s ním môžeme stretnúť dokonca aj na stránkach našej tlače. Napr. *Lebo vážil štrnásť dekov*. (Pravda, 2. 7. 1963, 2; sú tu viac ráz tieto tvary) – *Pol kila sovietskej beletrie, desať dekov prózy aj z Francie*. (Kultúrny život 16, 1961, č. 2, str. 12) Treba však opätovne zdôrazniť, že tvary *deko* (nom. sg.), *dekov* (gen. pl.), *kilov* (gen. pl.) majú hovorový, ba dokonca až slangový ráz, takže sa do verejných spisovných prejavov nehodia.

L. Dvonč

ODPOVEDE NA LISTY

Malcao posilňuje. — M. K. z Nitry: „Čítal som reklamný nápis „Malcao posiluje“. Rozprával som sa o ňom aj so súdruhmi v škole. Jedni hovorili, že má byť posilňuje s mäkkým *i*, a druhí (k tým patrím aj ja) tvrdíme, že má byť posilňuje. Som presvedčený, že moja skupina má pravdu. Bol by som rád, keby ste mi to potvrdili.“

Odpoveď: Najprv treba povedať, aký význam malo mať dané sloveso v reklamnej vete. Malo mať význam „robiť silným“. Tento význam sa vyjadruje slovesom *posilňovať*. Je to nedokonavý pár slovesa *posilniť*, utvoreného zároveň predponou *po-* a príponou *-iť* od základu prídavného mena *siln-ý*. Sloveso *posilniť* je tvorené od prídavného mena *silný* ako napríklad sloveso *zahustiť* z prídavného mena *hustý*, *začierniť* z prídavného mena *čierny* a *skrátiť* z prídavného mena *krátky* (*krát-k-y*). Vo všetkých uvedených slovesách máme do činenia s takouto štruktúrou tvaru: predpona + základ príd. mena + prípona *-iť* (*za+hust+iť*, *za-čiern-iť*, *s-krát-iť*). Všetky tieto a takto utvorené slovesá sú dokonavé. Nedokonavý pár k nim utvoríme tak, keď namiesto prípony *-iť* pripojíme za základ príponu *-ovať*, teda *zahust-ovať*, *začierň-ovať*, *skrac-ovať* (v tomto slovese spoluhláska *t* sa strieda so spoluhláskou *c*). — K dvojiciam *zahustiť* — *zahusťovať*, *začierniť* — *začierňovať*, *skrátiť* — *skracovať* sa pričleňuje i naša dvojica *posilniť* — *posilňovať*.

Ako sa mohlo stať, že v uvedenej reklame použili chybný tvar „posiluje“ namiesto správneho *posilňuje*? Chyba vznikla pod vplyvom slovies *prisiliť* — *prisilovať*, *vysiliť* — *vysilovať*, a *presiliť* — *presilovať*, ktoré sú utvorené od podstatného mena *sila*. Tieto slovesá majú na rozdiel od *posilniť* — *posilňovať* význam „donútiť — donucovať, prinútiť — prinucovať, priprieť — pripierať“ (*prisiliť* — *prisilovať*); „chorobne/nadmieru sa unaviť — unavovať“ (*vysiliť* — *vysilovať* a *presiliť* — *presilovať*).

Zreteľne vidieť, že tu síce ide o dve blízke, no nie rovnako tvorené skupiny slovies.

Hovoríme a píšeme *prisiliť* — *prisilovať*, *presiliť* — *presilovať*, *vysiliť* — *vysilovať*, ale *posilniť* — *posilňovať*. Takto sa to v spisovnej slovenčine ustálilo, a preto aj Slovník slovenského jazyka (pozri III. diel) má síce *prisiliť*, *presiliť* — *prisilovať* — *presilovať* a bude mať v piatom diele aj *vysiliť* — *vysilovať*, no naproti tomu má iba *posilniť* — *posilňovať* (a nie „*posiliť* — *posilovať*“).

Reklamný nápis mal správne znieť *Malcao posilňuje*; takto by bolo i *Mlieko posilňuje*, *Pobyt na čerstvom povetří posilňuje*. A napokon v našom záujmovom okruhu platí i takýto — ak chcete — reklamný výrok: Čítanie Slovníka slovenského jazyka *posilňuje* (pravdaže, i rozhojňuje) vedomosti o našom národnom jazyku. — Ak ho budeme viacej čítať, účinnejšie budú aj obchodné reklamy.

G. Horák

My sme tu cudzí. — L. C. zo Strážskeho: „V tieto dni bol som v dedine, kde som sa stretol s chlapom a so ženou (iste manželia), ktorí ma zastavili. Žena sa pozdravila a hovorí: „Prosím vás, my sme tu cudzinci, je tu obchod s rádiami

a televízormi? — „Zaujímavé“ — hovorím — „že vás cudzincov celkom dobre rozumiem a odkiaľže ste?“ „Ale, ta od Prešova,“ povie chlap. Vzhľadom na to, že takéto vyjadrenie „cudzinci“ som už počul od našich ľudí viac ráz, pýtam sa vás, nebolo by lepšie povedať: My sme nie odtiaľto!“

Odpoveď: Vetu *My sme cudzinci* treba v danej súvislosti chápať ako *My sme cudzí*, to jest „nepochádzame odtiaľto (preto sa tu nevyznáme)“. Podstatné meno *cudzinec* v takejto súvislosti vyznieva naozaj nezvyčajne, lebo ho používame obyčajne iba vtedy, keď ide o ľudí spoza hraníc štátu. V danom prípade sa dostalo do reči našich spoluobčanov od Prešova preto, lebo je príbuzné s prídavným menom *cudzí* (v ich reči a azda i v nárečí sa tieto dve slová akoby zrástli).

Prídavné meno *cudzí* je veľmi zaujímavé. Používame ho totiž ako významový protiklad prídavných mien *domáci*, *tunajší*, *vlastný* (*domáci* — *cudzí*, *tunajší* — *cudzí*, *vlastný* — *cudzí*) a všetkých zámen privlastňovacích (*môj* — *cudzí*, *tvoj* — *cudzí*, *jeho* — *cudzí*, *jej* — *cudzí*, *náš* — *cudzí*, *váš* — *cudzí*, *ich* — *cudzí*, *svoj* — *cudzí*). Alebo ináč povedané, *cudzí* môže mať význam „nie domáci“, „nie tunajší“, „nie vlastný“ čiže „nie môj“, „nie tvoj“, „nie jeho“, „nie jej“, „nie náš“, „nie váš“, „nie ich“. Uvedieme niekoľko príkladov: *Tu o človeka nedbajú, / tu sa oňho nestarajú, / všetci idú ako cudzí.* / *Ako mňa to veľmi mrzí.* (J. Kráľ) — *A vy ste nie tunajší, ale z cudzieho kraja — kto vás zastúpi?* (Kukučín) — *Zdá sa jej, že to nie človek cudzí, keď tak dôverne hľadá na ňu.* (Kukučín) — *Aké je to odporné, hovoriť o sestre s cudzím chlapom, a to ešte v takomto prostredí!* (Jašík) — *„Laľa ho“ povedala Čačková. „Či sme ti cudzí?“* (Mináč) — *Vlastnej hory nemá, len vše tak ukradomky si nadonáša v jeseni dreva z cudzieho.* (Figuli)

Naproti tomu slovo *cudzinec* má len význam „človek spoza hraníc štátu“ (ktorý sa v danej súvislosti chápe ako domáci, vlastný).

Podstatné meno *cudzinec* má vo vete *My sme (tu) cudzinci* individuálny ráz. Tí čo ho takto používajú, pravdepodobne nemajú slovo *cudzí* vo svojom aktívnom slovníku.

V danej súvislosti je podstatné meno *cudzinec* príznakové. Neutrálne, bez štylistického prifarbenia by sme povedali. *My sme tu cudzí.*

G. Horák

Hrešiť proti niečomu — hrešiť na čo. — J. S. z Banskej Bystrice: „Keď čítam v dennej tlači článok nadpísaný *Na čo sa hreší*, nepozastavím sa vôbec nad touto formuláciou z hľadiska gramatického. Rozumiem jej doslovne „na čo sa nadáva“. Obrat „proti čomu sa hreší“ mne nesedí. Viem, že novinársky aj literárne dobre znie a cíti sa „proti čomu sa prehrešujeme“.

Odpoveď: Pri slovese *hrešiť* nemožno ľubovoľne zamieňať väzby „na niečo“ a „proti niečomu“, pretože tieto väzby sú spojené s dvoma rozličnými významami slovesa *hrešiť*: *hrešiť na niečo* znamená nadávať na niečo, teda svoje pohoršenie, pobúrenie nad niečím vyjadrovať príslušnými výrazmi (nadávkami); *hrešiť proti niečomu* má význam prehrešovať sa proti niečomu, t. j. svojimi skutkami, činmi ap. narušovať isté ustálené alebo potrebné normy atď. Teda ak napr. muž pri pozdrave nezloží klobúk z hlavy, hreší proti normám spoločenského správania. Tu nemožno hovoriť o nadávaní na spoločenské správanie, to je celkom evidentné.

V spomínanom nadpise istého článku v denníku *Práca* sa použilo sloveso

hrešiť v spojení *hrešiť na kvalitu*, pričom však z ďalšieho textu bolo zrejmé, že v nadpise ide o význam vyrábať nekvalitné výrobky, preto sa tu mala použiť väzba s predložkou *proti* + 3. pád: *hrešiť proti kvalite*. Pravdaže, tým nechceme povedať, že nemožno *hrešiť* aj *na kvalitu výrobku*. Na kvalitu výrobku môže *hrešiť* ten, kto má nepodarený, resp. nekvalitný výrobok použiť: v hneve použije nadávku na adresu výrobku, resp. jeho kvality (prípadne i tvorcu tohto výrobku), teda nadáva na (zlú) kvalitu. Aby sa nám markantnejšie ukázali uvedené dva rozdielne významy slovesa *hrešiť*, povieme to takto: *proti kvalite (výrobku)* *hreši* jeho výrobca, ten, kto dal výrobku zlú kvalitu, kým *na zlú kvalitu* môže *nadávať* ten, kto má nekvalitný výrobok použiť. Tieto dva významy, súvisiace s dvoma rozličnými slovesnými väzbami, treba pri slovese *hrešiť* v spisovnej slovenčine rešpektovať a starostlivo dodržiavať. Je to priam ukážkový príklad, ako je väzba organicky zviazaná s významom slovesa.

Väzbe slovesa *hrešiť* s predložkou *proti* + 3. pád sa netreba vo vyjadrovaní vyhýbať a jednostranne uprednostňovať synonymný výraz *prehrešovať sa*, *prehrešiť sa*, ktorý má tú istú väzbu. Obidva vyjadrovacie prostriedky sú v spisovnom jazyku správne a bežné. Individuálne jazykové povedomie, pravdaže, ovplyvňuje výber jazykových prostriedkov: z tých, čo používateľ pozná, môže pri stylizácii vyberať, niektoré mu vyhovujú viac, iné menej, ba môže pristupovať i moment, či sa mu niektoré páčia alebo nie. Ale keby sme sa pri vyjadrovaní obmedzovali iba na také jazykové prostriedky, čo sa nám páčia, resp. čo nám vyhovujú, vedome by sme vylučovali možnosť obohacovať vlastné vyjadrovacie prostriedky novými a tým by sme sa ochudobňovali.

J. Kačala

Želať, priať a vinšovať. — J. H. z Haliče, okr. Lučenec: „V našom okolí, a tak to bude hádam aj inde na Slovensku, veľmi často ešte počuť pozdrav Dobrý deň vinšujem / Dobrý večer vinšujem / Dobré ráno vinšujem a Dobrého zdravia vinšujem. Podobne si naši ľudia vinšujú aj napr. na Nový rok — Šťastlivý nový rok ti (vám) vinšujem. Zvedavý som, ako sa dívate na sloveso vinšujem popri slovesách želať a priať.“

Odpoveď: Už i tomu, kto len trochu počul po nemecky, je jasné, že sloveso *vinšovať* je prevzaté a upravené nemecké *wünschen*. Ten istý slovný základ je i v podstatných menách *vinš*, *vinšovník*, *vinšovačka*. Všetky tieto slová majú ľudový a hovorový ráz. Uvedieme aspoň jeden príklad: *Naučím ťa vinš*. Hovor za mnou: *Vinšujem vám Vianoce...*, *S takým krátkym vinšom je Maroš raz-dva hotový*. (Rázus, Maroško, Martin 1940, 65).

Slová *vinšovať*, *vinš* atď. sú známe v ľudovej reči na celom Slovensku, a preto prídu aj do Slovníka slovenského jazyka; pravdaže, dostanú štylistické zaradenie. Bude sa pri nich uvádzať, že sú to prostriedky ľudovej reči alebo hovorového štýlu.

Slovesá *želať*, *priať* sú štylisticky neutrálne, nepríznakové, naproti tomu slová *vinšovať*, *vinš*, *vinšovník*, *vinšovačka* sú príznakové. Charakterizujú ľudovú a menej starostlivú (azda dôvernejšiu, voľnejšiu) hovorovú reč.

G. Horák

Inovať, hĺňava. — Ten istý dopisovateľ: „V našom nárečí sa nepovie inovať, ale hĺňava; napr. Na stromoch bola hĺňava alebo Kriky a stromy sú celé za-

hiňavené. Zvedavý som, či slovo hiňava použil daktorý zo spisovateľov, lebo v Slovníku slovenského jazyka som ho nenašiel.“

Odpoveď: Slovo *hiňava* v Slovníku slovenského jazyka naozaj nie je; to preto, že ide o nárečové slovo a také slová patria predovšetkým do nárečového slovníka.

Podstatné meno *hiňava* je hlásková obmena slova *inovať* (na začiatku má pomocnú spoluhlásku *h*, porov. v češtine *jíni*), upravená podľa podstatných mien takého typu, ako sú *čierňava*, *húľava*, *krúťňava*, *mrákava*, *pláňava*. Keby sme slovo *hiňava* vzhľadom na súvislosť so slovom *inovať* a so zreteľom na prispôsobenie k slovám typu *čierňava* mali rozložiť, urobili by sme to takto: *h-iň-ava*.

Ešte pripomienku k otázke, či slovo *hiňava* už použil daktorý zo slovenských spisovateľov. Podľa nárečovej príslušnosti našich spisovateľov dá sa predpokladať, že ho poznali napríklad Čajak, Šoltésová a Timrava. Doteraz máme len dva doklady z diela národnej umelkyne Timravy, a to z diela *Tá zem vábna*: 1. *Odvrátil sa i Jano a stúpa snežnou ulicou k domu osvetlenému lúčom mesiaca trblietajúcemu sa od iskričiek h i ň a v y*. 2. *[Mesiac] Postriebri zem snehom zapadnutú a od lúčov jeho trblietajú sa iskierky dookola po snežných strechách, bielych stromoch, ktorých haluze z a h i ň a v e n é, oblepené ako páperím, skláňajú sa až po zem*. (Zobrané spisy IV, 1957, 32–33) Doklady veľmi názorne ukazujú, že tu naozaj ide o ten prírodný jav, ktorý sa v spisovnej slovenčine volá *inovať* (zriedkavejšie *inovatka*, porov. i *osuheľ*, *srieň*). K slovesnému tvaru *za-hiňavené* treba poznamenať, že je to tvar stavového slovesného výrazu *byť za-hiňavený*.

Aj tu máme peknú ukážku toho, že spisovatelia čerpajú z reči ľudu a ich diela sú studnicou, ktorá nám ľudovú reč zachováva.

G. Horák

O p r a v y

V príspevku J. Oravca *Pravopis adjektíva sivoperý*, SR 28, 1963, 377, má byť namiesto *buldoží* tvar *buldodží*.

V príspevku J. Kačalu *Viac-menej*, ktorý vyšiel v SR 29, 1964, 127, vypadol text v poslednom riadku. Správne znie posledná veta takto: *Ale i v tomto prípade je tendencia chápať spojenie viac-menej ako zmeravené*.

John Toland

LISTY SERENE

(z angličtiny preložila Viera Szatmáry-Vlčková)

John Toland bol popredným anglickým deistom z konca 17. a začiatku 18. storočia. Deizmus bol vtedy pokrokový filozofický svet názor, lebo hoci hlásal vieru v boha, obracal sa proti každému pozitívnemu náboženstvu, najmä kresťanstvu, zastával sa potreby vedy a pod. Viacerí deisti prešli postupne k materializmu; medzi nimi bol aj Toland.

Tolandove *Listy Serene* sú štúdie z dejín náboženstiev adresované ako listy pruskej kráľovnej Žofii Charlotte. Okrem toho je tam aj Tolandovo *Vyvrátenie Spinozu* a ďalší list, v ktorom sa dokazuje, že pohyb je vlastnosťou hmoty. Toto dielo malo veľký význam v dejinách filozofie, a to tak svojím bojom proti pozitívnemu náboženstvu, ako aj bojom proti idealizmu vôbec. Toland mal veľký vplyv na vývoj názorov francúzskych osvietených materialistov.

Branislav Varsík

OSÍDLLENIE KOŠICKEJ KOTLINY

Záujem o počiatky i ďalší vývin osídlenia východoslovenskej oblasti je starého dáta a bol ťažiskom viacerých štúdií archeologických, historických i filologických. Ústredným problémom väčšiny z nich bola etnická príslušnosť obyvateľstva tejto oblasti alebo vývin jej osídlenia od úsvitu dejín cez stredovek až do najnovších čias. Práca prof. dr. Branislava Varsíka túto problematiku nastoľuje v rámci spomenutých vedných odborov vlastnými prostriedkami. Prináša nový, vedecky fundovaný názor na problematiku osídlenia Košickej kotliny, o ktorej dodnes nemáme vyčerpávajúce slovenské spracovanie, následkom čoho sa naši i cudzí historici museli orientovať na príslušnú maďarskú literatúru.

V súčasnej dobe napríklad medzi maďarskými historikmi panuje názor, že slovenské osídlenie Košickej kotliny je v zásade pomerne neskoré, pomaďarské, že tam do tatárskoho vpádu nebolo Slovákov, lebo okrem niekoľko miestnych názvov niet nijakých dôkazov pre slovacitu tejto oblasti v staršej dobe. Tieto názory však práca prof. Varsíka vyvracia a nebude ju môcť obísť tak, kto sa týmito problémami chce zaoberať. Autor priniesol veľké množstvo dôkazov o slovacite najstarších miestnych názvov Košickej kotliny a presvedčivo i konkrétne dokázal, že prevažná väčšina maďarských názvov je sekundárna.

Bádaniu o osídlení sa venuje veľká pozornosť v maďarskej historiografii. Aj dnes sa maďarskí historici zaoberajú historickou topografiou Slovenska viac ako my sami. Táto okolnosť je závažná preto, lebo všetky maďarské historické práce o osídlení Slovenska sú poznačené neznalosťou slovenského jazyka, a preto sú v nich často závery, ktoré nezodpovedajú skutočnosti a skresľujú základné fakty.

Profesor Varsík okrem hodnoty, ktorú prácou prináša, dáva praktický návod pre riešenie iných problémov z tejto oblasti.

VSAV 1964, 456 strán, viaz. Kčs 40,-.

HISTORICKÉ ŠTÚDIE IX

Historické štúdie so zborníkom historických prác sú venované predovšetkým riešeniu problematiky z hospodárskych a sociálnych dejín Slovenska. Vydávaním zborníka sleduje Historický ústav Slovenskej akadémie vied monografické spracovanie dôležitých parciálnych problémov a otázok, o výsledky ktorých sa budú opierať historici pri svojich syntetických prácach.

Deviaty ročník Historických štúdií prináša monografické štúdie o problematike hospodárskych, kultúrnych a sociálnych dejín Slovenska od 16.—19. storočia. Na prvom mieste prinášajú štúdiu A. Maťovčíka o živote a diele Jána Herkeľa, významného slovenského kultúrneho dejateľa z prvej polovice 19. storočia. Herkeľova myšlienka slovenskej a literárnej jednoty bola jedným z prameňov Kollárovho slovanského programu.

Historické štúdie prinášajú ďalej príspevok maďarského historika I. Bártu o sfahovaní poddaných zo západného Slovenska v rokoch 1834—1835, najmä z Bratislavskej, Nitrianskej, Trenčianskej a Tekovskej stolice na Dolnú zem. Štúdia plne odhaľuje skutočnosť, že roľnícka otázka je kľúčovou otázkou krízového obdobia feudalizmu.

Rovnako závažným príspevkom je práca českého historika Jana Novotného *Daňový soupis z r. 1828 a jeho význam pro studium hospodářských a sociálních dějin Slovenska v první polovině 19. století*, v ktorej podrobne rozoberá jeden z najdôležitejších prameňov hospodárskych dejín tohto obdobia.

Štúdia P. Ratkoša o topografii Banskej Bystrice v čase banického povstania tvorí vlastne príspevok k dejinám banického povstania z rokov 1525—1526.

Štefan Kazimír v štúdií o hospodárení mesta Trnavy v druhej polovici 16. storočia podáva prehľad o vývine hospodárenia slobodného kráľovského mesta Trnavy v rokoch 1532—1600.

Sborník v závere obsahuje ešte dva menšie príspevky a bohatý pramenný materiál. VSAV 1964. 228 strán, brož. Kčs 20,—.

SLOVENSKÁ REČ, časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 29, 1964, číslo 3. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Mária Kurišová. Technická redaktorka Magdaléna Macová. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé čísla Kčs 4,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II/3. — V-15*41096

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964

Kčs 4,—